

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

3(31)'2013

Заснований

18 листопада 2005 року

Засновник

Національна академія
прокуратури України

Видається 4 рази на рік**Передплатний індекс – 95295****Свідectво**

про державну реєстрацію —
Серія KB №13906-2879 ПР

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 27 травня 2009 року №1-05/2**

Головний редактор

Якимчук М.К.

**Рекомендовано до друку
та до поширення через
мережу Інтернет**

Вченою радою Національної академії
прокуратури України
(протокол №12 від 2 липня 2013 року)

Рецензування статей

здійснено членами редакційної колегії
журналу

Адреса редакції:

04050, м. Київ, вул. Мельникова, 81-б
Тел.: (044) 206-00-51, 206-15-61
E-mail: apu2005@ukr.net

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Блажівський Євген Миколайович ректор Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук

Головний редактор

Якимчук Микола Костянтинович доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Національної академії
прокуратури України

Заступники головного редактора:

Козьяков Ігор Миколайович доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Національної академії прокуратури України

Толочко Олександр Миколайович кандидат юридичних наук, доцент,
проректор з навчальної роботи
Національної академії прокуратури України

Відповідальний секретар

Барандич Світлана Павлівна начальник редакційно-видавничого відділу
Національної академії прокуратури України

Члени редакційної колегії:

Бандурка Олександр Маркович доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Гриценко Іван Сергійович доктор юридичних наук, доцент
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Грошевий Юрій Михайлович доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)

Долежан Валентин Володимирович доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Дьомін Юрій Михайлович доктор юридичних наук, професор
(Генеральна прокуратура України)

Кальман Олександр Григорович доктор юридичних наук, професор
(Національна академія прокуратури України)

Кожевніков Геннадій Костянтинович кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія прокуратури України)

Копиленко Олександр Любимович доктор юридичних наук, професор
(Інститут законодавства Верховної Ради України)

Косюта Михайло Васильович доктор юридичних наук, професор
(Генеральна прокуратура України)

Литвак Олег Михайлович доктор юридичних наук, професор
(Національна академія прокуратури України)

Маляренко Василь Тимофійович доктор юридичних наук, професор

Мірошниченко Сергій Сергійович доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія прокуратури України)

Мироненко Тетяна Євгенівна кандидат юридичних наук
(Національна академія прокуратури України)

Попович Євген Миколайович доктор юридичних наук
(прокуратура міста Харкова)

Руденко Микола Васильович доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Скулиш Євген Деонізієвич доктор юридичних наук, професор

Шаповал Володимир Миколайович доктор юридичних наук, професор

Шемшученко Юрій Сергійович доктор юридичних наук, професор
(Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України)

Якимчук Наталія Яківна доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія прокуратури України)

Ярмиш Наталія Миколаївна доктор юридичних наук, професор
(Національна академія прокуратури України)

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНО	5
Ірина ЗАРУБИНСЬКА, Наталія НАУЛІК Прокурорський нагляд за дотриманням і застосуванням законів у механізмі захисту прав і свобод людини в Україні	5
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ	11
Наталія ЯКИМЧУК Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз	11
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ	19
Микола ТУРКОТ Детермінанти військової злочинності	19
Віталій ФРИЧ, Оксана КОМАРНИЦЬКА Медіація (примирення) як альтернатива судовому розгляду кримінальних проваджень	24
Владислав КУБАЛЬСЬКИЙ Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в контексті принципу презумпції невинуватості	30
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА	35
Олександр ТОЛОЧКО Гуманізація судового розгляду в кримінальному провадженні у контексті міжнародно-правових стандартів	35
Ігор КОЗЬЯКОВ Поняття «державне обвинувачення» в доктрині кримінального процесу: етимологія та генеза	41
Віталій МУХІН, Артем ШТАНЬКО Інститут угоди про визнання винуватості у кримінальному процесі	46
Олександр БАБІКОВ Негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання	52
ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС	63
Юлія БЕЗМАЩУК, Олександр ГАФИНЕЦЬ Категорія «інтереси держави» в контексті реалізації прокурором функції представництва	63
ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ	68
Євген СКУЛИШ Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт протидії корупції	68

<i>Анатолій МУДРОВ, Ірина ЄВРОПІНА</i> Форми координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції (<i>Початок</i>).....	73
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	79
<i>Олександр ПОПОВИЧ</i> Суб'єкти процесуального керівництва на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі Франції.....	79
<i>Ганна ВЛАСОВА</i> Укладання угоди про визнання вини у Сполучених Штатах Америки як форма спрощеного кримінального судочинства.....	84
ПРОКУРОРСЬКА ТА СЛІДЧА ПРАКТИКА	89
<i>Василь ПРИСЯЖНЮК</i> Нагляд за додержанням і застосуванням законів – невід'ємна складова діяльності органів прокуратури	89
<i>Сергій СОЛЯР</i> Проблеми практичного застосування окремих положень Кримінального процесуального кодексу України	93
<i>Роман ВАЦЬКІВСЬКИЙ</i> Правозахисна та представницька діяльність органів прокуратури у сфері земельних відносин	98
Трибуна Молодого Вченого	101
<i>Вікторія КОЗАЧЕНКО</i> Місце законності у системі засад кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина та України	101
<i>Ксенія ГРЕЙДІНА</i> Актуальні питання захисту прокурором житлових прав дітей.....	107
<i>Ірина Мірошніченко</i> Злочини стосовно літніх людей: кримінологічна характеристика особи злочинця	112
<i>Анастасія БОГУЦЬКА</i> Видача особи (екстрадиція) в міжнародно-правовому співробітництві Генеральної прокуратури України	117
<i>Павло ГУЛЬТАЙ</i> Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у виді домашнього арешту	122
Оголошення	126
ЖИТТЯ АКАДЕМІЇ	127
Хроніка міжнародних зв'язків	127
Вимоги до оформлення наукових статей	128

Ірина ЗАРУБИНСЬКА,

начальник Головного управління захисту прав і свобод громадян та інтересів держави, протидії корупції та злочинності у сфері транспорту Генеральної прокуратури України, державний радник юстиції 3 класу

Наталія НАУЛІК,

начальник відділу досліджень проблем діяльності прокуратури поза кримінальною сферою Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук, доцент

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАКОНІВ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: прокурорський нагляд; права і свободи людини; правозахисні органи; правозахисна діяльність.

У Конституції України на рівні сучасних міжнародних стандартів закріплено права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Конституційні права і свободи – це гарантовані державою можливості, які кожній людині та громадянину дають змогу вільно й самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, користуватися наданими соціальними благами як в особистих, так і в загальних інтересах. Закріплені в Основному Законі України права та свободи являють собою цілісну систему, що забезпечує гідний конституційно-правовий статус особи.

Основою правового статусу особи є *особисті права і свободи*. До них належать права: на життя; на повагу гідності; на свободу й особисту недоторканність; на недоторканність житла; на таємницю листування, телефонних розмов; на таємницю телеграфної та іншої кореспонденції; невтручання в особисте та сімейне життя; на вільний вибір місця проживання; на свободу думки і слова; на свободу світогляду і віросповідання (статті 27–35 Конституції України).

У статтях 36–40 Конституції України закріплено *політичні права і свободи*, тобто права, які належать людині як члену політичного співтовариства, коли він виступає як громадянин держави.

Вони пов'язані з участю в громадському житті та в управлінні державою. До політичних прав і свобод відносяться: право на свободу об'єднання в політичні партії, громадські організації; право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування; право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи й демонстрації; право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення.

В Основному Законі України закріплено також *економічні, соціальні та культурні права*. Це права, пов'язані з діяльністю людини в господарській сфері, її соціальними відносинами із суспільством, державою, колективами, іншими людьми, з діяльністю у сфері культури та духовного життя. Перелік таких прав наведено у статтях 41–54 Конституції України: право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; право на працю, на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; право на страйк для захисту своїх економічних і

соціальних інтересів; право на відпочинок; право на соціальний захист; право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; право на освіту; право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

У зв'язку з цим у демократичній державі повинні створюватись всі умови для покращення стану дотримання прав людини та удосконалення процедур захисту порушених прав, а також максимального їх спрощення. Втілення у життя цих тез та реальний захист мають бути підкріплені наявністю в державі системи відповідних органів.

Захист прав та свобод людини і громадянина є конституційно-правовим та міжнародно-правовим обов'язком сучасної держави, який реалізується за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил. Це пояснюється визначенням ролі суспільства в державі, а тому додержання інтересів суспільного блага потрібно враховувати у процесі виправдовування основних прав і свобод людини. Держава повинна захищати інтереси індивіда за умов гарантування достатнього захисту суспільних інтересів [1]. У більшості демократичних держав основними механізмами захисту прав людини є суд (США, Канада), конституційна скарга (ФРН, Австрія, Іспанія), омбудсман (Швеція, Норвегія, Фінляндія) тощо [2, 58].

Правозахисна діяльність полягає у наданні правової допомоги кожному громадянину, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства в суперечливих питаннях, що стосуються охорони права, зловживання правом, захисту фізичної особи від обвинувачення та державного гарантування охорони прав громадян правозахисними органами [3, 23].

Правозахисні органи класифікують на:

- суспільні (громадські об'єднання, адвокатура, нотаріат, ЗМІ, органи захисту прав споживачів);
- державні судові і адміністративні (суд, адміністративні правозахисні інститути, правоохоронні органи);
- представницькі (парламент, омбудсман);
- міжнародні (міжнародні міжурядові гуманітарні органи і конвенції, міжнародні неурядові органи);
- регіональні (Рада Європи, Організація американських держав (ОАД), Міжамериканська

комісія з прав людини, Африканська комісія з прав людини і народів, Ліга арабських держав (ЛАД) та інші) [4, 139–265].

В Україні існує чітко визначена *система органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права й свободи людини та громадянина*. Це – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України [5].

Проте слід визнати, що якість правозастосовчої та правоохоронної діяльності цих органів не завжди відповідає тим потребам, які гарантують захист прав і свобод. Незважаючи на всю важливість діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційного Суду України, контролюючих і судових органів, їх роль у забезпеченні прав та свобод людини і громадянина поки що недостатньо велика. Сьогодні актуальною є діяльність прокуратури щодо здійснення прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів.

Повноваженнями із захисту прав та свобод людини в Україні прокуратура наділена при виконанні функцій нагляду за додержанням і застосуванням законів. Діяльність органів прокуратури щодо вирішення заяв та звернень громадян, перевірки сигналів преси й інших засобів масової інформації про порушення законності забезпечує своєчасний і кваліфікований розгляд кожного звернення, всебічну перевірку доводів заявника та прийняття на місці правильного рішення, поновлення порушених прав і законних інтересів громадян, притягнення до відповідальності винних осіб [6]. Такі повноваження були і залишаються одним із найбільш вагомих чинників підтримання режиму законності та правопорядку, підвищення правової захищеності громадян у їх відносинах з іншими державними органами, посадовими і службовими особами [7].

Новий сучасний прокурор у розумінні населення має бути не карателем чи навіть обвинувачем, а насамперед захисником прав і свобод громадян та інтересів держави. Основне його завдання повинно полягати у реальному поновленні цих прав та інтересів, відшкодуванні завданих збитків, застосуванні заходів впливу, не пов'язаних із притягненням до кримінальної відповідальності [8].

У результаті проведення конституційної реформи в Україні у грудні 2004 року Законом Укра-

їни «Про внесення змін до Конституції України» ст. 121 Конституції України було доповнено п. 5, згідно з яким до повноважень прокуратури віднесено нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами. Однак у вересні 2010 року рішенням Конституційного Суду України вказаний Закон визнано неконституційним у зв'язку з порушенням процедури його прийняття та набрання ним чинності, що мало наслідком поновлення дії ст. 121 Конституції України у попередній редакції.

Відповідно до п. 9 Розділу XV «Перехідні положення» Основного Закону України прокуратура продовжує виконувати в межах чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Науковим дослідженням проблем прокурорського нагляду в Україні займалися В. Долежан, О. Литвак, М. Мичко, М. Косюта, М. Руденко, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко, М. Якимчук та інші вчені.

Прокурорський нагляд – це діяльність органів прокуратури, спрямована на додержання і правильне застосування законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами.

З огляду на практичні питання нагляду за додержанням і застосуванням законів проблемою залишається розуміння його предмета і меж.

Предмет прокурорського нагляду можна визначити як додержання і застосування законів відповідними юридичними та фізичними особами, на яких поширюються наглядові повноваження прокурорів. Власне, предмет нагляду визначено у ст. 19 Закону України «Про прокуратуру»:

1) відповідність актів, які видаються всіма органами, підприємствами, установами, органі-

заціями та посадовими особами, вимогам Конституції України та чинним законам;

2) додержання законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі та гідності, якщо законом не передбачений інший порядок захисту цих прав;

3) додержання законів, що стосуються економічних, міжнародних відносин, охорони навколишнього природного середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності.

Доцільно зауважити, що існують різні погляди на віднесення до предмета нагляду разом із законами і підзаконних актів. Адаже змістовно нормою про функцію нагляду, закріплену у Конституції та Законі України «Про прокуратуру», не охоплюються підзаконні акти. Проте прокурори, здійснюючи наглядову діяльність, неодноразово стикалися з випадками, коли певні суспільні відносини врегульовані лише підзаконними актами, а не законами, тому саме на їх підставі і вирішували питання про законність тих чи інших дій. У теорії прокурорського нагляду даний спір залишається невирішеним.

Межі прокурорського нагляду можна розглядати у двох аспектах.

По-перше, ці межі стосуються об'єктів нагляду, а *по-друге*, – підстав для його здійснення.

Об'єкти нагляду визначено у Законі України «Про прокуратуру» (ст. 1), наказах Генерального прокурора України від 7 листопада 2012 року №3гн та від 12 листопада 2012 року №111. І цей перелік великий, але конкретизація кола об'єктів здійснюється залежно від напрямку і завдань нагляду. Дискутується питання про зменшення піднаглядних об'єктів.

Підстави нагляду за додержанням і застосуванням законів передбачені Законом України «Про прокуратуру» (ст. 21) та наказами Генерального прокурора України від 7 листопада 2012 року №3гн і від 12 листопада 2012 року №111. До них віднесено письмові звернення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, фізичних та юридичних осіб, інші дані, що свідчать про можливі порушення законності. Як підстави розглядаються також аналіз, узагальнення, опрацювання інформації про стан законності, вивчення актів та матеріалів органів державного нагляду (контролю), матеріалів розгляду судами цивільних, адміністративних, господарських справ і справ про адміністративні правопорушення, матеріалів кримінальних проваджень, інформаційних баз даних державних органів, повідомлень у ЗМІ,

мережі Інтернет та з інших джерел. Підстави нагляду можуть бути відображені і в організаційно-розпорядчих документах органів прокуратури.

Варто зазначити, що у наказі №3гн чітко визначено і підстави проведення перевірок за власною ініціативою прокурора. Перевірка ініціюється з урахуванням стану законності в регіоні на підставі рішень колегій органів прокуратури, координаційних і міжвідомчих нарад, вимог інших організаційно-розпорядчих документів, доручень керівництва прокуратур вищого рівня.

Тобто підстави мають бути реальними й обґрунтованими. На жаль, у прокурорській діяльності наявні випадки, коли наглядові перевірки проводяться безпідставно (не зібрано достатніх даних, що свідчать про можливі порушення закону, неправильно кваліфіковано дії, які зазначені як правопорушення, тощо).

Стосовно звернень і запитів, скарг та заяв (крім тих, у яких повідомляється про кримінальні правопорушення) слід зауважити, що підставою для нагляду вони є лише після попереднього їх розгляду компетентними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами або неприйняття ними рішень з цих питань.

Здійснюючи нагляд за додержанням і застосуванням законів, прокурор користується повноваженнями, визначеними у ст. 20 Закону України «Про прокуратуру» [6], – своєчасно виявляти порушення закону та вживати заходи до усунення виявлених порушень, причин і умов, які їм сприяли, а також притягнення порушника закону до відповідальності.

Необхідно визнати, що нагляд прокуратури за додержанням і застосуванням законів протягом усього періоду його існування був предметом наукових досліджень та дискусій.

На наш погляд, слушною є думка В. Тація і Ю. Грошевого, які вважають, що потреба в нагляді за додержанням законів сьогодні не тільки не змінилася, а навпаки – дедалі зростає. Ця функція прокуратури повинна залишатися до створення справді правової держави з високою політичною культурою народу, надійною державною владою, відповідними державними традиціями.

Торік змінами до Кримінального кодексу України проведено декриміналізацію низки складів злочинів у сфері господарської діяльності, а значну кількість передбачених покарань у вигляді позбавлення або обмеження волі замінено на більш м'які. Відбувається гуманізація кримінального

процесу. Із набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України значно звузилася сфера застосування запобіжного заходу – взяття під варту. Запроваджено нові для України інститути визнання вини, медіації (примирення) тощо.

У цьому контексті повноваження прокурора поза межами кримінального права як важлива складова загальнодержавного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина набувають особливої ваги.

Після внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» 18 вересня 2012 року змінилися і підходи до організації прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів. Відповідно до наказу Генерального прокурора України №3 гн основним завданням такого нагляду є захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, державних і суспільних інтересів. На прокурорів, які забезпечують нагляд за додержанням і застосуванням законів, покладено обов'язок вивчати законність актів, які видаються Кабінетом Міністрів України, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами [9].

У наказі Генерального прокурора України №3гн визначено *основні напрями нагляду*. До них віднесено захист:

- соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина, насамперед осіб, які потребують державної підтримки та допомоги;
- фінансово-економічних інтересів держави, передусім у бюджетній та земельній сферах;
- конституційних засад підприємницької діяльності.

Пріоритетні напрями нагляду визначаються Генеральним прокурором України та рішеннями колегій Генеральної прокуратури України. Так, згідно з рішенням розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури України від 18 грудня 2012 року *головними пріоритетами* у здійсненні наглядової діяльності в 2013 році визначено: захист прав дітей; захист інтересів держави від неправомірних посягань у бюджетній сфері, в тому числі при закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, збереження військового майна; захист конституційних засад підприємницької діяльності; захист прав громадян на оплату праці, соціальне, пенсійне забезпечення, а також соціальний і правовий захист військовослужбовців та їхніх сімей, попередження насильства і порушень статутних взаємовідносин у

військових частинах; захист інтересів держави і громадян у сфері використання земельних ресурсів (зокрема й земель оборони і транспорту); запобігання та протидія корупції.

Додатково інші пріоритетні напрями можуть визначатися з урахуванням стану законності рішеннями колегій прокуратур Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, спеціалізованих прокуратур (на правах обласних).

Прокурорська перевірка організовується і проводиться у порядку, визначеному наказом Генерального прокурора України від 12 листопада 2012 року №111 [10].

Як передбачено у п. 10.1 наказу №3гн, до початку перевірки керівнику органу прокуратури слід приймати мотивовану постанову, копія якої з роз'ясненням порядку оскарження має бути надана представнику підприємства, установи, організації, фізичній особі – підприємцю, що підлягає перевірці. Згідно з п. 4.1 наказу №111 у постанові зазначаються підстави, що свідчать про можливі порушення законності, з обґрунтуванням необхідності вчинення дій, передбачених пунктами 3, 4, 5 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру»* [1].

Постанова прокурора про проведення перевірки підлягає оскарженню у десятиденний строк з дня її отримання. Порядок оскарження регламентовано наказом від 12 листопада 2012 року №111.

У п. 6.1 наказу №111 вказано, що перевірка здійснюється в розумні строки, необхідні для її проведення. Питання розумних строків має практичне значення, адже чітко не прописано вимоги до тривалості перевірки. Очевидно, прописати чітко таку тривалість неможливо та недоцільно. Прокурор має врахувати для визначення тривалості перевірки складність і обсяг питань, що підлягають з'ясуванню під час перевірки, необхідність залучення спеціалістів та особливості їх роботи, тривалість проведення експертних досліджень, заходи для забезпечення повноти перевірки (витребування необхідних письмових документів і відібрання пояснень відповідальних осіб) тощо. Важливо, щоб прокурор не зловживав правом на проведення перевірки, використовував належні йому повноваження та оперативно і дієво реагував на виявлені порушення.

Під час проведення перевірки у порядку нагляду прокурор наділений широкими повноваженнями (вимагати від керівників піднаглядних органів проведення ревізій, перевірок підпорядкованих і під-

контрольних об'єктів, а також виділення спеціалістів для проведення перевірок, вивчати оригінали документів, отримувати від посадових та службових осіб, громадян усні або письмові пояснення тощо). Проте у п. 10.6 наказу №3гн закріплено заборону: не допускати зупинення діяльності суб'єктів господарювання засобами прокурорського реагування. За наявності достатніх для цього підстав слід звертатися з відповідними заявами до суду.

За результатами перевірки складається відповідна записка, у якій зазначаються: підстави проведення перевірки, фактичні дані, встановлені у ході її здійснення, виявлені порушення законів та пропозиції щодо вжиття заходів прокурорського реагування до їх усунення, притягнення до відповідальності винних службових осіб, відшкодування завданих збитків, пропозиції щодо можливості повернення оригіналів документів у разі їх витребування під час перевірки.

Досудове розслідування за результатами самостійного виявлення у ході здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, розпочинається у порядку, визначеному окремим наказом Генерального прокурора України.

Ефективність прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів визначається не лише кількісними показниками, а й з урахуванням стану законності, своєчасності та повноти реагування на порушення закону, фактичного поновлення прав і свобод громадян та інтересів держави, реального відшкодування коштів та завданих збитків, притягнення винних до відповідальності, передусім посадових осіб органів державної влади і контролю.

Про вжиті заходи прокурорського реагування за фактами порушень прав та свобод громадян і інтересів держави систематично інформується громадськість та органи влади. Тому своєчасно та в повному обсязі така інформація має висвітлюватись на сайтах прокуратур, у засобах масової інформації.

Особливості нагляду за додержанням і застосуванням законів у сфері охорони навколишнього природного середовища, земельних відносин, щодо захисту прав і свобод дітей, у воєнній, міжнародній та транспортній сферах визначено окремими галузевими наказами Генерального прокурора України.

* Більш конкретні вимоги до змісту постанови викладено у п. 4.3 наказу Генерального прокурора України від 12 листопада 2012 року № 111.

У будь-якому разі, формуючи модель прокуратури, потрібно керуватись як міжнародними стандартами щодо її ролі і місця у демократичному суспільстві, враховуючи зазначений міжнародний досвід, так і зважати на історичні традиції та реальний стан соціально-економічного розвитку України.

Отже, в умовах реформування прокурорського нагляду в Україні важливо, щоб за жодних умов не були порушені гарантовані Конституцією права та свободи людини, а держава забезпечувала їх захист та гарантувала поновлення порушеного права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Наулік Н.С. Інститут омбудсмена в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження: моногр. / Наулік Н.С. – Тернопіль: Воля, 2009. – С. 58.
3. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підруч. / О.С. Захарова, В.Я. Карабань, В.С. Ковальський та ін.; відпов. ред. В. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
4. Капицын В.М. Права человека и механизмы их защиты: учеб. пособ. / В.М. Капицын. – М.: ИКФ «ЭКОС», 2003. – 288 с.
5. Мінюков А. Система органів державної влади, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина: їх повноваження / А. Мінюков // Право України. – 2002. – №4. – С. 61–65.
6. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №53. – Ст. 793.
7. Боровик А. Прокурорський нагляд за додержанням законів / А. Боровик // Вісник прокуратури. – 2011. – №1(115). – С. 22–29.
8. Головін А. Діяльність прокуратури щодо захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина у рішеннях Конституційного Суду України / А. Головін // Голос України. – 2012. – №174 (5424). – 18 вересня.
9. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів: наказ Генерального прокурора України від 7 листопада 2012 року №3 гн.
10. Про затвердження Положення про порядок проведення органами прокуратури перевірок при здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів: наказ Генерального прокурора України від 12 листопада 2012 року №111.

*Ірина ЗАРУБИНСЬКА,
Наталія НАУЛІК*

**ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАКОНІВ
У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

Резюме

Проведено аналіз прав і свобод людини, закріплених Конституцією України, та визначено коло суб'єктів, що здійснюють їх захист. Акцентовано увагу на механізмі захисту прав і свобод людини як пріоритетному напрямі прокурорського нагляду в Україні.

*Ірина ЗАРУБИНСКАЯ,
Наталья НАУЛИК*

**ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ И ПРИМЕНЕНИЕМ ЗАКОНОВ
В МЕХАНИЗМЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ**

Резюме

Осуществлен анализ прав и свобод человека, закрепленных Конституцией Украины, и определены субъекты, которые осуществляют их защиту. Акцентируется внимание на механизме защиты прав и свобод человека как приоритетном направлении прокурорского надзора в Украине.

*Iryna ZARUBINSKA,
Natalia NAULIK*

**PROSECUTOR'S SUPERVISION AFTER THE OBSERVANCE OF LEGALITY AND APPLICATION
OF THE LAW AS A MECHANISM OF PROTECTION THE RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE**

Summary

The analysis of the rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine is conducted. The subjects which carry out the protection are defined in the article as well. Attention is focused on the mechanism of protection of rights and freedoms, as a priority of prosecutor's supervision in Ukraine.

Наталія ЯКИМЧУК,

*завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції, доктор юридичних наук, доцент*

ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ СТАТУС», «ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ», «ПРАВОВИЙ МОДУС» ТА «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Ключові слова: правовий статус; правове положення; правовий режим; правовий модус; суб'єкт права.

Визначення будь-якого поняття, а особливо юридичного, має велике практичне значення і виконує не лише інформаційні, а й правові функції. В юридичній науці термін «правовий статус» є одним із найбільш уживаних, проте зазвичай кожен тлумачить і застосовує його з урахуванням власного праворозуміння. Незважаючи на те, що категорія правового статусу – порівняно нова в науці, за досить нетривалий період вона впевнено ввійшла і в науковий обіг, і в положення законодавства. Зокрема, цей термін та його окремі види одержали закріплення в назвах ряду законів України, а саме: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» та інших. Широко застосовується ця правова категорія і при окресленні правового положення таких суб'єктів права, як організації, публічно-правові утворення, територіальні громади, міжнародні організації тощо. Вкрай важливою категорією «правовий статус» стала для окреслення меж правового положення фізичних осіб, які перебувають на державній службі, здійснюють делеговані владні повноваження.

З огляду на викладене перед правовою наукою постали нові завдання щодо визначення змісту цієї правової категорії. Окрім цього, останнім часом термін «правовий статус» вживається і стосовно об'єктів права, що знову викликає потребу встановити допустимі межі його вживання та розмежування із такою категорією, як «правовий режим».

До 60-х років XX століття правовий статус переважно ототожнювали з правоздатністю і не розглядали як самостійну правову категорію. Обидві ці якості виникають і припиняються у суб'єкта одночасно, обидві рівною мірою невідчужувані. В цьому їх подібність, що слугувала підставою для ототожнення. Лише в подальший період, з розвитком юридичної думки, в 70–80-х роках XX століття, категорія правового статусу активно вивчалася та застосовувалась, сформувавшись як одне із ключових понять правознавства, зафіксоване у законодавстві. Проблеми правового статусу були предметом дослідження багатьох теоретиків права, державознавства, представників галузевих правових наук. Однак вони і досі перебувають у центрі наукових дискусій.

Загальнотеоретичні питання правового статусу досліджувались у працях С.С. Алексєєва, А.Б. Венгерова, Л.Д. Воєводіна, В.А. Купчинського, Г.Н. Мананкова, Н.І. Матузова, А.В. Міцкевича, В.І. Новосолова, М.Ф. Орзіха, В.А. Патюліна, В.Н. Протасова, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Р.О. Халфіної, Л.С. Явича, Ц.А. Ямпольської та інших.

Сьогодні усі науковці визнають, що від правового статусу значною мірою залежить активність суб'єкта, можливість прояву ним своїх здатностей, забезпечення потреб і захищеності з боку держави. Було з'ясовано, що правоздатність та правовий статус – різні явища і категорії. Вони співвідносяться як частина і ціле. Правовий статус, безумовно, ґрунтується на правоздатності, але до неї не зводиться. Це поняття ширше, більш змістовне і є структурно складнішою категорією, що виступає узагальнюючим, збірним

терміном. Проте думки вчених з цього приводу різняться.

Латинське слово *status* (у перекладі означає положення, стан кого-небудь або чого-небудь, а також становище) позначає у своєму первісному значенні і загальне становище окремої особи (особистості) в суспільстві, і сукупність усіх (або частини) її юридичних прав та обов'язків [1, 300].

У зв'язку з цим у літературі були висловлені пропозиції, зокрема, про:

1) розмежування понять «правовий статус» і «правове положення», оскільки перше виступає частиною (ядром) другого (Н.В. Вітрук, В.А. Кучинський [2; 3]); 2) про тотожність цих понять і відсутність практичної чи теоретичної необхідності в їх розмежуванні, оскільки вони, на думку вчених, збігаються і за етимологією, і за змістом (Н.І. Матузов [4, 224–225], Новосьолов В.І. [5, 23]). Тобто в юридичній літературі нерідко допускається змішування понять «правовий статус» та «правове положення» (і навіть правосуб'єктність), особливо в дослідженнях щодо особистості [6, 5–6; 7, 512; 8, 558].

У широкому розумінні «правове положення» як термін застосовується до окремо взятої групи суб'єктів права, що може мати різновиди. Зокрема, до «правового положення особи» включають «правовий статус громадянина», «правовий статус іноземця», «правовий статус апатрида» [9, 150]. В даному разі суб'єкти правового положення є абстрактними суб'єктами права, що відносяться до загальної групи [10, 6]. Цей підхід не одержав широкого визнання. У вузькому розумінні термін «правове положення» застосовується для характеристики положення конкретної особистості в даний момент [11, 200–201]. Ця точка зору на сьогодні одержала більшість прихильників, і передусім тому, що вона дає можливість об'єднати усі правові статуси, якими наділений не абстрактний, а реальний суб'єкт права, незалежно від того, нормами якої галузі права передбачено той чи інший його галузевий статус.

В.С. Нерсисянц вказує, що не потрібно змішувати абстрактного суб'єкта об'єктивного права (абстрактного учасника абстрактного правовідношення) і конкретного, індивідуально визначеного суб'єкта права (учасника конкретного правовідношення) [7, 504–505].

У такому випадку під правовим положенням розуміють правове положення конкретного суб'єкта права, яке визначається як його загальним правовим статусом, галузевими правовими

статусами, так і сукупністю конкретних правових зв'язків тривалого характеру, в яких він перебуває, зокрема, по відношенню до держави, громадянином якої він є. До «правового положення особи» включають «правовий статус громадянина», «правовий статус іноземця» чи «правовий статус апатрида» [9, 150]. В даному разі суб'єкти правового положення є абстрактними суб'єктами права, що відносяться до загальної групи [10, 6].

Поняття ж «правовий статус» вказує на місце суб'єкта в системі правовідносин, що характеризується передусім його правами й обов'язками. Відповідно, поняття «правове положення» відображає функціональну роль та вказує місце суб'єкта в системі суспільних відносин. Тому це поняття не повинно бути тотожним поняттю правового статусу. У зв'язку з цим мають рацію ті автори, які під правовим статусом розуміють юридично виражене суспільне положення абстрактної, а не конкретної особи (М.Г. Александров [12, 4–5], Л.Д. Воеводін [13, 44], Н.І. Матузов [14, 190], В.Д. Попков [15, 7] та інші).

При цьому категорію «правовий статус» вживають, як правило, з посиланням на галузь права, норми якої його регламентують (зокрема, конституційно-правовий, цивільно-правовий статус тощо), оскільки правовий статус вказує на місце суб'єкта в певній сфері суспільних відносин, що регулюються нормами визначеної галузі права [16].

Складно не погодитись із твердженням Б.М. Карданова, який вказує, що «характерними особливостями правового статусу є те, що він невідчужуваний і такий, що не передається, тобто його носій не може відмовитись від нього і його неможливо передати іншій особі, він невід'ємний, оскільки виражає суспільне положення його носія» [17, 13]. Ці особливості обумовлені тим, що правовий статус суб'єкта права прямо і безпосередньо впливає з норм об'єктивного права. Правовому статусу, закріпленому у законодавстві державою за суб'єктом суспільних відносин, притаманна визначеність, певна стабільність і стійкість, а також те, що він може зазнавати трансформації за умови зміни ролі та положення самого суб'єкта в системі галузевих правовідносин.

Окремі правові статуси суб'єкт права може і не використовувати, проте в простір його правового положення вони входять як потенційні, нарівні з тими правовими статусами, які активно ним реалізуються.

Правовий статус, як зазначив О.Ю. Якимов, асоціюється зі стабільним правовим станом

суб'єкта, а правове положення розглядається передусім як сукупність прав та обов'язків, що зазнає постійних змін, обумовлених його вступом в ті чи інші правовідносини [10, 7].

Отже, категорія «правове положення» значно ширша, оскільки характеризує місце суб'єкта в системі суспільних відносин загалом, в розрізі усіх видів правовідносин (як правило, сталих), у яких він перебував в даний момент [18, 123], реалізуючи відповідні правові статуси. Правовий статус не може бути індивідуальним за своєю правовою природою. Він завжди розрахований на визначену групу суб'єктів права. Отже, переконливим є висновок О.Ю. Якимова про те, що коли йдеться про конкретного (персоніфіковано визначеного) суб'єкта, замість терміна «конкретний індивідуальний правовий статус» доцільно вживати інший термін – «правове положення» [10, 9].

У кожній галузі права є спеціальні норми, призначення яких – встановити коло осіб, що підпадають під дію норм даної галузі. Робиться це шляхом перерахування ознак, якими суб'єкти мають володіти, щоб виступати в ролі адресатів норм галузі. «Претендент» на статус суб'єкта права за своїми особливостями потенційно має бути здатний виступати носієм суб'єктивних прав і обов'язків у визначеній сфері суспільних відносин, тобто повинен мати комплекс соціальних передумов, що дають змогу надати йому суб'єктивні права й обов'язки. До таких особливостей (соціальних передумов) належать [19, 96]: а) зовнішня відокремленість, яка характеризується наявністю системоутворюючих ознак; б) персоніфікація у визначеного типу суспільних відносинах, тобто здатність виступати у вигляді єдиної особи – персони, суб'єкта права; в) здатність виражати і здійснювати або персоніфіковану волю у відносинах з державою, або державну волю у процесі правового регулювання суспільних відносин.

«Правовий статус» – категорія одночасно і об'єктивного, і суб'єктивного права. В сфері об'єктивного права поняття статусу може бути ототожнено з поняттям статуту. Статут (від *statuo* – постановляю) – це устав, збірник правил, що визначає повноваження і порядок діяльності будь-якої організації [20, 383]. Як устав, уложення, положення про що-небудь визначають даний термін В.І. Даль, С.І. Ожегов та інші [21, 319; 22, 864]. Інакше кажучи, норми об'єктивного права, що визначають правовий статус суб'єкта, є, по суті, статутом даного суб'єкта. Система статутних прав і обов'язків суб'єкта в широкому розу-

мінні характеризує правовий статус абстрактного суб'єкта права. Статутні права є повністю деперсоніфікованими і меншою мірою деперсоніфікації вони відносяться до певних видів суб'єктів суспільних відносин, а більшою – до всіх і кожного, оскільки вони мають їх сприймати як належні.

О.І. Харитонova виокремлює такі характерні риси правового статусу [23, 79]: 1) у ньому знаходиться відображення і вираження воля держави; 2) його зміст, що має певну стабільність, змінюється не з волі осіб, а з волі законодавця; 3) елементи правового статусу – загальні (статусні) права та обов'язки суб'єкта об'єктивного права, його юридична відповідальність – формулюються та існують у формі правових приписів. Як у загальній теорії права, так і в галузевих науках наголошується передусім на єдності правового статусу для всіх [24], і водночас його диференціація визначається необхідною для будь-якого серйозного дослідження даної проблеми.

Т.К. Прімак та К.А. Орлова цілком слушно зазначають, що вживання термінів, які характеризують юридичне положення суб'єкта в різному контексті, «... викликано тим, що розроблювані поняття, терміни та категорії ґрунтуються на різному розумінні права, що стало наріжним каменем для відомих наукових шкіл: юридичного позитивізму, соціологічної юриспруденції, природно-правового спрямування тощо» [25, 20]. Відмова від радянського позитивного права, існування дискусій про концепції права, наявність правового плюралізму – все це підтверджує актуальність проведення «інвентаризації» базових положень теорії суб'єкта права та, відповідно, його правового статусу. Зважаючи на викладене, можна констатувати, що категорії «правовий статус» та «правове положення» нерозривно пов'язані з природно-правовою доктриною, уявлення про зміст прав і свобод людини, що постійно розвиваються, дають змогу більш широко розглядати ці категорії, тому що до них входять не лише права і свободи суб'єкта приватного права, які визнала держава в нормативно-правовому порядку, а й не визнані нею можливості такого суб'єкта. І навпаки, теорія правового статусу публічного суб'єкта зобов'язує державу максимально скрупульозно виписувати в законодавстві всі його аспекти як щодо прав і обов'язків, принципів і меж здійснення повноважень та реалізації публічного інтересу, засад відповідальності тощо, так і щодо тих завдань і функцій, які на нього покладаються [26]. Важливим кроком на

шляху розвитку теорії правового статусу є й те, що базовий правовий статус особистості дедалі менше залежить від внутрішньодержавного права. Права і свободи людини як особливий предмет міжнародного визнання та захисту в своїй сукупності представляють базовий фундаментальний правовий статус особистості, який є постійним, незмінним та транскордонним, що стало результатом сприйняття усіма державами світу як стандарту комплексу прав і свобод людини, закріплених в Загальній декларації прав людини і прийнятих на її основі пактах. Загальний та галузеві правові статуси особи, пов'язані з її правовим зв'язком із державою, мають більшою мірою внутрішньодержавний характер. Відповідно, Т.К. Прімак та К.А. Орлова пропонують їх називати «юридичні статуси» [25, 21].

Слід також зазначити, що традиційно розмежовують загальний і спеціальний правові статуси. Загальний правовий статус і спеціальні правові статуси суб'єктів є стабільними, оскільки норми права змінюються не з волі суб'єкта, а в нормативному порядку. Спеціальний же правовий статус визнають сукупністю прав і обов'язків, що конкретизують та доповнюють загальні права й обов'язки стосовно різних осіб, які мають різне службове, сімейне та інше становище [2, 186].

Усебічне вивчення на галузевому рівні особливостей правового статусу потребує введення нової термінології, яка відповідала б поняттю спеціального статусу. Отож останнім часом дедалі частіше на основі відповідних напрацювань теоретиків права і галузевих науковців висловлюються і одержують схвалення пропозиції називати більш деталізовані різновиди спеціального статусу [27, 28; 28, 46] або окремих сторін (проявів) реалізації загальних та спеціальних правових статусів правовими модусами. Під правовим модусом, зокрема В.А. Патюлін, який ввів до наукового обігу цю категорію, визначав сукупність норм об'єктивного права, що закріплюють права та обов'язки суб'єктів, які належать до визначених соціальних груп і відмежовані за певними критеріями. Судження В.А. Патюліна з цього приводу зводиться до конкретизації загального поняття правового статусу суб'єктів права даного виду (наприклад, громадян), конструювання на основі правового статусу правового модусу визначеної категорії цього виду суб'єктів права із визначеними (відповідними) ознаками (наприклад, вік, стать, рід занять, професія тощо) [27, 28–29].

Про влучність та повноту поняття «правовий модус» вказували Р.П. Мананкова та С.А. Зінченко [29, 11, 17; 30, 106], визнаючи правовий модус сходинкою до конкретизації правового статусу. В.В. Ровний зазначив, що необхідність звернення до терміна «правовий модус» і доцільність його використання як самостійної лексичної одиниці вбачається досить позитивним кроком, оскільки він спрямований на збагачення юридичної лексики в цілому та вирішення низки більш приватних юридично-технічних питань [31, 125]. Водночас О.Ю. Якимов сприйняв цю новацію негативно, зауваживши, що термін «правовий модус» не розкриває зміст окресленої категорії [10, 8], а Н.І. Матузов оцінює його як не цілком «елегантний» стилістично і зайвий. Натомість основною ознакою категорії «правовий модус», на думку В.А. Патюліна, є її конкретність і соціальна спеціалізованість, тому даний термін застосовується для визначення особливого (за колом осіб, у часі, просторі тощо) спеціального правового положення суб'єкта, тобто поряд із поняттям «спеціальний правовий статус» [27, 28].

У перекладі з латини *modus* – це міра, межа, спосіб, правило [1, 217]. У XVII–XVIII століттях модусом окреслювали властивість предмета, характерну йому не постійно, а лише в певному стані – на відміну від атрибута (невідчужуваної властивості предмета). Пізніше правовим модусом почали визначати обсяг та межі специфічних прав і обов'язків, особливе положення визначеної категорії суб'єктів. Судження, зокрема В.А. Патюліна, з цього приводу зводиться до конкретизації загального поняття правового статусу суб'єктів права даного виду (наприклад, громадян) та пропозиції сконструювати на основі правового статусу правовий модус визначеної категорії цього виду суб'єктів права за визначеними (відповідними) ознаками (наприклад, вік, стать, рід занять, професія тощо) [27, 28–29]. Однак правовий модус стосовно суб'єкта права може означати, по-перше, певний ступінь (модифікацію) конкретизації спеціального правового статусу і, по-друге, останнім часом широко використовується для характеристики статусу суб'єкта на певному етапі процесу (процедури) [32] або у визначеній галузі управління, адміністрування, функціональної діяльності тощо. Процес, як правило, циклічний і має свої стадії, кожна з яких передбачає реалізацію специфічного набору прав і обов'язків суб'єкта права. У певному процесі (бюджетному, державному, кримінальному, ци-

вільному тощо) відповідний суб'єкт права наділяється модифікованим спеціальним правовим статусом, який відповідає його правовому положенню на визначеній стадії (етапі), тобто відповідним правовим модусом. Отже, попит на категорію «правовий модус» цілком відповідає сучасному стану суспільних відносин, опосередкованих правом, та збагаченню юридичної лексики. Ідея, пов'язана з правовим модусом, одержала певну підтримку серед науковців. Зокрема, запропоновано співвідносити категорії «спеціальний правовий статус» та «правовий модус» як загальне та особливе [32, 88]. Обсяг спеціального статусу є базовим для формування категорії правового модусу як конкретизованої, соціально спеціалізованої і часто нетривалої в часі структури, оскільки в кожному правовому модусі проявляється лише певна частина спеціального правового статусу суб'єкта: 1) у відповідному процесі, що характеризується динамікою розкриття елементів спеціального правового статусу залежно від стадій цього процесу (модус операнді): зокрема, прокурор як процесуальний керівник досудовим розслідуванням, прокурор як суб'єкт підтримання державного обвинувачення, адвокат на стадії судового розслідування, підозрюваний в судовому розгляді кримінального провадження тощо; 2) у відповідній сфері суспільних відносин, в яких може бути розкрито лише окрему сторону спеціального правового статусу, статичний аспект, що не залежить від стадій процесу (модус вівенді): зокрема, Президент України як Верховний головнокомандувач Збройних Сил України; прокурор як керівник прокуратури відповідного рівня; прокурор транспортної прокуратури, прокурор екологічної прокуратури тощо. Зазначимо, що В.В. Ровний пропонував з метою відмежування правових модусів використовувати не інститут спеціальної правоздатності, а ознаку більш специфічної модусної дієздатності, яка, зважаючи на зміст правового модусу, може бути внутрішньогалузевою чи міжгалузевою [33, 87].

Від понять «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» слід відрізнити і поняття «правовий режим». Особливої актуальності це питання набуває в площині розмежування таких термінів, як «правовий статус» та «правовий режим».

Спочатку термін «правовий статус» розроблявся теоретиками права щодо особистості, і лише пізніше – щодо юридичних осіб, органів держави та державних службовців, публічно-правових утворень, міжнародних утворень тощо. Однак

сьогодні він вживається і при характеристиці майна, територій, природних об'єктів, нормативно-правових актів тощо, в зв'язку з чим терміни «правовий статус» та «правовий режим» деякі учені ототожнюють або вживають як взаємозамінні.

У назвах низки нормативно-правових актів термін «правовий статус» вживається не стосовно суб'єктів, а щодо об'єктів, зокрема у законах України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» від 15 лютого 1995 року №56/95-ВР, «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21 квітня 2011 року №3275-VI, у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування» від 3 жовтня 2007 року №1195 тощо. При цьому спільним для них є те, що їхніми положеннями встановлюються певні соціальні гарантії, пільги тощо. Тобто закріплюються нові можливості суб'єктів, які вступають у відносини в ході реалізації положень вказаних нормативно-правових актів. Коли ж ідеться про правовий режим, то переважно він поширюється на ситуації, за яких обсяг можливостей суб'єктів звужується. Проте, на нашу думку, стосовно об'єкта відносин може йтися лише про правовий режим, за якого відбувається розширення можливостей щодо реалізації прав суб'єкта чи їх звуження. Вживання терміна «правовий режим» лише в негативного його значенні сформувалося у часи авторитарного режиму.

Проте і персоніфікація об'єкта не є виправданою. Аналіз нормативних актів та наукових праць дає можливість зробити висновок, що терміни «правовий статус» і «правове положення» виправдано вживаються для характеристики суб'єктів права, в той час як «правовий режим» – щодо об'єктів, і лише в окремих випадках щодо суб'єктів права «... у зв'язку з тим, що метою правових режимів є специфічне регламентування конкретних сфер суспільних відносин з виділенням у часових та просторових межах певних суб'єктів і об'єктів права» [26, 22].

Слово «режим» (фр. *regime*, лат. *regimen* – управління) може вживатися в різних значеннях, наприклад, державний лад, спосіб правління; точно встановлений розпорядок чого-небудь; умови діяльності, роботи, існування чого-небудь. Але переважне значення має тлумачення поняття

«режим» як системи правил, норм, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети.

Наприклад, С.С. Алексєєв правовий режим визначає як порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують поєднання взаємодіючих дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, які створюють особливе правове регулювання [34, 185].

Термін «правовий режим» закріплений у законодавстві, зокрема вживається в назвах законів України «Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про особливості правового режиму майнового комплексу Національної академії наук України», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про правовий режим воєнного стану» та інших.

На думку Е.Г. Белькової, вказаний термін характеризує засади, принципи, на яких ґрунтується правосуб'єктність фізичних осіб [28, 44–47]. Проте правовий режим більшою мірою означає принципи, умови, правові межі реалізації суб'єктом його правового статусу, передусім прав і обов'язків, встановлених у законодавстві. Визначення особливих правових режимів обумовлене питаннями національної безпеки (режим воєнного стану), громадського порядку (комендантський режим), захисту державної території (режим прикордонної зони), її економічної зони (режим митної зони), питаннями подолання наслідків у зонах екологічного лиха (режим зони відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення), визнанням необхідності створення особливих умов захисту населення, що проживає в несприятливих природних умовах (режим гірських територій), або усунення економічного дисбалансу в розвитку регіонів, що негативно впливає на умови проживання громадян (правовий режим депресивного регіону), особливостями використання окремих державних майнових комплексів тощо. Отже, правовий режим не формує правоздатність особи, оскільки вона на-

дається усім суб'єктам визначеної категорії, однак прямо впливає на обсяг дієздатності суб'єкта у відповідних правовідносинах. Правовий режим як такий, що прямо впливає на обсяг дієздатності особи, прямо впливає і на можливості особи повною мірою реалізовувати свій відповідний правовий статус.

Відтак, кожен суб'єкт права як конкретна особистість, юридична особа, публічно-правове утворення тощо володіє правовим положенням, яке для кожного є індивідуальним, таким, що утворюється шляхом поєднання окремих правових статусів (як загальних, так і спеціальних) – явищ об'єктивного права, сформованих в праві моделей, що об'єднують як обов'язкові елементи права та обов'язки цього суб'єкта. Причому для кожного конкретного суб'єкта права набір правових статусів є специфічним, залежним від кола суспільних відносин, в якому він перебуває. Отож, якщо правовий статус – це явище об'єктивного права, правотворення, то правове положення формується лише з тих встановлених у праві правових статусів, які активізовані щодо конкретного суб'єкта права, а відповідно, є явищем правореалізації. У свою чергу, правова категорія «правовий модус» одержує дедалі більше визнання і являє собою конкретизацію правового статусу, його елементів як таких, що реалізуються лише на певних стадіях відповідних процесів або в окремих сферах суспільних відносин. І оскільки правовий статус є правовою конструкцією, сформованою безпосередньо для моделювання правових можливостей та правових зв'язків абстрактного суб'єкта права, ця категорія не застосовується щодо об'єкта права, стосовно якого в праві формується правовий режим. Однак ці правові категорії досить взаємопов'язані. Так, оскільки правовий режим встановлює особливі межі реалізації правового статусу суб'єкта права, з огляду на таку модифікацію правового статусу можна відмежовувати відповідні його спеціальні правові статуси та правові модуси залежно від того, при якому спеціальному правовому режимі суб'єкту доводиться реалізовувати свій правовий статус.

Список використаних джерел:

1. Бартошек М. Римское право: понятие, термины, определения / М. Бартошек; [пер. с чешского]. – М.: Юридическая литература, 1989. – 448 с.
2. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В. Витрук. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
3. Кучинский В.А. Личность, свобода, право / В.А. Кучинский. – М.: Юридическая литература, 1978. – 216 с.

4. Матузов Н. И. Правовой статус личности: понятие, структура / Н. И. Матузов // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1976. – С. 224–225.
5. Новоселов В. И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении / В. И. Новоселов. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1976. – 23 с.
6. Бахрах Д. Н. Субъекты советского административного права / Д. Н. Бахрах // Субъекты советского административного права. – Свердловск, 1985. – С. 16–19.
7. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства: [учеб. для юридических вузов и факультетов] / В. С. Нерсисянц. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 552 с.
8. Поляков А. В. Общая теория права: курс лекций / А. В. Поляков. – СПб: Юридический центр «Пресс», 2001. – 642 с.
9. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Ін Юре, 2004. – 368 с.
10. Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – №4. – С. 5–10.
11. Патюлин В. А. Государство и личность в СССР. Правовые аспекты взаимоотношений / В. А. Патюлин. – М.: Наука, 1974. – 244 с.
12. Александров Р. Г. Общество, государство, личность / Р. Г. Александров // Советская юстиция. – 1967. – №17. – С. 4–5.
13. Воеводин Л. Д. Правовое положение личности в науке советского государственного права / Л. Д. Воеводин // Советское государство и право. – 1965. – №2. – С. 44.
14. Матузов Н. И. Личность. Право. Демократия. / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1972. – 294 с.
15. Попков В. Д. Советский гражданин (правовой статус и ответственность) / В. Д. Попков // Вестник Московского университета. – 1968. – Вып. 1. – С. 3–15. – (Серия «Право»).
16. Корх С. Э. Теоретико-правовые вопросы межотраслевого статуса субъекта предпринимательства в современном российском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. спец.: 12.00.01 / С. Э. Корх. – Ростов-на-Дону, 1998. – 18 с.
17. Карданов Б. М. Правовой статус и субъективное право / Б. М. Карданов. – Нальчик: Кабардино-Балкарский государственный университет, 1973. – 45 с.
18. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М.: Юридическая литература, 1974. – 351 с.
19. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підруч. / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
20. Сучасна українська енциклопедія: в 13 т. – Х.: Книжковий клуб, 2007. – 416 с.
21. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Современное написание: в 4 т. / В. И. Даль. – М.: АСТ, 2003. – Т. 4. – 1152 с.
22. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1960. – 847 с.
23. Харитонов О. І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): моногр. / О. І. Харитонов. – Одеса: Юридична література, 2004. – 324 с.
24. Мицкевич А. В. Некоторые вопросы учения о субъективных правах / А. В. Мицкевич // Правоведение. – 1958. – №1. – С. 28–36.
25. Примаков Т. К. Терминологические трудности определения категории «правовой статус» / Т. К. Примаков, К. А. Орлова // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2012. – Вып. 9. – С. 19–27.
26. Якимчук Н. Я. Структура правового статусу розпорядників бюджетних коштів / Н. Я. Якимчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – №1. – С. 54–63.
27. Патюлин В. А. Субъективное право граждан: основные черты, стадии, гарантии реализации / В. А. Патюлин // Советское государство и право. – 1971. – №6. – С. 24–32.
28. Белькова Е. Г. Статус субъекта права / Е. Г. Белькова // Известия ИГЭА. – 2007. – №1. – С. 44–47.
29. Мананкова Р. П. Правовой статус членов семьи по советскому законодательству / Р. П. Мананкова. – Томск: Изд-во ТГУ, 1991. – 228 с.
30. Зинченко С. А. Юридические факты в механизме правового регулирования / С. А. Зинченко. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 152 с.
31. Ровный В. В. Проблемы единства российского частного права / В. В. Ровный. – Иркутск: Иркутский государственный университет, 1999. – 310 с.
32. Витрук Н. В. Правовой модус личности: содержание и виды / Н. В. Витрук // Проблемы государства и права (Труды научных сотрудников и аспирантов). – 1974. – Вып. 9. – С. 43–50.
33. Ровный В. В. О категории «правовой модус» и ее содержании / В. В. Ровный // Государство и право. – 1998. – №4. – С. 86–88.
34. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / Алексеев С. С. – М.: Юридическая литература, 1989. – 288 с.

Наталія ЯКИМЧУК

**ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ СТАТУС», «ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ», «ПРАВОВИЙ МОДУС»
ТА «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Резюме

У статті досліджено такі правові категорії, як «правовий статус», «правове положення» та «правовий модус суб'єкта права», а також «правовий режим об'єкта права», їх правову природу, зміст, співвідношення та розмежування.

Наталія ЯКИМЧУК

**ПОНЯТИЯ «ПРАВОВОЙ СТАТУС», «ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ», «ПРАВОВОЙ МОДУС»
И «ПРАВОВОЙ РЕЖИМ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ**

Резюме

В статье исследуются такие правовые категории, как «правовой статус», «правовое положение» и «правовой модус субъекта права», а также «правовой режим объекта права», их правовую природу, содержание, соотношение и разграничение.

Nataliya YAKIMCHUK

**THE CONCEPT OF «LEGAL POSITION» «LEGAL STATUS», «LEGAL MODUS»
AND «LEGAL REGIME»: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS**

Summary

In the article investigational such legal categories, as legal status, legal position and legal modus of legal subject, and also legal mode of object of right, them legal nature, maintenance, correlation and differentiating.

Микола ТУРКОТ,

*завідувач кафедри підтримання державного обвинувачення
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції,
кандидат юридичних наук*

ДЕТЕРМІНАНТИ ВІЙСЬКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ключові слова: фактори; причини та умови; військова злочинність; військові формування; військова безпека.

Збройні Сили України та інші військові формування – це не ізольований соціальний механізм, а частина нашого суспільства, тому фактори військової злочинності є наслідком тих соціальних протиріч, що притаманні суспільству в цілому. Йдеться не про всі протиріччя, характерні для розвитку суспільства, а про їх негативні складові, які створюють передумови для вчинення злочинів військовослужбовцями тих формувань і правоохоронних органів, у яких передбачено проходження військової служби.

Злочинність у військових формуваннях – найнебезпечніший фактор, який впливає не лише на їх боєздатність, а й опосередковано на суспільство, оскільки стан справ у воєнній організації держави є «лакмусовим папірцем», за допомогою якого оцінюється стан національної безпеки.

Дослідженням питань визначення кримінально-правових та кримінологічних засобів протидії злочинності військовослужбовців в Україні займалися такі вчені, як В.В. Бондарев, В.О. Бугаєв, І.М. Даньшин, С.І. Дячук, О.Г. Кальман, В.В. Голина, М.І.Карпенко, М.І. Мельник, Є.Б. Пузиревський, М.І. Хавронюк. Серед зарубіжних вчених кримінологічним аспектам вивчення причин та умов військової злочинності приділяли увагу В.М. Бурлаков, В.Є. Емінов, В.М. Кудрявцев, В.В. Лунєєв, С.М. Іншаков, В.С. Овчинський, І.М. Мацкевич і багато інших науковців.

Необхідно зазначити, коли йдеться про такі складні явища, як злочинність, слід враховувати безліч причин, визначаючи серед них основні та другорядні, об'єктивні і суб'єктивні, постійні або тимчасові [1]. Розглядаючи основні причини зло-

чинності, потрібно виходити з того, що «... вона (злочинність) об'єктивно пов'язана з багатьма негативними економічними, соціальними, суспільно-психологічними, демографічними, організаційно-управлінськими, правовими й іншими негативними явищами та процесами, що притаманні даному суспільству» [2, 49].

Такий підхід дав змогу В.Е. Емінову та І.М. Мацкевичу зробити висновок про те, що «... причини злочинності військовослужбовців тісно пов'язані з причинами злочинності в державі (як частина і ціле) та не можуть розглядатися окремо одне від другого» [3, 45]. Подібну думку висловлював В.В. Лунєєв, зауважуючи: «... основні тенденції в розвитку злочинних проявів військовослужбовців відображають загальні закономірності змін злочинності у державі» [4, 55].

На нашу думку, під час дослідження такого явища, як військова злочинність, потрібно застосовувати категорію «фактори» як родове поняття, оскільки воно містить усі види детермінації військових та загальнокримінальних злочинів, вчинених військовослужбовцями (військовозобов'язаними, резервістами під час проходження зборів). Коли йдеться про певні групи злочинів (наприклад, проти порядку проходження військової служби, проти порядку експлуатації військової техніки, проти порядку несення спеціальних служб) або про одиничні злочини (чи про їх сукупність), вчинених військовослужбовцями, то більш доцільно говорити про причини та умови їх скоєння.

За змістом фактори військової злочинності можна поділити на: фінансові (відсутність належного бюджетного фінансування Збройних Сил

України та інших військових формувань); політичного характеру (наприклад, неодноразові зміни політичних рішень щодо доктрини функціонування збройних сил); соціально-психологічного характеру (нездоровий моральний клімат у суспільстві, правовий нігілізм, недоліки виховання); правового характеру (недосконалість законодавства, яке регламентує проходження військової служби); організаційно-управлінського характеру (відсутність узгодженої позиції між законодавчими та виконавчими органами влади з питань військового будівництва); інформаційного характеру (перекручування інформації щодо діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань у засобах масової інформації); криміногенного характеру (вплив факторів, які обумовлюють злочинність у державі в цілому); соціального (недостатня соціальна захищеність окремих категорій військовослужбовців).

Однією з проблем протидії військовим злочинам є недосконалість законодавчої бази з цього питання. Так, незважаючи на підвищену суспільну небезпечність злочинів проти порядку проходження або несення військової служби, санкцією жодної статті, які містяться у розділі XIX Кримінального кодексу України (КК України), додаткові покарання не передбачені. Якщо вчинення злочину військовослужбовцем було пов'язано з його посадою або із зайняттям певною діяльністю суд має право призначити йому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у межах, встановлених ст. 55 КК України.

Додаткове покарання у виді позбавлення військового звання може бути застосовано судом лише до військовослужбовця, який вчинив тяжкий або особливо тяжкий злочин, із наведенням у вироку мотивів призначення цього виду додаткового покарання. Позбавлення військового звання у разі вчинення військовослужбовцем злочину середньої тяжкості або невеликої тяжкості законом не передбачено. За вчинення дисциплінарного правопорушення відповідальність визначена Дисциплінарним статутом Збройних Сил України керівнику відповідного органу військового управління (статті 48–52, 62, 68 КК України). Це при тому, що суспільна небезпечність дисциплінарного проступку набагато нижча, ніж злочину.

Стаття 148-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність службових осіб за використання в особистих або інших неслужбових цілях державних

коштів, наданих їм у службове користування службових приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна, якщо зазначені дії завдали державі шкоди на суму, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Водночас відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем у формі незаконного використання транспортних засобів, споруд, іншого військового майна (ст. 423 КК України) настає лише за умови, що заподіяна істотна шкода, якщо вона полягає у спричиненні матеріальних збитків, становить 250 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Таким чином, військовослужбовець, який спричинив державі шкоду на суму, що дорівнює, скажімо, 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не може бути притягнутий ані до адміністративної, ані до кримінальної відповідальності.

Керівні документи з питань притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності також містять багато протиріч. Так, в Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України відсутні: визначення поняття «службове розслідування»; посилання на можливість ініціювання призначення службового розслідування для зняття безпідставних, на думку військовослужбовця, звинувачень чи підозр; констатація можливості особи відмовитися від дачі пояснень відповідно до вимог ст. 63 Конституції України; вказівка на обов'язковість ознайомлення юриста військового формування з результатами службового розслідування.

Зазначені недоліки законодавчого характеру ускладнюють притягнення винних осіб до кримінальної, адміністративної та матеріальної відповідальності, а в деяких випадках тягнуть відміну прийнятих рішень судом або взагалі унеможливають адекватне реагування держави на вчинене військовослужбовцем правопорушення. На це, зокрема, автор неодноразово звертав увагу в попередніх публікаціях [5, 57–61; 6, 9–12; 7, 321–340].

Окрім того, з часу набуття Україною незалежності, тобто з 1991 року, так і не було прийнято закону, який визначав би статус військовослужбовців. Цей закон доцільно було б розробити та прийняти, незважаючи на те, що певне коло питань, пов'язаних із перебуванням військовослужбовців на військовій службі, висвітлено в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» [8, 534] та відповідних положеннях, прийнятих з урахуванням особливостей функціо-

нування того чи іншого військового формування. В законі бажано визначити статус військовослужбовців як сукупність прав і свобод, гарантованих державою, їх обов'язки й умови, а також регламентувати процедуру притягнення військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів) до передбаченої законодавством України відповідальності. Потребує визначення поняття дисциплінарного проступку (правопорушення), винне вчинення якого є єдиною підставою дисциплінарної відповідальності військовослужбовця. При цьому під військовим дисциплінарним проступком пропонується розуміти протиправну дію (бездіяльність) військовослужбовця, військовозобов'язаного, резервіста під час проходження зборів, яка полягає у порушенні військової дисципліни та згідно з законодавством України не тягне настання кримінальної або адміністративної відповідальності. З огляду на те, що ні у військових статутах Збройних Сил України, ні в Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України не визначено обставин, що підлягають з'ясуванню при притягненні військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності, вбачається, що умови їх оцінки та впливу на рішення, що буде прийнято, а також механізм притягнення військовослужбовців до відповідальності за дисциплінарні правопорушення недосконалі.

Вчиненню злочинів військовослужбовцями строкової служби та служби за контрактом сприяє те, що внаслідок падіння престижу військової служби продовжується масовий відтік зі Збройних Сил України та інших військових формувань найбільш підготовлених, дієздатних та енергійних молодих офіцерів. Ті, хто залишився служити, не завжди можуть вчасно зреагувати на ту чи іншу конфліктну ситуацію у військовому колективі, прийняти виважене та своєчасне рішення. У свою чергу, старші офіцери на посадах командира батальйону та вище, які мають певний досвід керівництва підлеглими, у разі вчинення ними дисциплінарного правопорушення або злочину не поспішають інформувати про це прокуратуру та Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, а іноді навіть вживають заходи щодо приховування вчинених суспільно небезпечних діянь від командування та правоохоронних органів.

Бездіяльність командирів (начальників) особливо помітна у разі вчинення підлеглими таких злочинів, як самовільне залишення військової частини або місця служби, порушення статутних

правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих, застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого, розкрадання військового майна тощо.

Залишені без належного реагування порушення чинного законодавства як солдатами, так і їх командирами, призводять до відчуття військовослужбовцями своєї безкарності, а відтак, провокують подальшу зухвалість у скоєнні інших суспільно небезпечних діянь, сприяють підвищенню рівня латентної злочинності у військових формуваннях.

Таку ситуацію у військах можна виправити, якби вже сьогодні було прийняте рішення про запровадження інституту «сержантів служби за контрактом», тобто поступової заміни молодших командирів військовослужбовцями, які не перебувають на строковій службі. Доцільним вбачається залучення як молодших командирів тих військовослужбовців, які виконували обов'язки у складі миротворчих контингентів. Не секрет, що не кожен сержант з числа призовників наділений якостями, що є визначальними в особистості командира будь-якої ланки. Керівник лише тоді може вимагати виконання своїх наказів від підлеглих, коли вони визнають його не лише офіційним, а й «неформальним» лідером. Недаремно видатний радянський воєначальник Г.К. Жуков під час наради з вищими офіцерами зауважив: «Армією команду я і сержанти...» [9, 272], маючи на увазі молодших командирів минулих років, навчених та перевічених війною.

Що стосується злочинів, які вчиняють особи офіцерського складу, прапорщики та військовослужбовці служби за контрактом, то основними факторами, причинами й умовами їх скоєння можна назвати: несприятливі соціально-економічні умови проходження військової служби, низький рівень соціальної захищеності; недоліки у підборі кадрів на відповідні посади; обіймання окремими військовими службовими особами однієї посади протягом тривалого часу; відсутність коштів на проведення повноцінної бойової підготовки військовими підрозділами, частинами тощо; недосконалість обліку та порушення порядку зберігання військового майна; віддаленість органів військового управління вищого рівня, контролюючих та прокурорсько-слідчих органів; бажання деяких командирів і начальників використати своє службове становище для незаконного збагачення за рахунок держави; неналежне виконання деякими військовослужбовцями своїх обов'язків, пов'язаних із проходженням та несенням військової служби.

За даними судової статистики, в 2006 році було засуджено 69 офіцерів, 43 мічмани і прапорщики, 31 сержант і старшина (46,6% загальної кількості засуджених), у 2007 році – 71 офіцер, 38 мічманів та прапорщиків, 26 сержантів і старшин (46,1% загальної кількості засуджених), у 2007 році – 71 офіцер, 38 мічманів та прапорщиків, 26 сержантів і старшин (46,1% загальної кількості засуджених). У 2008 році – 83 офіцери, 49 мічманів та прапорщиків, 31 сержант і старшина (54% загальної кількості засуджених). У 2009 році – 56 офіцерів, 29 мічманів та прапорщиків, 30 сержантів і старшин (44,7% загальної кількості засуджених) [10, 87].

Для запобігання злочинності військовослужбовців на загальносоціальному рівні першочергове значення мають державні заходи, спрямовані на нейтралізацію, обмеження сфери й потужності дії базисних, насамперед економічних її причин та умов. Необхідно відновити престиж військової служби, забезпечити реальний професіоналізм військ, відповідність усього особового складу якісно новим вимогам сьогодення. Лише за таких умов можна вирішити завдання загального та спеціального запобігання злочинам військовослужбовців.

Невідкладними заходами протидії військовим злочинам мають стати:

- відпрацювання доктрини військової безпеки України, виходячи з вимог забезпечення її національної безпеки, з урахуванням внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації країни;

- належне фінансування Збройних Сил України та інших військових формувань, яке враховувало б відповідний компроміс між економічними можливостями держави та сучасними потребами Збройних Сил України. При цьому фінансуватися мають як заходи, пов'язані із підтриманням бойової готовності військ, так і соціальні програми для військовослужбовців та членів їхніх сімей;

- перехід на комплектування усіх військових формувань та правоохоронних органів, у яких передбачена військова служба, виключно за контрактом. Для цього потрібно створити такі матеріально-технічні та соціально-економічні умови служби цих категорій військовослужбовців, які давали б їм більше можливостей для самореалізації. Варто зазначити, що про необхідність переходу військових формувань на контрактну основу неодноразово висловлювались повноважні представники органів законодавчої та виконавчої влади. У травні 2013 року Кабінетом Міністрів України

затверджено Державну програму реформування армії, яка розрахована на п'ять років.

Нещодавно в системі військових навчальних закладів України вперше запроваджено заочну форму навчання для військовослужбовців. Враховуючи прогресивність і важливість прийнятого рішення, зауважимо, що такі подальші кроки доцільні у цьому напрямі.

Загальновідомо, що на сьогодні у Збройних Силах України існує потреба в заміщенні офіцерських посад взводної та ротної ланок. Тому необхідно було б розглянути питання про можливість присвоєння військового звання «лейтенант» із призначенням на відповідну посаду військово-службовця (рядового чи сержанта служби за контрактом), котрий заочно закінчив військовий навчальний заклад і бажає продовжити службу на посаді офіцера за умови повторного укладення з ним контракту:

- удосконалення кадрової політики у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, яка передбачала б всебічну підготовку офіцерського складу, підвищення вимог до його ділових і моральних якостей;

- відновлення (з урахуванням нових умов) військово-патріотичного виховання призовників, здійснення заходів, спрямованих на недопущення призову на військову службу антисоціальних осіб.

За цих обставин суттєвого значення набуває організація правового виховання не лише офіцерів, прапорщиків, а й усіх без винятку категорій військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, вжиття заходів щодо зміцнення військової дисципліни, взаємодії з контролюючими, правоохоронними та судовими органами.

Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи передусім мають бути спрямовані на поліпшення роботи військової служби правопорядку, активну виховну роботу серед військовослужбовців, підвищення їх морального й професійного рівнів; залучення громадських організацій до реалізації запобіжних заходів; удосконалення статистичного обліку правопорушень і злочинів у збройних силах; принципове реагування командирами військових формувань на прояви агресії, жорстокості, нестатутних відносин серед військовослужбовців.

Індивідуальні заходи протидії військовим злочинам полягають у цілеспрямованому виявленні серед призовників осіб з антисупільними поглядами, проведення з ними систематичної виховної роботи з метою формування відповідних мораль-

них і ціннісних настанов щодо поведінки в армії, виховання патріотизму, а також своєчасне притягнення до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень.

Отже, у переважній більшості країн світу проблеми, з якими стикаються військові форму-

вання, вирішуються на законодавчому та урядовому рівнях. Лише за допомогою послідовних заходів загальнодержавного характеру, підкріплених розумінням та підтримкою суспільства, можна успішно протидіяти злочинності у військових формуваннях.

Список використаних джерел:

1. Эминов В.Е. Преступность военнослужащих: исторический и социально-правовой анализ / В.Е. Эминов, И.М. Мацкевич. – М.: Пенаты, 1999. – 260 с.
2. Долгова А.І. Кримінологія / А.І. Долгова. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 120 с.
3. Криминология: курс лекций / под ред. проф. Данышина И.Н. (общая часть) и проф. Голины В.В. (Особенная часть). – Х.: Одиссей, 2007. – 280 с.
4. Лунеев В.В. Криминология: причины, предупреждение и методы изучения преступлений в Вооруженных Силах СССР: учеб. / В.В. Лунеев. – М.: Военный Краснознаменный институт Министерства обороны СССР – 356 с.
5. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика суб'єкта злочину, передбаченого статтею 423 КК України / М.С. Туркот // Вісник прокуратури. – 2008. – №2. – С. 57–61.
6. Туркот М.С. Проблемні питання правового регулювання правоохоронної діяльності / М.С. Туркот // Радник юстиції. – 2008. – №2(8). – С. 9–12.
7. Проблемы протидії злочинності: підруч. / [О.Г. Кальман, І.М. Козьяков, В.М. Куц, Б.В. Лизогуб, С.С. Мірошниченко, О.М. Подільчак, О.М. Толочко, М.С. Туркот]; за ред. проф. Кальмана О.Г. – Х.: Новасофт, 2010. – 347 с.
8. Щелоков А.А. Книга будущего командира / Щелоков А.А. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 288 с.
9. Про військовий обов'язок і військову службу: закон України від 25 березня 1992 року №2232-III // Офіційний Вісник України. – 2006. – №17. – Ст. 1261.
10. Пузиревський Є.Б. Запобігання військовим злочинам: моногр. / Є.Б. Пузиревський; за заг. ред. доктора юрид. наук О.М. Литвинова. – Х.: Ніка Нова, 2011. – 176 С.

Микола ТУРКОТ

ДЕТЕРМІНАНТИ ВІЙСЬКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Резюме

У статті розглянуто окремі аспекти військової злочинності як небезпечного явища, яке впливає на боєздатність військових формувань та правоохоронних органів України, у яких передбачена військова служба. На думку автора та науковців, фактори злочинності у військах і в державі тісно пов'язані між собою. Зроблено висновок про те, що для ефективної протидії злочинам, що вчиняються військовослужбовцями, потрібні спільні зусилля держави та суспільства.

Николай ТУРКОТ

ДЕТЕРМИНАНТЫ ВОИНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Резюме

В статье рассмотрены отдельные аспекты воинской преступности как опасного явления, которое влияет на боеспособность воинских формирований и правоохранительных органов, в которых предусмотрена военная служба. По мнению автора и учених, факторы преступности в обществе и войсках тесно связаны между собой. Сделан вывод о том, что для эффективного противодействия совершению военнослужащими преступлений необходимы совместные усилия государства и общества.

Mykola TURKOT

DETERMINANTS OF MILITARY CRIMINALITY

Summary

In the article the separate aspects of military criminality are considered as the dangerous phenomenon, which influences on military efficiency of the military formations and law enforcement authorities military service is foreseen in which. An author agrees with opinion uchenikh, which consider that the factors of criminality in society and troops are closely relates to between itself. Drawn conclusion that for effective counteraction a feasance servicemen pre stupleniy, joint efforts of the state and society are needed.

Віталій ФРИЧ,

старший викладач кафедри нагляду за дотриманням законів органами, які проводять досудове розслідування, Національної академії прокуратури України, старший радник юстиції

Оксана КОМАРНИЦЬКА,

доцент кафедри нагляду за дотриманням законів органами, які проводять досудове розслідування, Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук

МЕДІАЦІЯ (ПРИМИРЕННЯ) ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Ключові слова: медіація; примирення; зарубіжний досвід; економія ресурсів; пілотні проекти.

Сьогодні в Україні відбувається реформування кримінальної юстиції, точаться жваві дискусії як серед науковців, так і практиків щодо втілення у національне законодавство позитивного досвіду зарубіжних країн, зокрема процесу медіації (примирення).

Зазначене питання частково відображено у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України), що цілком природно. Раніше у законодавстві вже було закладено зміст започаткованого сьогодні нового напрямку медіації (примирення), який становили такі інституції, як: товариські суди; народні суди; взяття на поруки.

До вивчення історії виникнення процесу медіації (примирення) та відшукування можливих шляхів розширення сфери дії даного напрямку з метою втілення у практичну діяльність правоохоронних органів, суду, з одночасним закріпленням на рівні закону, звертались видатні вітчизняні та зарубіжні науковці і практики: А.А. Бережанин, О.Я. Бік, О.В. Баулін, Т.П. Будякова, В.П. Божьева, М.І. Бажанова, В.В. Воронін, О.В. Геселев, Г.І. Глобенко, О.А. Губська, Ю.М. Грошевий, Д.Л. Давиденко, В.В. Землянська, Л.Б. Ільковець, Д.С. Карева, А.В. Кузнецов, Н.С. Карпов, Л.М. Карнозова, С.І. Катькало, М.М. Козлова, В.О. Кучер, А.М. Лисенко, В.З. Лукашевич, О.В. Перепада, О.І. Поповченко, Р.І. Матюшенко, Ю.І. Микитин, В.Б. Сегедін,

І.К. Сенюта, Д.О. Савицький, Х.Я. Терешко, В.Н. Тertiшник, М.Г. Флямер, С.О. Яковів та інші. За допомогою історико-правового методу було досліджено історію розвитку законодавства, яке регламентувало процес примирення, що дало змогу визначити неопрацьовані в тій чи іншій частині питання, пов'язані з інститутом медіації (примирення), та спрогнозувати можливі етапи подальшого становлення і розвитку цього інституту.

Незважаючи на зазначене, все-таки поза межами сфери досліджень вказаних науковців залишилась низка питань, зокрема й одне з найактуальніших: яку концепцію медіації (примирення) сприймати та втілювати – англосаксонської чи континентальної правової традиції. Адже наслідком практичного застосування процесу медіації (примирення) буде збільшення кола учасників кримінального процесу, а також відбудеться зростання кількості категорій злочинів, на які поширюватиметься дана інституція, що, у свою чергу, потребуватиме контролю з боку держави.

Багатовекторність діяльності України та інтеграція у європейське співтовариство зумовлює потребу напрацювання інноваційних підходів щодо імплементації в національне законодавство та практичну діяльність правоохоронних органів зарубіжного досвіду, що й свідчить про актуальність запропонованої теми.

Саме тому нагальним вбачається питання, пов'язане, власне, із механізмом врегулювання «конфліктів» у кримінальних провадженнях між потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим.

Однак все ж таки наявні спірні питання, які учасники конфлікту не в змозі врегулювати самостійно. Це зумовлює їх звернення зі скаргами як до суду, так і до правоохоронних органів.

Доцільно зазначити, що в чинному КПК України правової конструкції та можливості врегулювати спір у період отримання заяви/повідомлення про кримінальне правопорушення та до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань або до направлення повідомлення про підозру не передбачено, що й змушує шукати шляхи втілення у національне законодавство процесу медіації (примирення) саме на даному етапі розгляду заяви/повідомлення про кримінальне правопорушення.

Адже відповідно до ч. 5 ст. 469 КПК України укладення угоди про примирення або визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вирок.

Слід наголосити, що процес медіації (примирення) в останні роки є предметом обговорення, зокрема, на конференціях, круглих столах, майстер-класах, симпозиумах. У засобах масової інформації точаться жваві дискусії про зміст, форму, коло суб'єктів та критерії застосування медіації (примирення), в тому числі у незначних злочинах.

Під примиренням особи, яка вчинила злочин, з потерпілим (потерпілими) відповідно до п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року №12 необхідно розуміти акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів.

Згідно з Рекомендацією №R (99)19, прийнятою Комітетом міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 року, держави – члени Ради Європи (зокрема й Україна) мають сприяти розвитку і запровадженню програм посередництва між потерпілим і правопорушником як загальнодоступної послуги [1].

Процес посередництва держави – члена Ради Європи іменують по-різному. Так, у Росій-

ській Федерації, Федеративній Республіці Німеччина застосовується термін «примирення», а в країнах Західної Європи за основу взято дефініцію «медіація».

В Україні спостерігається паралельне вживання термінів «медіація», «примирення», «посередництво», що свідчить про потребу розроблення уніфікованої україномовної термінології у сфері розв'язання конфліктів.

Між іншим, у КПК України використано термін «примирення», що, на нашу думку, виправдано, оскільки він зрозумілий пересічним громадянам.

Функціонування медіації (примирення) передбачає з'ясування питання, чи потрібен цей інститут у цілому українському кримінальному правосуддю для злочинів середньої, невеликої тяжкості.

До того ж сьогодні на законодавчому рівні відсутня інтерпретація фігури медіатора (примирювача) та не визначено критерії, яким має відповідати така особа. Тому, на нашу думку, правовий статус медіатора повинен бути закріплений в основному джерелі кримінального процесуального права – Кримінальному процесуальному кодексі України.

Крім того, не можна оминати увагою те, що посередництво відповідно до Рекомендації №R (99)19, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 року «Про посередництво у кримінальних справах», вимагає конкретних навиків, умінь, акредитованого навчання таких осіб.

Про гарантії процесуальних прав для медіатора раніше йшлося у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедур медіації «примирення» (проект Закону), в якому пропонувалось ст. 69 доповнити п. 6 такої редакції: «медіатор не може бути допитаний щодо обставин, про які він дізнався в процесі проведення процедури, а також щодо ходу самої процедури, крім випадків, коли сторони не заперечують проти розголошення такої інформації» [2].

Варто зазначити, що вказана пропозиція наявна у Законі Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора», Законі Республіки Молдова «Про медіацію» [3].

Утім, надзвичайно позитивним є зміст ст. 71 Закону Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора», що свідчить про зацікавленість держави в утвердженні нових стандартів вирішення конфліктів, на відміну від Закону Боснії та

Герцеговини «Про процедуру медіації» та проекту Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах». У зазначеній статті Закону Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора» йдеться про те, що для організації та роботи першої Ради медіації протягом першого року її діяльності з Державного бюджету через Міністерство фінансів виділяються кошти на такі категорії витрат: експлуатаційно-виробничі та заробітну плату технічному секретаріату.

Крім того, вагомість альтернативних підходів для врегулювання кримінальних правопорушень підтверджує також позитивний досвід Королівства Бельгія. У цій країні французька громада офіційно визнає і підтримує мережу організацій, які надають послуги з процесу медіації (примирення).

Наступним етапом запровадження вказаного інституту є необхідність присутності держави також в організаційно-структурній сфері посередництва.

Приміром, відповідно до ст. 31 Закону Боснії та Герцеговини «Про процедуру медіації» реєстр медіаторів створюється, утримується та ведеться Асоціацією. Згідно зі ст. 29 проекту Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» реєстр медіаторів має забезпечувати Міністерство юстиції України. Аналогічна позиція передбачена в Законі Республіки Польща «Про медіацію (посередництво)» [4; 5; 6].

Доречним у даному випадку для практичного застосування процесу медіації (примирення) в частині структуризації є досвід сусідніх країн. Зокрема, відповідно до статей 10, 12 Закону Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора» реєстр медіаторів ведеться Радою медіації, суддями загального права, органами державної адміністрації на місцях, а також Міністерством юстиції. Подібну позицію викладено в розпорядженні Міністра Республіки Польща «Про порядок проведення процедури медіації у кримінальних справах» – в окружному суді ведеться реєстр установ і гідних довіри осіб.

Власне кажучи, потреба у створенні структуризованого органу, що займався б процесом медіації, є вимогою не тільки сьогодення, а й свідченням перспективного надбання правових систем зарубіжних демократичних держав.

Тому, на наш погляд, вже давно назріла потреба створення органу, який врахував би позитивні тенденції, напрацьовані багаторічною вітчизняною слідчою та судовою практикою.

Адже, як свідчить практика, особою, до якої передусім звертається постраждалий від злочину

невеликої або середньої тяжкості, є дільничний інспектор районного відділення внутрішніх справ, а вже потім – органи внутрішніх справ, прокуратури, суд відповідно до їх службових обов'язків.

Зважаючи на викладене, доречно створити реєстр медіаторів, списки яких розмістити на стендах у чергових частинах органів внутрішніх справ, в органах прокуратури та суду, які одразу після отримання інформації про кримінальні правопорушення невеликої і середньої тяжкості повідомлятимуть медіаторів за допомогою стислого повідомлення. Місцем знаходження останніх, на нашу думку, мають бути органи юстиції.

Крім того, потрібно, аби претенденти на посаду медіатора були, наприклад, психологами, юристами, оскільки основне призначення медіації – висловлення сподівань, почуттів.

Але медіація (примирення) не може бути безкінечною, тому виникає потреба встановлення часових меж такого процесу.

Утім, аби запропонувати шляхи вирішення порушеного часового питання, доцільно вивчити досвід інших країн. Зокрема, відповідно до Закону Боснії та Герцеговини «Про процедуру медіації» – медіація (примирення) має тривати не більше 39 днів, а згідно зі ст. 70 Закону Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора» – не більше трьох місяців. У ст. 11 проекту Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» – місяць, в окремих випадках – два місяці.

У Законі Республіки Молдова «Про медіацію» – для медіації (примирення) відведено три місяці, процес медіації не замінює і не зупиняє кримінальний процес.

Згідно з проектом Закону, якщо медіацію призначено на стадії судового розгляду, суддя може винести постанову, а суд – ухвалу про відкладення судового розгляду справи до отримання звіту від медіатора, але не довше ніж на місяць, а за наявності вмотивованого клопотання медіатора та сторін – на два місяці.

У розпорядженні Міністра Республіки Польща «Про порядок проведення процедури медіації у кримінальних справах» для цієї процедури відведено один місяць.

Наступним важливим етапом процесу медіації (примирення) є визначення суб'єкта її ініціювання, форми і змісту звернення.

Так, медіація в кримінальному процесі як Королівства Англія, так і Російської Федерації може бути ініційована різними суб'єктами кримінального процесу [7, 33–34].

Крім того, для закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим необхідно встановити факт добровільного волевиявлення потерпілим свого права на примирення, бажання примиритися повинні мати обидві сторони.

Відповідно до ст. 10 Закону Боснії та Герцеговини «Про процедуру медіації» процедура медіації ініціюється на підставі письмового договору про медіацію, підписаного сторонами спору та медіатором. Аналогічну точку зору викладено у статтях 43, 44 Закону Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора».

У ст. 12 проекту Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» опосередковано передбачено такий момент із зазначенням того, що медіатор з дня отримання від особи або органу, в провадженні якого перебуває провадження, для прийняття рішення про призначення процедури медіації повинен встановити контакт зі сторонами, дійти згоди та сформулювати зміст договору про примирення.

Вирішення кримінально-правових спорів має здебільшого відбуватися через інститут мирових угод та відшкодування потерпілому шкоди, завданої злочинцем.

Зауважимо, що укладення угоди про примирення не може в буквальному розумінні сприяти справедливому вирішенню справи, а отже, – усуненню наслідків злочинів.

У зв'язку із зазначеним виникає низка практичних питань, які потребують законодавчого вирішення. Наприклад: хто і за якими критеріями визначатиме реальність побажань підозрюваного та потерпілого на примирення на стадії досудового розслідування; які обставини і ким повинні враховуватись при надсиланні обвинувального акта з підписаною сторонами угодою про примирення до суду? А якщо укладено мирову угоду під впливом погроз, шантажу, за гроші, внаслідок скрутного становища потерпілого або його рідних, близьких родичів? Тоді як бути з принципами законності і відповідальності за вчинену дію? І чи можна буде зазначати в угоді про примирення, угоді про визнання винуватості мотиви потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого на укладення такої угоди?

Відтак, говорячи про медіацію (примирення), слід зазначити, що наступною проблемою, що виникає при застосуванні вказаного інституту, є дотримання конфіденційності медіатором.

Приміром, відповідно до Закону Румунії «Про медіацію (посередництво) та фах медіатора»,

проекту Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах», Закону Боснії та Герцеговини «Про процедуру медіації» дія конфіденційності поширюється винятково на медіатора, а згідно із Законом Республіки Польща «Про медіацію (посередництво)» та Законом Республіки Молдова «Про медіацію» – на всіх учасників процедури медіації.

Хоча в усіх законодавчих актах передбачено можливість участі третіх осіб бути присутніми при процедурі медіації, однак зміст двох останніх законів заслуговує на увагу в частині, де передбачено, що будь-яка третя сторона (учасник) повинна (повинен) взяти на себе у письмовій формі обов'язок дотримання принципу конфіденційності щодо здійснення цієї процедури.

За таких обставин вказану обставину необхідно врахувати розробникам вітчизняного проекту Закону про медіацію (примирення).

Крім того, постає запитання: як діяти у випадку, якщо сторона спору за результатами реалізації ст. 290 КПК України, оцінивши власну правову позицію та наявні у справі докази, ознайомившись із ними та аргументами свого процесуального супротивника, доходить висновку про безперспективність позитивного вирішення спору на свою користь?

Дискусійними вбачаються також питання про те, як бути у випадку, якщо стан здоров'я потерпілого від злочину погіршився, та хто нестиме витрати на таке лікування після укладення та затвердження мирової угоди?

На нашу думку, доцільним було б доповнити угоду певними елементами, зокрема зазначити, що у разі погіршення стану здоров'я потерпілого упродовж трьох років від дня вчинення злочину, пов'язаного із останнім, витрати на лікування несе обвинувачений. Однак з метою гарантування прав останнього копію доказів про відшкодування шкоди необхідно долучати до матеріалів справи разом із висновком лікувальної комісії про те, що травма може відновитись. Історія хвороби потерпілого, пов'язана зі злочинцем, має зберігатись у суді в матеріалах справи для недопущення внесення до неї виправлень чи доповнень.

Водночас розкаювання обвинуваченого, прохання пробачити його можна розуміти і як ознаку зменшення суспільної небезпечності діяння, і як форму компенсації за страждання потерпілого.

Цілком логічним є твердження про мораль мирової угоди, що укладається в результаті оптимального врегулювання спору, в якому кожна зі

сторін відмовляється від того, що є менш цінне, в обмін на те, що є більш цінне.

Тому проект Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» передусім має бути спрямований винятково на відновлення матеріального становища та духовності як потерпілого, так і правопорушника.

Однак для відновлення порушеного охоронюваного права та законного інтересу потерпілого доречно було б створити Фонд медіації (примирення).

Прикладом у даному випадку може бути Фонд Бюро Посередників Німеччини, створений для надання позики злочинцям з метою відшкодування жертвам завданої шкоди.

Проте, розглядаючи інститут медіації, було б, напевне, неприпустимим вбачати в ньому тільки спосіб відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

Досить важливо при альтернативному вирішенні спорів правильно визначити категорію, яку можна ефективно вирішити не в судовому порядку, а за допомогою альтернативних процедур на стадії досудового розслідування, зокрема до внесення відомостей про кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань або до направлення повідомлення про підозру.

Приміром, у Королівстві Бельгія одним із основних критеріїв відбору справи для укладення мирової угоди є те, що правопорушник не заперечує проти заподіяного ним кримінального правопорушення та визнає його.

Водночас доцільно зауважити: останніми роками в Україні інтенсивно робляться спроби вирішити конфлікти гуманістичними методами. Так, на початку 2007 року між Генеральною прокуратурою України спільно зі Швейцарським бюро розвитку та співробітництва і Українським Центром Порозуміння розпочато реалізацію проекту «Підтримка реформи системи кримінальної юстиції в Україні: впровадження прийомів медіації в діяльність органів прокуратури» [8].

Свідченням послідовності позиції правоохоронних органів є підписаний 1 серпня 2008 року Генеральним прокурором України лист, у якому рекомендовано використовувати процедури примирення у кримінальному провадженні та розширювати їх [8]. У листі вказано, що особливо доцільним є застосування посередництва з метою примирення як засобу виправлення порушених суспільних відносин у справах про злочини і суспільно небезпечні діяння, вчинені неповнолітніми.

Доречно зауважити: на сьогодні в Україні функціонують при окремих районних судах у місті Києві пілотні проекти процесу медіації (примирення), суть якої полягає в тому, що на стендах судів розміщено інформацію про медіацію (примирення) із зазначенням контактних даних осіб, які надають послуги медіації. Також у канцелярії поряд із працівником суду, який приймає скарги, заяви від громадян, працює «медіатор», який після реєстрації вказаних документів звертається до громадянина з пропозицією вирішити його «конфлікт» шляхом примирення.

Відтак, учасники спору одержують інформацію про програму примирення та можуть отримати зі стенду, розміщеного в приміщенні суду, контакти осіб, під керівництвом яких можливе врегулювання конфліктної ситуації шляхом примирення.

Зважаючи на викладене, доходимо висновку, що впровадження процесу медіації (примирення) в національне законодавство заощаджуватиме матеріальні ресурси, запобігатиме вчиненню нових злочинів. І хоча на сьогодні практика примирення сторін під час попереднього судового засідання не досить поширена у вітчизняній правовій дійсності, на наш погляд, цінність такої новели у КПК України є безперечною не лише тому, що примирення сторін слугує цілям оптимізації кримінального судочинства, зменшенню навантаження на судову систему, а й тому, що може стати свого роду стабілізатором існуючих соціальних і партнерських зв'язків.

Таким чином, досвід застосування альтернативних способів вирішення конфліктів (особливо медіації) в Україні засвідчив їх високу ефективність. Вважаємо, що цей інститут покликаний забезпечити суттєву економію ресурсів і матеріальних витрат у кримінальних провадженнях. Втілення програм медіації (примирення) потерпілих і правопорушників у систему правосуддя дасть змогу змінити спосіб реагування системи правосуддя на злочин з карального на відновний, позитивно впливатиме на учасників кримінального процесу, можливо, стане конкретним механізмом забезпечення права на примирення, визначеного чинним законодавством. Відновне правосуддя могло б також сприяти зменшенню навантаження на систему карного судочинства через впровадження концепції компенсації шкоди ще до підготовчого провадження, виведення певних кримінальних правопорушень із системи кар-

ного правосуддя, підвищенню ролі потерпілого у процесі. Водночас широке запровадження відновного правосуддя у кримінальний процес України потребуватиме внесення змін і до-

повнень до чинного законодавства, зокрема в частині спрощення кримінального переслідування у разі примирення потерпілого та особи, яка вчинила злочин.

Список використаних джерел:

1. Рекомендація №R (99) 19, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи від 15 вересня 1999 року // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – №1–2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sprc.ru/vestnik2.html/>
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедур медіації «примирення: проект Закону України // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sprc.ru/vestnik2.html/>
3. Про медіацію (посередництво) та фах медіатора: Закон Румунії від 12 грудня 2007 року // Проекти: Офіційний сайт Відновного правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rj.org.ua/uk/node/95> Додаток Law_rom_med_law_ukr.zip (2).
4. Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах: Резолюція Економічної і Соціальної ради ООН від 24 липня 2002 року // Офіційний сайт Відновного правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.commonground.org.ua>
5. Про процедуру медіації: Закон Боснії та Герцеговини від 29 червня 2004 року // Проекти: Офіційний сайт Відновного правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rj.org.ua/uk/node/95> Додаток. Інші країни.
6. Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах: проект Закону України // Всеукраїнська мережа ЛІГА:ЗАКОН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ligazakon.ua. – назва з екрана.
7. Карева Д.С. Советский уголовный процесс / Карева Д.С. – М.: Высшая школа, 1968. – 551 с.
8. Щодо використання процедур примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню: лист Генерального прокурора України від 1 серпня 2008 року №09/1-23вих-08-236ок // Відновне правосуддя. – 2008. – №2. – С. 18–22.

**Віталій ФРИЧ,
Оксана КОМАРНИЦЬКА**

МЕДІАЦІЯ (ПРИМИРЕННЯ) ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Резюме

Розглянуто проблемні питання практичного застосування процесу медіації (примирення) та запропоновано шляхи їх вирішення. Висвітлено законодавчі неузгодженості в національному законодавстві вказаного інституту та можливості розширення даного процесу.

**Віталій ФРІЧ,
Оксана КОМАРНИЦЬКА**

МЕДИАЦИЯ (ПРИМИРЕНИЕ) КАК АЛЬТЕРНАТИВА СУДЕБНОМУ РАССМОТРЕНИЮ УГОЛОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВ

Резюме

Рассмотрены проблемные вопросы практического применения процесса медиации (примирения) и предложены пути их решения. Освещены законодательные несогласованности в национальном законодательстве указанного института и возможности расширения данного процесса.

**Vitaly FRYCH,
Oksana KOMARNICKA**

RECONCILIATION AS ALTERNATIVE TO JUDICIAL TRIAL OF CRIMINAL REALIZATIONS Summary

The problem questions of practical application of process of mediation (reconciliation) are considered with simultaneous suggestion of ways of decision. The lighted up legislative inconsistencies are in the national legislation of the indicated institute. It is noticed on possibilities of expansion of this process.

Владислав КУБАЛЬСЬКИЙ,

*науковий співробітник відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

Ключові слова: незаконне збагачення; корупція; презумпція невинуватості; тягар доказування; конфіскація *in rem*.

Питання, пов'язані із доповненням кримінального закону статтею про незаконне збагачення, розглядалися у працях Л.П. Брич, О.О. Дудорова, М.І. Мельника, Т.М. Тертиченка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка, О.В. Шемякіна та інших, а також російськими фахівцями О.І. Алексєєвим, Г.І. Богушем, В.М. Борковим та В.В. Лунєєвим. Стаття також ґрунтується на працях процесуалістів Г.Ю. Юдківської та В.В. Крижанівського, які досліджували принцип презумпції невинуватості в практиці Європейського суду з прав людини та законодавстві зарубіжних країн.

Зауважимо, що питання про винятки, які стосуються сфери дії принципу презумпції невинуватості у зв'язку з введенням норми про незаконне збагачення, маловивчене, тому його дослідження і є метою цієї статті.

Поняття «корупція» у кримінальному праві передусім характеризує дії службових осіб, які зловживають владою або службовим становищем з метою незаконного збагачення [1, 32]. Незаконне збагачення – мета будь-якого корупційного злочину. Законодавець у 2011 році ввів до Кримінального кодексу України (КК України) ст. 368-2 «Незаконне збагачення». Таким чином, з метою посилення протидії корупції Україна сприйняла рекомендації ООН і Ради Європи, запровадивши окрему кримінальну відповідальність за незаконне збагачення.

Злочинні способи корупційного збагачення у більшості випадків уже охоплюються ознаками злочинів, передбаченими кримінальним законом: одержання хабара (ст. 368 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) та ін.

Традиційний підхід, за якого корупціонер притягується до кримінальної відповідальності переважно за хабар, повинен поступово відійти у минуле. Як слушно зауважив В.М. Борков, новий підхід повинен ґрунтуватися на трьох рубежах кримінально-правової протидії корупції. Перший рубіж може бути виражений у кримінальній заброні шляхом окремої криміналізації корупційної змови чиновника з іншою особою. Другий – утворюють норми про корупційні злочини. Третій (останній) рубіж забезпечує встановлення кримінальної відповідальності за незаконне (корупційне) збагачення. Подібну норму, сконструйовану на підставі побічних ознак корупції, прийнято розглядати як вимушену реакцію держави на підвищену латентність і небезпеку корупційних злочинів [2, 18–19]. Адже за високого рівня латентності корупційних злочинів порушується принцип невідворотності покарання, створюється обстановка безкарності, виникає мотивація вчинення нових корупційних злочинів.

Отже, встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення на підставі спеціальної статті фактично є останнім контрольним елементом у механізмі кримінально-правової протидії корупції, який спрямований на забезпечення невідворотності відповідальності за будь-які форми корупційного (незаконного) збагачення.

Пропозицію про введення спеціальної статті за незаконне збагачення підтримує відомий російський кримінолог В.В. Лунєєв. Незаконність збагачення у значних розмірах могла б підтверджувати факт вчинених раніше корупційних злочинів. На думку В.М. Боркова, «... кримінальна відповідальність повинна наставати не за власне невідповідність фактичних і офіційних доходів чи-

новника, а за його *попередню* (курсив мій. – В.К.) корупційну поведінку, що призвела до такого дисбалансу» [3, 31]. Тобто притягнення до відповідальності за незаконне збагачення побічно свідчитиме про визнання правоохоронними органами своєї нездатності викрити корупціонера у раніше вчинених службових корисливих злочинах [3, 28].

Слід погодитися з пропозицією російських дослідників розглядати норму про незаконне збагачення як загальну щодо конкретних складів злочинів Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за корупційні злочини. Розуміло, що при одержанні хабара чи незаконній участі в підприємницькій діяльності, викраденні майна з використанням свого службового становища майнові вигоди потрапляють до чиновника незаконно. Отже, «незаконність» – узагальнююча і водночас ключова ознака [3, 28–29].

Обґрунтованим є твердження О.О. Дудорова і Т.М. Тертиченка, що «закріплене у ст. 368-2 КК України визначення незаконного збагачення ... виходить з основного змісту аналізованого корупційного діяння у розумінні Конвенції: живеш не на зароблені кошти і не можеш це належним чином пояснити – ти злочинець» [4, 30]. Таким чином, з одного боку, Україна запровадила кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, виконавши формально свої міжнародні зобов'язання, пов'язані з ратифікацією Конвенції, а з другого – норма, передбачена ст. 368-2 КК України, не відображає належним чином ознаки незаконного збагачення як діяння, визначеного в ст. 20 («Незаконне збагачення») Конвенції ООН проти корупції 2003 року (Конвенція), в якій зазначено: «... за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного незаконного збагачення, тобто значного збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати» [5].

У ст. 20 Конвенції встановлено презумпцію злочинного характеру – значне збільшення активів посадової особи, що явно не відповідає її законним доходам. І цю презумпцію особа, яка обвинувачується у незаконному збагаченні, повинна спростувати. За задумом розробників Конвенції, норма про незаконне збагачення по-

винна протидіяти найбільш латентним різновидам корупційних злочинів. З метою імплементації вказаної норми в національне законодавство, деякі російські дослідники пропонують доповнити Кримінальний кодекс Російської Федерації ст. 290-1 «Корупційне збагачення» з диспозицією такого змісту: «Перевищення посадовими особами своїх активів, а так само активів близьких родичів над законними доходами в значному розмірі...» [3, 31]. Запропонований варіант статті, порівняно зі змістом ст. 368-2 КК України, більш повно відповідає ознакам діяння, закріпленим у ст. 20 Конвенції.

Норма про незаконне збагачення, відтворюючи його ознаки, визначені в Конвенції, передбачена кримінальними законами деяких зарубіжних країн, зокрема Литовської Республіки і Китайської Народної Республіки. Так, у ч. 1 ст. 395 Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки зазначено: державні службовці, вартість майна яких чи витрати суттєво перевищують розмір законних доходів, і це перевищення становить значну суму, зобов'язані пояснити джерело доходів. При неможливості підтвердження законності доходів сума, що складає різницю, вважається незаконно отриманою. За вчинення вказаного злочину передбачено покарання у виді позбавлення волі строком до 5 років чи короткостроковий арешт, а надлишки майна підлягають стягненню [6]. Відомі випадки засудження за статтею про незаконне збагачення в Литовській Республіці.

КК України криміналізує діяння, а незаконне збагачення – це, по суті, результат діянь. Проте, як тільки це стосується кримінального процесу і реальних процедур, виникає запитання: що повинно входити до предмета доказування в такому випадку? Стверджувати, що «незаконне збагачення» є стандартною нормою, навряд чи можна [7, 53–54].

На практиці сам факт наявності таких перевищених реальних доходів над законними у значному розмірі фактично може розглядатися як злочин (незаконне збагачення) за умови, якщо сама службова особа не доведе інше, тобто законність одержаної вигоди. Те, що реальні активи чиновника значно перевищують його законні доходи, може свідчити про наявність ознак корупційної поведінки і породжує серйозні сумніви щодо його некоруптованості. У такому разі можна говорити про презумпцію сумніву в його невинуватості.

Не підтримує пропозицію про введення спеціальної статті, що передбачала б відповідальність за незаконне збагачення, російський дослідник Г.І. Богуш. На його думку, впровадження такої норми не узгоджується з положеннями про презумпцію невинуватості і вводить у кримінальне право елементи об'єктивного ставлення за провину. На ці неузгодженості вказують і вітчизняні науковці [4, 30; 8].

Щодо суперечностей між принципом презумпції невинуватості і нормою про «незаконне збагачення» слід зазначити наступне. Презумпція невинуватості не виключає можливості проведення різноманітних процесуальних дій з метою отримання доказів у кримінальній справі. В такому випадку потрібно буде доводити не факт вчинення тих чи інших злочинів, які потягли за собою збагачення, а навпаки, відсутність законних підстав для значного збільшення активів службової особи. Таким чином, цілком можливо зняти зі службової особи, яку перевіряють, тягар обґрунтування нею легітимності її майнових актів значної вартості [3, 29–30]. Як відомо, тягар (обов'язок) доказування винуватості лежить на стороні обвинувачення.

Обвинувальним доказом хабарництва слід вважати будь-яке майно значної вартості обвинуваченого, яке суттєво перевищує задекларовані ним доходи і походження якого він не може належним чином пояснити. Це буде похідний речовий доказ злочинної діяльності, оскільки він несе частину тієї інформації, яку містили б предмети злочину, якби їх вдалося розшукати та долучити до справи. Подія злочину – одержання хабара – може «утворювати» незаконне збагачення обвинуваченого. З точки зору механізму передачі інформації, частина суттєвих ознак, що міститься у відсутніх в справі об'єктах, відтворюється у грошах, цінностях, нерухомості тощо, тобто сам факт неправомірного збагачення, володіння майном, походження якого незрозуміле, побічно викриває обвинуваченого в хабарництві [9, 8].

Однак будь-який принцип, положення можуть містити певні винятки (коли на обвинуваченому в певних категоріях справ лежить обов'язок доводити свою невинуватість). Вони передбачені законодавством багатьох країн, які самостійно визначили, у яких випадках доцільно обмежити дію принципу презумпції невинуватості. До того ж практика національних судів цих держав і Європейського суду з прав людини в

цьому питанні постійно змінюється і розвивається [10, 12]. Зокрема, положення про тягар доказування в англійському кримінальному процесі набуло своєрідного смислу і передбачає наступні винятки. Так, згідно з чинним антикорупційним законом чиновник, який одержав подарунок, зобов'язаний довести, що його дії не пов'язані з корупцією. Як зазначено у французькій юридичній літературі, принцип презумпції невинуватості виступає усього лише принципом, а не догмою, тому в деяких категоріях справ тягар доказування покладено на сторону захисту. Винятки з традиційного положення про тягар доказування передбачено Кримінальним процесуальним кодексом Італії та Польщі. Кримінальний процесуальний кодекс Бельгії не поширює повністю дію принципу презумпції невинуватості на так звані формальні злочини [11, 315–316]. Винятки з положення про тягар доказування передбачено рішенням Європейського суду з прав людини (справа Кастелуа). Специфічно вирішується питання щодо можливості перекладення тягара доказування у кримінальному процесі в Сполучених Штатах Америки. Так, у 1987 році в справі «Мартін – штат Огайо» Верховний Суд США постановив, що покладення на підсудного обов'язку доказування обставин необхідної оборони не порушує принципів конституційного права, у тому числі презумпції невинуватості [12, 9].

У всьому світі конфіскація майна є одним із головних інструментів антикорупційної політики. Причому йдеться про таку конфіскацію, коли тягар доведення законності нажитого майна покладається на чиновника. Резолюція 1997 року AGN/66/RES/17 Генеральної Асамблеї Інтерполу містила пропозицію покласти на обвинуваченого обов'язок доведення законності походження майна, набутого протягом злочинної діяльності. У ч. 8 ст. 31 Конвенції зазначено, що «Держави-учасниці можуть розглянути можливість встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчинила *корупційний* (курсив мій. – В.К.) злочин, довела законне походження таких удаваних доходів від злочину ... тією мірою, якою така вимога відповідає основоположним принципам їхнього внутрішнього права й характеру судового або іншого розгляду» [5]. У Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року в п. 7 ст. 12 містяться подібні положення.

Активно застосовується в багатьох країнах конфіскація *in rem* (дослівно – проти майна).

Конфіскацію *in rem* використовують у випадках, коли майно обвинуваченого значно перевищує його законні доходи і є підстави вважати, що воно набуто злочинним шляхом. Так, у США широко застосовується вказаний різновид конфіскації – цивільна за правовою природою і не пов'язана із попереднім засудженням особи процедура, за якої тягар доведення правомірності походження майна зазвичай покладається на його володільця. Звід законів США надає можливість судам видавати тимчасові заборонні накази, які обмежують правоздатність власника майна, або накласти арешт на майно ще до винесення обвинувального вироку, і після цього вже власник такого майна повинен довести, що воно набуто законним шляхом. У цьому випадку застосовується законодавча норма про «спростовну презумпцію» (ст. 853 (d) розділу 18 Зводу Законів США), згідно з якою усе майно особи, обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину (фелонії), за яке передбачено конфіскацію, повинно бути вилучено, за наявності доказів, що вказане майно було одержано протягом злочинної діяльності, і законні джерела його одержання відсутні. Зазначену презумпцію може спростувати лише сам власник, надавши докази законності походження його майна [13].

Законодавство Норвегії, Польщі, Португалії, Угорщини і багатьох інших держав покладає тягар доведення законності одержаного доходу під час злочинної діяльності на обвинуваченого. Дохід вважається вигодою, одержаною в результаті вчинення злочину, якщо не доведено інше.

У Кримінальному процесуальному кодексі України не міститься положень, що передбачали б покладення тягаря доведення законності одержаного доходу протягом злочинної діяльності на обвинуваченого. Зважаючи на викладене, потребує введення в законодавство України конфіскація *in rem*, враховуючи, що її впровадження – рекомендація Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO), членом якої є Україна.

Отже, введення спеціальної статті за незаконне збагачення вважається доцільним, оскільки надає правоохоронним органам України важливий додатковий юридичний інструмент для протидії корупційному збагаченню. Стаття про незаконне збагачення в КК України повинна більш повно передбачати ознаки діяння, визначені в Конвенції, і містити диспозицію такого змісту: «Перевищення службовими особами своїх активів, а також активів близьких родичів над законними доходами в значному розмірі...»

Список використаних джерел:

1. Борисов В.І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності за новим Кримінальним кодексом України / В.І. Борисов // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність: м-ли міжнар. наук.-практ. семінару (11–12 травня 2001 року). – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – 312 с.
2. Борков В.Н. Предпосылки формирования трех рубежей уголовно-правового предупреждения коррупции / В.Н. Борков // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2009. – №4. – С. 16–20.
3. Борков В.Н. Проблемы криминализации коррупционного обогащения в России / В.Н. Борков // Уголовное право. – 2007. – №2. – С. 27–31.
4. Дудоров О. Незаконне збагачення: сумнівна новела антикорупційного законодавства України / О. Дудоров, Т. Тертиченко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – №3. – С. 28–34.
5. Конвенція ООН проти корупції 2003 року // Офіційний Інтернет-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
6. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Коробеева, пер. с китайского Д.В. Вичикова. – СПб: Юридический центр Пресс, 2001. – 303 с.
7. Россия – Европа. Вместе против коррупции: материалы совместного проекта «Приведение российского антикоррупционного законодательства в соответствие с международными стандартами» (2008 г.). – М.: Изд-во Гос. Думы, 2008. – Ч. 1. – 240 с.
8. Тютюгін В.І. Новели кримінального законодавства щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення / В.І. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 2010. – №6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yurinc.com.ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=5364&jid=361
8. Кучерук Д.С. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам о взяточничестве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Кучерук Д.С. – Нижний Новгород, 2011. – 21 с.

9. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Г.Ю. Юдківська. – К., 2008. – 22 с.

10. Головкин Л.В. Уголовный процесс западных государств: учеб. пособ. / Л.В. Головкин, К.Ф. Гуценко, Б.А. Филимонов. – М.: Зерцало-М, 2002. – 528 с.

11. Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.В. Крижанівський. – К., 2007. – 15 с.

12. Овчинский В. Без конфискации нет борьбы с коррупцией! / В. Овчинский // Официальный Интернет-портал Саратовского Центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename= Press/ovchinskyvscorr.htm](http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Press/ovchinskyvscorr.htm)

Владислав КУБАЛЬСЬКИЙ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ
В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ**

Резюме

Досліджено питання про допустимість і доцільність перегляду змісту принципу презумпції невинуватості у зв'язку з введенням норми про незаконне збагачення до Кримінального кодексу України.

Владислав КУБАЛЬСЬКИЙ

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕЗАКОННОЕ ОБОГАЩЕНИЕ
В КОНТЕКСТЕ ПРИНЦИПА ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ**

Резюме

Исследован вопрос допустимости и целесообразности пересмотра содержания принципа презумпции невиновности в связи с введением нормы о незаконном обогащении в Уголовный кодекс Украины.

Vladislav KUBALSKIY

**CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL ENRICHING IN CONTEXT OF PRINCIPLE
OF PRESUMPTION OF INNOCENCE**

Summary

The question of admission and expediency of revision of maintenance of principle of presumption of innocence is investigated in connection with introduction of norm about the illegal enriching in the Criminal code of Ukraine.

Олександр ТОЛОЧКО,

проректор з навчальної роботи Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції 3 класу, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

ГУМАНІЗАЦІЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Ключові слова: гуманізація кримінального процесу; права людини; судове кримінальне провадження; гуманізація кримінального процесуального закону; справедливість судового розгляду.

Сучасна українська держава подальшу гуманізацію кримінального процесу повинна спрямувати на імплементацію у кримінальну процесуальну діяльність гуманістичних принципів та європейських традицій високого ступеня захисту прав і свобод людини, створення надійних механізмів стримувань і противаг, додаткової системи гарантій обмеження прав і свобод. Гуманізацію кримінального процесу необхідно здійснювати з урахуванням загальної тенденції розвитку процесуально-правових інститутів інших держав. Крім того, процесуальні гарантії необхідно привести у відповідність до міжнародно-правових стандартів захисту прав і свобод людини.

В доктрині внесок у використання досягнень міжнародного права у сфері кримінального процесу зробили В.В. Городовенко, Ю.О. Гурджі, О.І. Бастрикін, С.В. Боботов, А.Г. Волеводз, Л.В. Головка, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.А. Карташкін, Л.Д. Кокорєв, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, М.М. Михеєнко, В.М. Ніколайчик, І.Л. Петрухін, С.М. Прокоф'єва, Ф.М. Решетніков, М.П. Стойко, М.С. Строгович, І.Я. Філімонов, М.Є. Шумило та інші. Метою цієї статті є дослідження, з урахуванням наукових надбань зазначених авторів, сутності та складових міжнародно-правових стандартів судового розгляду кримінального провадження.

У демократичному суспільстві людині гарантоване право на справедливий судовий розгляд. Міжнародно-правові стандарти справедливого судового розгляду закріплено у ст. 6 Конвенції

про захист прав людини та основоположних свобод (Конвенція). Зокрема, в ній наголошено, що кожен при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону*. Мінімальними процесуальними гарантіями визначено презумпцію невинуватості, змагальність сторін у судочинстві, рівність сторін у процесуальному доказуванні, право на правову допомогу, право на перекладача. У ст. 2 Протоколу 7 до цієї Конвенції додатково гарантовано право засудженого на скаргу, а в ст. 3 – право на компенсацію за незаконне засудження.

Міжнародно-правові стандарти справедливого судового розгляду закріплено в рішеннях Європейського суду з прав людини (Європейський суд). Аналіз його практики засвідчує, що суди держав, які входять до Ради Європи, у тому числі й України, найчастіше порушують ст. 6 Конвенції (див., зокрема, рішення: «Півень проти України», «Трегубенко проти України», «Меріт проти України», «Науменко проти України», «Войтенко проти України», «Жовнер проти України», «Шмалько проти України» тощо).

Для діяльності вітчизняних судів важливим є розуміння таких міжнародно-правових стандартів справедливого судового розгляду кримінальних проваджень, як:

- 1) доступність суду;
- 2) кримінальне обвинувачення;

* Ця стаття за своїм змістом збігається зі статтями 8 та 10 Загальної декларації прав людини та ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права.

- 3) розумний строк судового розгляду;
- 4) рівність процесуальних можливостей сторін.

Тому вважаємо за необхідне проаналізувати тлумачення наведених понять в рішеннях Європейського суду з прав людини із урахуванням еволюції їх змісту. Тим більше, що останнім часом у наукових публікаціях, присвячених проблемам справедливості судового розгляду, вчені досліджували деякі аспекти використання ст. 6 Конвенції [1, 2, 3].

Доступність суду як один із елементів справедливого судового розгляду не згадана у ч. 1 ст. 6 Конвенції, але визнається шляхом її тлумачення Європейським судом з прав людини за логікою – якщо немає права доступу до суду, то всі інші гарантії справедливого судового розгляду втрачають сенс (див. рішення у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства»).

У кримінальному провадженні право доступу до суду не є абсолютним, однак будь-яке його обмеження має переслідувати виправдану мету (див. рішення у справі «Де Жуфр де ля Прадель проти Франції»). Зокрема, Європейський суд з прав людини факторами, що перешкоджають доступу до суду, визнає:

1) цензуру листування затриманого із захисником (див. рішення у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства»);

2) заборону конфіденційних контактів між захисником і обвинуваченим (див. рішення у справі «Кемпбел і Фелл проти Об'єднаного Королівства»);

3) відмову обвинуваченому звернутися до захисника з метою принесення позову про компенсацію за неправомірні дії тюремної адміністрації (нанесення поранення) (див. рішення у справі «Голдер проти Об'єднаного Королівства»);

4) неможливість особи оплатити правову допомогу для звернення в суд (див. рішення у справі «Ейрі проти Ірландії»).

Крім того, складовою доступу до суду є право на виконання судового рішення, винесеного на користь особи, як невід'ємну частину «справедливого судового розгляду» в значенні ст. 6 Конвенції (див. рішення у справі «Саффі проти Італії»). Для держави є неприпустимим виправдання неможливості виконання судового рішення за відсутності належного фінансування (див. рішення у справі «Бурдов проти Росії»). У справі «Кайсин проти України» Європейський суд з прав людини наголосив, що правосуддя було б ілюзорним, якби не виконувались рішення суду.

Поняття «кримінальне обвинувачення» в контексті ч. 1 ст. 6 Конвенції має «автономне» значен-

ня, тому національне законодавство не є вирішальним при визначенні того, чи пов'язане обвинувачення з «кримінальним правопорушенням» (див. рішення у справі «Девеєр проти Бельгії»).

Європейський суд з прав людини застосовує три критерії для визначення обвинувачення кримінальним: по-перше, критерій національного права, по-друге, критерій кола адресатів та, по-третє, критерій правових наслідків для адресата (див. рішення у справі «Енгель та інші проти Нідерландів»).

Перший критерій виступає базовим. Європейський суд аналізує, чи підпадає дане протиправне діяння під ознаки злочину відповідно до національних норм кримінального права (див. рішення у справі «Адольф проти Австрії»). Однак цей критерій відіграє досить незначну роль у контексті застосування гарантії справедливого судового розгляду, бо держава могла б уникати виконання вимог ст. 6 Конвенції шляхом декриміналізації злочинів [4].

Наступним критерієм є дія норми, якою встановлюється відповідальність за колом осіб. Якщо відповідальність поширюється на невизначене коло осіб, правопорушення підлягає кваліфікації як кримінальне.

Третій критерій полягає в оцінці характеру та суворості покарання за його вчинення. Відповідно до загального правила у випадку, якщо елемент покарання наявний, а передбачені санкції є достатньо суворими, скоєне правопорушення має природу кримінального злочину і його судовий розгляд має відповідати гарантіям справедливості згідно зі ст. 6 Конвенції (див. рішення у справі «Еггс проти Швейцарії»).

Конвенція не забороняє державам проводити розмежування у внутрішньому законодавстві між кримінальним і адміністративним правопорушеннями, хоча Європейський суд з прав людини у справі «Лутц проти Німеччини» наголосив, що в деяких державах обвинувачення особи у вчиненні адміністративного проступку треба визнавати кримінальним. Наприклад, деякі порушення правил дорожнього руху у Німеччині, що вважаються «некримінальними» відповідно до внутрішнього права, відносяться до «сфери кримінального права» згідно зі ст. 6 Конвенції з огляду на їх характер. Покарання за ці правопорушення мають репресивний характер, а норми, що порушуються, стосуються не певної групи осіб, а всіх громадян як користувачів доріг (див. рішення у справі «Отцюрк проти Німеччини»).

На нашу думку, в Україні до «кримінального обвинувачення» відповідно до ст. 6 Конвенції мо-

жуть бути віднесені адміністративні проступки, покарання за які передбачають арешт на строк до 15 діб (статті 31 і 32 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Тому при розгляді таких справ у суді треба надавати правопорушнику всі процесуальні гарантії, передбачені у частинах 2 і 3 ст. 6 Конвенції. Так, у справі «Гурепка проти України» особа була притягнута до адміністративної відповідальності і представник уряду України вказував, що процедура була адміністративна та що у національному законодавстві проведено чітке розмежування між кримінальним і адміністративним порушенням. Однак Європейський суд з прав людини у рішенні в справі «Гурепка проти України» з огляду на свою усталену прецедентну практику визнав, що через суворість санкції ця справа по суті є кримінальною, а адміністративне покарання фактично носило кримінальний характер з усіма гарантіями ст. 6 Конвенції та, відповідно, ст. 2 Протоколу №7 до Конвенції (див. рішення у справі «Енгель проти Нідерландів», «Отцюрк проти Німеччини», «Ескоубет проти Бельгії»).

У практиці Європейського суду з прав людини існує тенденція поступової універсалізації поняття «кримінальне обвинувачення» в контексті ст. 6 Конвенції внаслідок його дедалі більш автономного та ліберального тлумачення. Обумовлено це надзвичайною важливістю належного захисту прав фізичних осіб у відносинах з представниками публічної влади для сучасного демократичного суспільства. Європейським судом здійснюється «криміналізація» дедалі більш широкого кола правопорушень публічного характеру з метою поширення сфери чинності права на справедливий судовий розгляд.

Така тенденція заслуговує на позитивну оцінку в контексті захисту прав людини у відносинах із носіями публічної влади. Вона становить особливий інтерес для визнання у вітчизняному законодавстві адміністративних правопорушень кримінальними проступками. Однак потрібно погодитися з О. Соловйовим, що вона посилює стан правової невпевненості сторін при розгляді справи у Європейському суді з прав людини [5].

Встановлення точного моменту висунення «кримінального обвинувачення» часто має важливе значення, оскільки саме з цього моменту починає свій перебіг «розумний строк судового розгляду справи», передбачений ст. 6 Конвенції. «Європейський суд визначив «кримінальне обвинувачення» як «офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про те, що ця особа вчинила кримінальне діяння», і

зауважив, що «в деяких випадках це може робитися у формі інших заходів, здійснення яких несе в собі таке твердження і, по суті, так само впливає на становище підозрюваного» (див. рішення у справі «Екле проти Німеччини»).

У Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) вказано, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК України). Розумними вважаються строки, об'єктивно необхідні для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень (ст. 28 КПК України). Проведення судового провадження у розумні строки забезпечує суд.

До гарантій дотримання розумних строків кримінального провадження належать такі вимоги закону:

- кожна процесуальна дія або процесуальне рішення під час кримінального провадження повинні бути виконані або прийняті в розумні строки (ч. 1 ст. 28);
  - розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28);
  - кожен має право на те, щоб обвинувачення щодо нього в найбільш стислий строк або стало предметом судового розгляду, або було закрито (ч. 5 ст. 28);
  - підозрюваний, обвинувачений, потерпілий наділяються правом на звернення до суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш стислі строки, ніж ті, що передбачені КПК України (ч. 6 ст. 28);
  - запроваджено чітку систему критеріїв для визначення розумності строків кримінального провадження (ч. 3 ст. 28);
  - до завдань кримінального провадження віднесено забезпечення швидкого та неупередженого розслідування і судового розгляду (ч. 1 ст. 2).
- Крім того, в ч. 3 ст. 28 КПК України наведено вичерпний перелік критеріїв для визначення розумності строків кримінального провадження, а саме: складність кримінального провадження, що визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розсліду-

вання, тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Поняття «розумний строк» не має чіткого визначення, оскільки залежить від багатьох чинників. Також ще не склалася відповідна вітчизняна судова практика, завдяки якій можна було б констатувати порушення чи дотримання при прийнятті рішень або виконанні процесуальних дій розумних строків. Наведені положення підтверджують, що на національному рівні законодавець певним чином намагається відображати норми Конвенції з урахуванням права щодо здійснення судового розгляду впродовж розумного строку [6, 86]. Саме тому важливого значення для суддів набуває прецедентна практика Європейського суду з прав людини.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо тлумачення положення «розумний строк» показує, що строк, який можна визначити розумним, не може бути однаковим для всіх справ (*рішення у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства»*). Таким чином, у кожній справі виникає проблема оцінки розумності строку, яка залежить від певних обставин.

Згідно з нормами чинного національного законодавства та прецедентної практики Європейського суду з прав людини час, який враховується для визначення розумності строків, починається з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (*рішення у справі «Ноймайстер проти Австрії»*). Причому таке повідомлення обов'язково робиться не тільки за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України), а й у разі її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після його скоєння, а також при обранні стосовно особи одного з передбачених законом запобіжних заходів (пункти 1, 2 ч. 1 ст. 276 КПК України). З цього моменту згідно зі ст. 219 КПК України починається і відлік строків досудового розслідування, персоніфікується кримінальне провадження – з'являється підозрюваний (ст. 42 КПК України). Щодо закінчення «строку» в кримінальних справах, то період, передбачений у ст. 6 Конвенції, включає все провадження у справі, в тому числі процес апеляції (*рішення у справі «Меріт проти України»*). Обвинувачений у кримінальному провадженні повинен мати право на розгляд його справи з сумлінністю, особливо якщо він тримається під вартою (*рішення у справі «Плешков проти України»*).

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини розумність тривалості провадження повинна визначатись з огляду на відповідні обставини справи та на такі критерії як, зокрема, складність справи, поведінка заявника, а також органів влади, пов'язаних зі справою (*рішення у справах «Телісьє і Сассі проти Франції» та «Філіс проти Греції»*).

По-перше, це *складність справи*. При визначенні складності справи до уваги беруться характер фактів, які необхідно встановити, кількість свідків, об'єднання справ, а також вступ у процес нових учасників. Однак надмірна складність справи не є абсолютним фактором, який визначив би відсутність порушення вимоги «розумного строку» у випадку занадто тривалого провадження у ній.

По-друге, *поведінка заявника*. Європейський суд з прав людини покладає на заявника тільки обов'язок «демонструвати готовність брати участь на всіх етапах провадження, утримуватись від вживання заходів, які призводять до затягування процесу, а також максимально використувати всі засоби внутрішнього законодавства для пришвидшення процедури провадження (*рішення у справі «Чірікоста і Віола проти Італії»*).

Використання усіх засобів оскарження, передбачених національним законодавством, не вважається Європейським судом з прав людини таким, що свідчить про затягування строків розгляду справи через поведінку заявника. Водночас період, коли обвинувачений переховувався від слідства та суду, має бути виключений із загальної тривалості провадження (*рішення у справах «Смірно-ва проти Росії» та «Джіроламі проти Італії»*).

По-третє, *поведінка судових та інших державних органів*. До критеріїв затягування судового провадження, що призводять до порушення розумного строку, відносять: несвоєчасне проведення процесуальних дій та неприйняття процесуальних рішень, неодноразове повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, відкладення та зупинення розгляду справи; перерви в судових засіданнях в зв'язку із затримкою надання або збору доказів з боку держави. Інколи це пов'язується насамперед із вкрай надмірною вантаженістю суддів, недофінансуванням судів, відсутністю достатньої кількості суддів та допоміжних працівників. Проте, на думку Європейського суду з прав людини, такими обставинами не можна виправдати надмірну тривалість розгляду, адже держава повинна нести відповідальність за належну організацію судової системи, що здатна забезпечити розгляд справ

упродовж розумних строків (*рішення у справі «Міласі проти Італії»*).

По-четверте, *важливість предмета розгляду та ступінь ризику для обвинуваченого*, особливо якщо йдеться про справи, що потребують оперативного прийняття рішення, наприклад, справи, пов'язані зі станом здоров'я обвинуваченого, триманням його під вартою тощо.

Питання про міру запобіжного заходу обвинуваченому в межах судового розгляду вирішується винятково за клопотанням сторін, а не за особистою ініціативою суду (ст. 331 КПК України). Об'єктивними наслідками рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» є виняток із цього правила, спрямований на забезпечення прав обвинуваченого, який тримається під вартою тому, що незалежно від наявності клопотання суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження строку тримання під вартою на момент закінчення двомісячного строку надходження до суду обвинувального акта. За необхідності строк продовжується не більше ніж на два місяці, після закінчення яких суд зобов'язаний вирішити питання про доцільність тримання обвинуваченого під вартою. Таким чином, обвинувачений має право розраховувати, що правомірність його перебування під вартою у розумні інтервали часу (два місяці) буде перевірятися судом під час розгляду справи.

Важливість гарантії розгляду справ упродовж розумного строку спонукала Європейський суд з прав людини сформулювати вимогу про необхідність існування у національному законодавстві процедур та засобів, за допомогою яких обвинувачений міг би оскаржити тривалість провадження у справі та пришвидшити його.

Багато європейських країн вже почали формувати законодавчі механізми захисту прав осіб від надмірної тривалості розгляду справ у національних судах з метою приведення внутрішнього законодавства у відповідність до вимог Конвенції. На виконання рішення Європейського суду з прав людини «Кудла проти Польщі» у Польській Республіці прийнято Закон «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду». В Італії також діє так званий Закон «Пінто», у якому передбачено національні засоби правового захисту у разі порушення розумної тривалості провадження у справах.

Згідно з цими законами заява про відшкодування шкоди, завданої порушенням строків розгляду справи, має подаватися до суду вищого

рівня по відношенню до того судового органу, який допустив оскаржуване порушення. Питання про порушення строків розгляду справи судами вищого рівня вирішують безпосередньо ті самі суди. За наслідками розгляду заяви суд може ухвалити рішення про задоволення вимог та визнання факту порушення строку розгляду справи, а також відшкодування завданої особі шкоди.

Варто зауважити, що українське законодавство поки що не передбачає права учасників процесу оскаржувати надмірну тривалість провадження у справі та не гарантує права на відшкодування шкоди, завданої внаслідок необґрунтованого затягування розгляду справи [7].

Серед основних положень справедливого судового розгляду, які не сформульовані чітко у самій статті, найбільш вагомим є «рівність процесуальних можливостей сторін». Згідно із зазначеним положенням усі сторони судового розгляду мають рівні процесуальні можливості у судовому розгляді справи. Жодна зі сторін не має володіти будь-якою перевагою щодо надання доказів у суді стосовно іншої сторони (*рішення у справі «Люддіке, Белкасим і Кох проти Німеччини»*).

Регламентация пред'явлення доказів покладається насамперед на внутрішнє законодавство, а оцінка доказів – на національні суди. Однак при визначенні справедливості всього розгляду характер отриманих доказів і спосіб їх отримання мають значення. Зокрема, у сфері кримінального процесу для дотримання прав сторони, яка виконує функцію захисту, потрібно, щоб докази пред'являлися в присутності обвинуваченого на відкритому розгляді і щоб вони могли оспорюватися під час змагального процесу. Ця вимога включає можливість ставити запитання свідкам і оспорювати докази (*див. рішення у справі «Костовські проти Нідерландів»*).

Внутрішнім законодавством можуть визначитися умови допуску свідків. Зокрема, компетентні судові органи мають право відмовитися заслуховувати свідка, якщо його свідчення буде некорисним. Особа, яка посилається на порушення п. «d» ч. 3 ст. 6 Конвенції з причини, що вона не змогла добитися виклику конкретного свідка, має у зв'язку із цим довести не тільки той факт, що їй не вдалося добитися виклику цього свідка, а й те, що заслухати його було необхідно для встановлення істини (*рішення у справі «Алленет Де Рибемон проти Франції»*).

У справі «Беніш проти Австрії» захисту не було дозволено призначити власного експерта,

який міг би брати участь у розгляді на таких же умовах, як експерт обвинувачення. Викликаний захистом спеціаліст не мав подібних із експертом обвинувачення можливостей участі в розгляді справи, що визнано порушенням п. «d» ч. 3 ст. 6 Конвенції. На нашу думку, цей висновок Європейського суду з прав людини потрібно розуміти як дозвіл стороні захисту провести альтернативну експертизу.

Насамкінець слід зауважити, що дослідження практики Європейського суду з прав людини у

сфері визначення критеріїв справедливого розгляду справ вимагає від України: по-перше, створення умов для прозорості діяльності судової влади; по-друге, запровадження механізмів надання державою правової допомоги у здійсненні судових витрат; по-третє, удосконалення порядку надання кваліфікованої правової допомоги, у тому числі й безоплатно; по-четверте, підвищення ефективності виконання судових рішень; по-п'яте, впровадження змагальності у процесуальну діяльність.

Список використаних джерел:

1. Бортновська З. Справи з питань оподаткування: межі застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / З. Бортновська // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – №2. – С. 207–222.
2. Паліюк В. Забезпечення судами України права на справедливий судовий розгляд / В. Паліюк // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – №3. – С. 202–217.
3. Разік В. Право на справедливий суд / В. Разік // Права людини в Україні 2004. Доповідь правозахисних організацій. – Х.: Фоліо, 2005. – С. 71–89.
4. Моул Н. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6. Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии / Моул Н., Харби К., Алексеева Л. – М.: Наука, 2000. – С. 22.
5. Соловийов О. Кримінальне обвинувачення у справах публічно-правового характеру (практика Європейського суду з прав людини) / О. Соловийов // Право України. – 2005. – №2. – С. 121–124.
6. Тацій В.Я. Засади кримінального провадження / В.Я. Тацій // Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / [Бандурка О.М., Блажівський Є.М., Бурдоль Є.П. та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – Т.1. – 768 с.
7. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посіб. / за заг. ред. Р.О. Куйбіди, В.І. Шишкіна. – К.: Старий світ, 2006. – С. 87.

Олександр ТОЛОЧКО

ГУМАНІЗАЦІЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Резюме

На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини досліджено сутність та складові міжнародно-правових стандартів судового розгляду кримінальних проваджень і процесуальні гарантії їх реалізації у вітчизняній кримінально-процесуальній діяльності.

Олександр ТОЛОЧКО

ГУМАНИЗАЦИЯ СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ СТАНДАРТОВ

Резюме

На основании анализа решений Европейского суда по правам человека исследованы сущность и составляющие международно-правовых стандартов судебного рассмотрения уголовных производств и процессуальные гарантии их реализации в отечественной уголовно-процессуальной деятельности.

Oleksandr TOLOCHKO

HUMANIZATION OF THE LITIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

Summary

Analyzing decisions of the European Court of Human Rights, the author reveals nature and the structural elements of international legal standards in the field of criminal cases litigation and procedural guarantees of their realization in criminal procedure.

Ігор КОЗЬЯКОВ,

*проректор з наукової роботи Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції, доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України*

ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ ОБВИНУВАННЯ» В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗА

Ключові слова: обвинувачення; державне обвинувачення; підтримання державного обвинувачення; прокурор.

У сучасному кримінальному процесі поняття «обвинувачення» застосовується в багатьох значеннях: сторона, функція, вид процесуальної діяльності, засада судочинства, правовий інститут, елемент змагальності тощо. Проте на сьогодні юридичною наукою ще не вироблено єдиного підходу до розуміння цієї правової категорії. Її трактують по-різному, що негативно позначається на практичній кримінально-процесуальній діяльності як державних обвинувачів, так і інших учасників процесу.

За автентичною дефініцією, наведеною у глосарії Кримінального процесуального кодексу України (ст. 3), обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом (п. 13 ст. 3).

Разом із тим державне обвинувачення визначається як процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ст. 3).

Тому виправданою є увага до конкретизації і доповнення тих законодавчих понять, які вже затвердилися як джерела загальноновизнаного уніфікованого соціального регулювання та виступають основою для сприйняття поточних правових настанов. Адже предмет законодавчої дефініції – юридично значуще поняття, що є думкою, в якій відображаються загальні й істотні властивості об'єктивної правової регламентації. Кожне поняття являє собою акт теоретичного пізнання, що показує, як, яким чином явище, що відтворюється у реальності, реалізує себе в дійсності. Поняття розкриває суть явища об'єктив-

ної реальності, відмежовує його від інших об'єктів [1, 11–12].

Метою даної статті є дослідження генези поняття «державне обвинувачення» та його розвитку у доктрині кримінального процесу.

Новий тлумачний словник української мови містить таке визначення обвинувачення: «покладання вини на кого-небудь за щось; вважати винним, звинувачувати». У юридичній літературі поняття обвинувачення визначено як процесуальна функція уповноважених законом органів або осіб, спрямована на викриття перед судом обвинуваченого у скоєнні злочинного діяння і на визначення підстав та меж кримінальної відповідальності винного [2].

Етимологічний аналіз слова «обвинувачення» свідчить про його походження від старослов'янського дієслова «обинити», що мало значення: обвинуватити, визнати винним, довести винність [3, 507]. За давніх часів існувало чимало юридичних термінів, що характеризували обвинувальну діяльність і суб'єктів, які її здійснювали. Ці терміни мали прагматичну спрямованість: «сыскать до пряму», «челом бить», «челобитник», «истец» тощо. У ті часи на позначення позовної вимоги приватного обвинувача в суд існував термін «чолобитна», для слідчого обвинувачення – «извет», тобто донос. Б. Унбегаун зазначає, що терміни «обвинувачення», «обвинувальний» і «обвинувачуваний» увійшли до правової лексики разом із низкою інших нових термінів тільки в післяпетрівську епоху [4, 183]. Справді, із цим періодом пов'язаний бурхливий розвиток юридичної техніки, якою зумовлювалася регламентація обвинувальної лексики судово-слідчих органів. Термін «обвинувачення» витіснив з юридичного вжитку термін «позов». Слово «обвинувачувати»

тлумачилося в слідчо-розшуковому контексті тогочасного кримінально-процесуального права, і з моменту появи почало вживатися для характеристики відносин між слідчою владою та обвинувачуваним (підсудним) [5, 127].

У XIX столітті із розвитком юридичного вчення про суб'єктивну сторону злочину й посиленням уваги законодавця до психічного ставлення суб'єкта до своїх протиправних дій слово «обвинувачення» отримало нове, близьке до сучасного кримінально-правового значення сутнісне навантаження [6, 64–66].

Таким чином, у часи, коли кримінальне судочинство мало приватно-змагальний характер, терміна «обвинувачення» у правовому вжитку не існувало. Він виник на позначення певного слідчо-процесуального явища, а з другої половини XIX століття у юридичній науці слово «обвинувачення» почало застосовуватися в широкому значенні: як вимога до суду, діяльність обвинувача – кримінальне переслідування [7, 11].

Видатний учений-процесуаліст М.М. Розін сто років тому писав: «Обвинувальні функції прокурора розпадаються на функції порушення кримінального переслідування та викриття винного перед судом» [8, 247].

Не змінило смислового навантаження слово «обвинувачення» і в радянському кримінальному процесі. Так, М.О. Чельцов-Бебутов під обвинуваченням розумів формулювання обвинувачення за певною статтею кримінального кодексу, що відповідає складу злочину, описаному в законі [9, 45].

М.С. Строгович зазначав, що «функція прокурора-обвинувача в суді полягає в тому, щоб допомогти суду перевірити й оцінити всі дані слідства, весь зібраний у справі доказовий матеріал. Прокурор робить це з погляду обвинувачення – його завданням є обґрунтувати перед судом обвинувачення» [10, 37]. Згодом міркування відомого вченого-процесуаліста були зведені до лаконічного формулювання: обвинувачення – це сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття особи, яка вчинила злочин [11, 105].

І.Д. Перлов писав: «Підтримання обвинувачення в суді означає, що прокурор подав суду на його розгляд справу, яка розслідувана під його керівництвом; що він, будучи сам переконаний у винності підсудного, прийшов до суду для того, щоб переконати в цьому суддів, котрі розбирають справу, щоб у суді довести цю винність і домогтися цим самим винесення судом законного й обґрунтованого вироку» [12, 107].

П.С. Елькінд указувала, що обвинувачення розглядається як процесуальна діяльність, діяльність обвинувача в суді, обвинувальна теза або твердження про винність, а також «зміст інкримінованих обвинувачуваному обставин», «власне акт пред'явлення певній особі постанови про притягнення до кримінальної відповідальності», «зміст такої постанови», обвинувальна теза, «яку обвинувач підтримує перед судом», а також як формулювання рішення у кримінальній справі [13].

М.В. Жогін і Ф.Н. Фаткуллін дотримуються точки зору, відповідно до якої під обвинуваченням варто розуміти «сукупність інкримінованих особі протиправних і суспільно небезпечних дій або бездіяльності» [14, 189].

Д.С. Карев зазначав: «Під обвинуваченням розуміють обвинувальну діяльність, підтримання обвинувачення в суді уповноваженими на те особами, а також сутність і зміст обвинувачення в конкретному злочині» [15, 25].

Згідно з твердженням П.М. Давидова, обвинуваченням є «доведене, закріплене в процесуальному документі та спрямоване на реалізацію кримінальної відповідальності твердження органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду про скоєння злочину даною особою» [16, 29].

Варто окремо зазначити, що в доктрині кримінального процесу набув поширення поділ обвинувачення за матеріально-правовою та процесуально-правовою ознаками. Під обвинуваченням у матеріально-правовому значенні розуміємо сукупність встановлених у справі та таких, що ставляться обвинуваченому у вину, суспільно небезпечних і протиправних фактів, які становлять суть конкретного складу злочину. Обвинуваченням у процесуальному значенні вважається заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів і осіб із викриття обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому злочину та з обґрунтування його кримінальної відповідальності з метою його публічного засудження. Тому окремі процесуалісти підтримують думку про необхідність поділу обвинувачення на процесуальне й матеріальне [17, 62; 18, 56; 19, 88].

Разом із тим у науці термін «обвинувачення» тлумачиться по-різному навіть у процесуальному аспекті. Наприклад, Д.С. Карев розуміє його як обвинувальну діяльність, підтримання обвинувачення в суді [15, 25]. П.С. Елькінд розцінює обвинувачення як процесуальну діяльність обвинувача в суді, обвинувальний акт або твердження про винність [13, 60–61].

Висловлюються також більш вузькі тлумачення терміна «обвинувачення» у процесуальному значенні. Так, В.Д. Фінько обвинуваченням вважає лише діяльність прокурора при розгляді кримінальної справи в суді [20, 296].

Ф.Н. Фаткуллін указує, що обвинувачення в процесуальному значенні – це заснована на законі процесуальна діяльність компетентних державних органів і посадових осіб із викриття обвинувачуваного в інкримінованих йому злочинах і обґрунтування його кримінальної відповідальності для того, щоб домогтися публічного осуду [21; 22, 11].

Подібної позиції дотримується С.А. Альперт, розглядаючи державне обвинувачення в суді як основний вид обвинувачення. Він пише: «... під обвинуваченням слід розуміти засновану на законі процесуальну діяльність, спрямовану на викриття обвинуваченого у вчиненні злочину, його засудження, застосування до нього справедливих покарання, а у відповідних випадках – заходів виховного або громадського впливу [23, 25–30]. Прихильниками діялісного підходу в різні часи були також Р.Д. Рахунов [24, 63–66], В.С. Зеленецький [25, 7–8], В.Г. Даєв [26, 72], О.Г. Халіулін [27] та інші вчені.

Водночас наведеним точкам зору опонують науковці, які заперечують необхідність тлумачення обвинувачення в матеріальному й процесуальному значенні цього поняття. Зокрема, В.М. Савицький аргументує свою точку зору тим, що форма та зміст обвинувальної діяльності визначені лише кримінально-процесуальним законом, адже в кримінальному законі відсутня згадка про обвинувачення взагалі [28, 31; 29].

Крім того, обвинувачення викладається в формі процесуального документа. Його пред'явлення, зміна, відмова від обвинувачення докладно регламентовані кримінальним процесуальним законом, норми якого встановлюють зв'язок обвинувачення, кримінальної відповідальності та факту злочину. Висловлено думку, що обвинувачення не зводиться ані до злочину, ані до самої кримінальної відповідальності. Тому воно завжди залишається поняттям кримінального процесу, через що немає потреби говорити про обвинувачення в матеріальному значенні [16, 9–10].

Таким чином, спектр думок щодо визначення обвинувачення в процесуальній літературі досить широкий і суперечливий. Прагнення розглядати це поняття лише з одного боку – або як правовідносини, або як кримінально-проце-

суальну діяльність – зумовлює однобічний, а тому не завжди об'єктивний ракурс дослідження проблеми в цілому.

Водночас державне обвинувачення є різновидом кримінально-процесуальної функції обвинувачення, що здійснюється в специфічних умовах судового розгляду. Державне обвинувачення міститься у діяльності органів розслідування, за якою прокурор здійснює процесуальне керівництво. Зусиллями цих суб'єктів (сторони обвинувачення) збираються докази, що викривають конкретну особу у вчиненні злочину. Однак, потрапляючи в суд, обвинувачення в матеріально-правовому сенсі навіть з повним збереженням змісту сформульованої в обвинувальному висновку тези починає втілюватися в життя за допомогою зовсім інших, відмінних від застосованих на стадії досудового розслідування, процесуальних засобів і методів. Саме ця сукупність засобів і методів реалізації в суді обвинувальної функції вичерпно охоплюється одним збірним поняттям – «підтримання державного обвинувачення».

В.Ф. Крюков з цього приводу слушно зауважує, що державне обвинувачення в суді являє собою «сукупність процесуальних дій прокурора – державного обвинувача, який у судовому засіданні в змагальному процесі відстоює перед судом свій погляд про винність підсудного та якому в рівних процесуальних умовах судового розгляду кримінальної справи завжди протистоїть інша сторона – сторона захисту» [30, 69].

Аналіз наведених точок зору, висловлених щодо категорії «обвинувачення» в науці кримінального процесу в різні часи, дає авторів підстави для висновку, що в кримінально-процесуальній доктрині це поняття найчастіше тлумачиться в таких значеннях: твердження, теза про винуватість обвинувачуваного; кримінально-процесуальна функція; діяльність обвинувача, який виступає в суді; винесення постанови про припинення особи як обвинувачуваного тощо.

Здійснюючи процесуальну діяльність, ґрунтуючись на принципі законності, відповідно до ч. 2 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити ті з них, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову

оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Отже, у сучасному кримінальному процесі офіційні органи, що здійснюють досудове кримінальне провадження, мають на меті не власне обвинувальну діяльність, а всебічне, повне й неупереджене розслідування обставин кримінального правопорушення, із встановленням як обвинувальних, так і виправдувальних доказів. Важливо й те, що діяльність з підтримання державного обвинувачення спрямована не на вирішення приватних, особистих інтересів прокурора, а на забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винної у скоєнні злочину особи.

Тому незалежно від типу кримінального судочинства (інквізиційного чи змагального) правове явище, яке охоплюється категорією «обвинувачення», має обумовлюватися контекстом його законодавчої інтерпретації. Оскільки при визначенні цього поняття необхідно зважати на внутрішню форму терміна, що його позначає, з урахуванням сучасної правової ідеології та у взаємозв'язку й взаємозалежності з положеннями кримінального процесуального закону. Тільки в поєднанні зазначених чинників можна досить повно визначити сутність державного обвинувачення у сучасному розумінні та розкрити його значення в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: м-лы Международного круглого стола (г. Черновцы, 21–24 сентября 2006 г.) / под. ред. В.М. Баранова, П.С. Пацуркивского, Г.А. Матюшкина. – Нижний Новгород: НИИПЦ «Юридическая техника», 2007. – 1456 с.
2. Юридичний словник / укл. Гончаренко В.Г. – К.: Форум, 2005. – 473 с.
3. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка / И.И. Срезневский. – М., 1989. – Т. 2, ч. 1. – 594 с.
4. Унбегаун Б. Язык русского права: На темы русские и общие: сб. статей и материалов / Б. Унбегаун. – Нью-Йорк, 1965.
5. Стояновский Н.И. Практическое руководство к русскому уголовному судопроизводству: в 2 ч. / Н.И. Стояновский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Универс. тип., 1858. – Ч. 1. – 256 с.
6. Барышев Я. Основания уголовного судопроизводства / Я. Барышев. – СПб: Сенатск. тип., 1841. – 560 с.
7. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г. / А. Квачевский. – СПб: [б. и.], 1866. – Ч. 3. – 1869. – 597 с.
8. Уголовное судопроизводство: пособие к лекциям / Н.Н. Розина, ординарного профессора Томского Императорского Университета. – Томск: Типо-лит. Сибирск. Т-ва Печати и Дела, 1913.
9. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов-Бебутов. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1929. – Вып. 2. – 178 с.
10. Строгович М.С. Обвинение и обвиняемый на предварительном следствии и на суде / профессор М.С. Строгович; под ред. и с предисл. А.Я. Вышинского. – М., 1934. – 49 с.
11. Строгович М.С. Уголовный процесс: учеб. / Строгович М.С. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946. – 511 с.
12. Перлов И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М.: Госюриздат, 1955. – 248 с.
13. Элькинд П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П.С. Элькинд. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 172 с.
14. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М.: Юридическая литература, 1965. – 367 с.
15. Советский уголовный процесс: учеб. / под ред. Д.С. Карева. – М.: Высшая школа, 1968. – 552 с.
16. Давыдов П.М. Обвинение в советском уголовном процессе / П.М. Давыдов. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1974. – 136 с.
17. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В.М. Савицкий. – М.: Наука, 1975. – 382 с.
18. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе / М.С. Строгович; отв. ред. Гродзинский М.М. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 191 с.
19. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс: учеб. / М.А. Чельцов. – [2-е изд., перераб.]. – М.: Госюриздат, 1951. – 511 с.
20. Финько В.Д. Процессуальное положение прокурора в кассационной инстанции / В.Д. Финько // Вопросы государства и права. – 1970. – С. 288–296.
21. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и судебный приговор / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1965. – 532 с.

22. Фаткуллин Ф.Н. Изменение обвинения / Ф.Н. Фаткуллин – М.: Юридическая литература, 1971. – 164 с.
23. Альперт С.А. Обвинение в советском уголовном процессе / С.А. Альперт. – Х.: Изд-во Харьковского юрид. ин-та, 1974. – 58 с.
24. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности / Р.Д. Рахунов. – М.: Госюриздат, 1961. – 277 с.
25. Зеленецкий В.С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / В.С. Зеленецкий. – Х.: Вища школа, 1979. – 144 с.
26. Даев В.Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном судопроизводстве / В.Г. Даев // Правоведение. – 1974. – №1. – С. 68–76.
27. Халиулин А.Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры Российской Федерации: проблемы осуществления в условиях правовой реформы: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09, 12.00.11 / А.Г. Халиулин. – М.: Научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка Генеральной прокуратуры РФ, 1997. – 36 с.
28. Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде / В.М. Савицкий. – М.: Наука, 1971. – 343 с.
29. Савицкий В.М. Обвинение в советском уголовном процессе: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.М. Савицкий. – М., 1972. – 41 с.
30. Крюков В.Ф. Уголовное преследование на стадии рассмотрения уголовных дел в суде: процессуальные и надзорные аспекты деятельности прокурора: моногр. / В.Ф. Крюков. – Курск, 2010. – 412 с.

Ігор КОЗЬЯКОВ

**ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ»
В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ:
ЕТИМОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗА**

Резюме

У статті досліджуються етимологія та генеза поняття «державне обвинувачення» у доктрині кримінального процесу.

Ігорь КОЗЬЯКОВ

**ПОНЯТИЕ «ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБВИНЕНИЕ»
В ДОКТРИНЕ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА:
ЭТИМОЛОГИЯ И ГЕНЕЗИС**

Резюме

В статье исследуются этимология и генезис понятия «государственное обвинение» в доктрине уголовного процесса.

Igor KOZIAKOV

**THE NOTION OF «PUBLIC ACCUSATION»
IN THE DOCTRINE OF CRIMINAL PROCEEDINGS:
ETYMOLOGY AND GENESIS**

Summary

Etymology and genesis of «public charge» in the doctrine of criminal proceedings are revealed in the article.

Віталій МУХІН,

*начальник відділу досліджень проблем кримінального провадження
Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції, кандидат юридичних наук*

Артем ШТАНЬКО,

*провідний науковий співробітник відділу
досліджень проблем кримінального провадження
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу, кандидат юридичних наук*

ІНСТИТУТ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: *спрошене кримінальне правосуддя; угода про визнання винуватості; компроміс; прокурор; підозрюваний; обвинувачений.*

Кримінальне провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості є новелою у кримінальному процесуальному законодавстві України. Варто наголосити, що закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) цього інституту спрямовано на виконання Рекомендації №6R(87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 17 вересня 1987 року «Стосовно спрощення кримінального правосуддя».

Аналоги інституту угоди про визнання винуватості відомі законодавству різних країн, які з урахуванням правових систем різняться за формою та процедурою, але подібні за своєю суттю. Такі угоди широко застосовуються у США, країнах Європейського Союзу (Англії, Італії, Нідерландах, Німеччині, Франції), країнах СНД (Молдові, Росії) тощо.

Науковці акцентують увагу, зокрема, на таких ключових перевагах впровадження інституту угоди про визнання винуватості у КПК України: імплементація позитивного зарубіжного досвіду та оптимізація кримінального провадження; гармонізація національного законодавства із законодавством Європейського Союзу [1, 98]; зняття гостроти та напруженості конфлікту інтересів у кримінальному судочинстві [2, 71]; економія фінансових ресурсів держави [3, 7]; підвищення

рівня оперативності здійснення розслідування кримінальних правопорушень [4, 39]; розширення принципу індивідуалізації покарання [3, 7]; зменшення навантаження на систему здійснення правосуддя у кримінальних справах [5, 70].

Однак деякі вчені та практики висловлюють критичне ставлення до нормативного закріплення і введення в дію такої угоди. Так, на думку В.М. Тертишника, незважаючи на численні нагадування про права і гарантії, всі вони можуть виявитися непотрібними через відсутність гарантії істини; торг у справі встановлення істини просто недоречний. Істина не може бути досягнута жодними контрактами, що свідчить про неприпустимість, на думку автора, застосування угоди про визнання вини у кримінальному судочинстві України [6, 107–112]. Л.Д. Удалова та І.В. Паризький з цього приводу також зазначають, що угода про визнання вини і встановлення об'єктивної істини – це поняття і явища, які виключають одне одного. Далі вони наголошують, що у разі зміни поглядів на мету кримінального судочинства, відмови від такого його завдання, як покарання кожного, хто вчинив злочин, угода про визнання вини стає більш прийнятною, зокрема в частині відшкодування та компенсації шкоди, завданої злочином [7, 38].

Теоретичні аспекти інституту угоди про визнання винуватості досліджували В.І. Бояров,

Г.П. Власова, М.М. Михеєнко, Л.Л. Нескородженя, І.В. Паризький, О.А. Парфіло, Г.П. Середа, В.М. Тertiшник, Л.Д. Удалова, М.І. Хавронюк, А.О. Хоренжій та інші вітчизняні науковці. Однак, незважаючи на наявність певної джерельної бази з цього предмета дослідження, деякі питання розуміння та застосування угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні України залишаються актуальними і потребують додаткового вивчення.

Мета цієї статті полягає у висвітленні та узагальненні теоретичних інтерпретацій поняття «угода про визнання винуватості», розкритті особливостей окремих елементів змісту угоди, а також окресленні деяких проблем застосування угоди про визнання винуватості.

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови угода має такі значення: «1. Взаємна домовленість про взаємні зобов'язання. 2. Договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь // Згода між ким-небудь на основі якоїсь вигоди» [8, 1495]. У словнику термінів і понять законотворчої діяльності поняття «угода» розкривається як волевиявлення двох і більше сторін, спрямоване на встановлення, зміну чи припинення взаємних юридичних прав та обов'язків [9, 324].

У теорії кримінального процесуального права поняття «угода про визнання винуватості» науковці трактують по-різному. Так, свого часу П.В. Пушкар цей інститут визначав як юридичну домовленість сторін обвинувачення та захисту щодо вирішення кримінальної справи на взаємовигідних умовах – визнання обвинуваченим (підсудним) своєї вини в обмін на м'якшу міру покарання, ніж та, що передбачена законом за злочин, у вчиненні якого його обвинувачено [10, 8]. В.І. Бояров, у свою чергу, угоду про визнання винуватості розглядав як погодження підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та державного обвинувача – з другого, у результаті чого обвинувачення за умов і обставин, визначених законом, в обмін на визнання підсудним своєї вини у вчиненні злочину та його згоду на спрощення процедури провадження справи в суді гарантує підсудному скорочення розміру покарання [11, 193].

Досліджуючи поняття «угода про визнання винуватості» через призму кримінально-процесуального компромісу на досудовому слідстві, Л.Д. Удалова та І.В. Паризький розуміють його як процес, під час якого обвинувачений (підсудний) і обвинувач у кримінальному провадженні розроб-

ляють взаємоприйняте рішення, що підлягає затвердженню судом [7, 37]. На думку Г.П. Власової, угода про визнання винуватості – це такий процес досягнення угоди в кримінальному процесі, коли прокурор пропонує підозрюваному (обвинуваченому) визнати свою провину у вчиненні злочину або у вчиненні менш тяжкого злочину за умови, що вирок буде пом'якшений [4, 455].

А.О. Хоренжій, вивчаючи правову природу інституту угоди про визнання винуватості, зауважує про неправильність розуміння угоди про визнання винуватості тільки як процедури, де існує клопотання підозрюваного чи обвинуваченого про визнання винуватості у вчиненні менш тяжкого злочину, бо дана процедура стосується не лише вирішення питання щодо винуватості особи, а й фактів, обставин провадження, які не будуть заперечуватися сторонами, виду покарання до обвинуваченого [12, 496].

Проаналізувавши наведені дефініції угоди про визнання винуватості, можна дійти висновку про наявність таких її основних ознак:

- процес, під час якого відбувається юридична домовленість сторін;
- укладається така угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим;
- на взаємовигідних засадах досягається компроміс у вирішенні питань щодо умов юридичної відповідальності підозрюваного чи обвинуваченого.

Крім того, виходячи з положень ст. 468 КПК України, угоду про визнання винуватості:

1) може бути і не укладено – якщо її сторони не дійшли згоди. Так, у ч. 6 ст. 469 КПК України зазначено, що у разі не досягнення згоди на укладання угоди факт її ініціювання і твердження, зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості. Положення ч. 6 цієї статті впливають із принципів презумпції невинуватості і свободи від самовикриття (статті 17, 18 КПК України);

2) може бути укладено з часу появи у кримінальному провадженні підозрюваного і аж до часу, доки обвинувачений (він же підсудний) не набув статус засудженого чи виправданого – до виходу суду у нарадчу кімнату для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК України);

3) не може бути укладено з особою, звільненою після затримання, якщо їй не повідомлено про підозру протягом 24 годин з моменту затримання (ст. 278 КПК України) [13, 817].

Згідно з ч. 4 ст. 469 КПК України угода про визнання винуватості може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Тобто, виходячи з положень ч. 4 цієї статті, угоду про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим не може бути укладено у кримінальному провадженні: 1) щодо особливо тяжких злочинів; 2) щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких завдано шкоду інтересам особи (а не державним чи суспільним інтересам); 3) в якому бере участь потерпілий.

Варто зазначити, що складів особливо тяжких злочинів не так багато – близько ста, і це лише 13% загальної кількості кримінальних правопорушень. Що ж стосується другої з названих категорій, то ознаки потерпілого немає у переважній більшості складів кримінальних правопорушень: проти основ національної безпеки; у сфері господарської діяльності; проти громадської безпеки; у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову і мобілізації; військових злочинів, а також – у переважній більшості простих (без кваліфікуючих обставин) складів кримінальних правопорушень проти довкілля, проти безпеки транспорту, проти здоров'я населення. Загалом ознака «потерпілий» наявна приблизно в 32% складів злочинів. Отже, укладання угоди про визнання винуватості можливе у кримінальних провадженнях за 55% статей Кримінального кодексу України [13, 818–819].

Також необхідно зауважити, що судова палата у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїх роз'ясненнях від 15 листопада 2012 року №223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» встановила, що використане у ч. 4 ст. 469 КПК України формулювання «у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий» означає, що коли в одному кримінальному провадженні особа підозрюється, обвинувачується у вчиненні кількох не пов'язаних між собою (самостійних) кримінальних правопорушень і внаслідок вчинення одного із них було заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян чи інтересам юридичної особи (тобто є потерпілий, який бере участь в кримінальному провадженні), угода про визнання винуватості щодо інших кримінальних правопорушень у такому разі уклада-

тися не може. Проте не виключається можливість укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому попередньо було укладено угоду про примирення, у зв'язку з чим матеріали кримінального провадження виділено в окреме провадження.

Якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згоди щодо укладання угоди досягнуто не з усіма підозрюваними (обвинуваченими), відповідно до вимог абз. 1 ч. 8 ст. 469 КПК України угоду може бути укладено з одним (кількома) із підозрюваних (обвинувачених). Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоду щодо укладання угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із двох стадій кримінального процесу (досудового розслідування або судового розгляду) сторонами було ініційовано укладання угоди. Виділення кримінального провадження проводиться у порядку, визначеному положеннями статей 217, 334 КПК України [14].

Необхідно також звернути увагу, що відповідно до ч. 4 ст. 469 в редакції Закону України від 23 травня 2013 року №314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», який набирає чинності з 1 вересня 2014 року, не допускається укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні стосовно уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи.

У КПК України закріплено положення, відповідно до якого угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Однак у Главі 35 КПК України не урегульовано питання про участь захисника при укладанні, розгляді та затвердженні угоди про визнання винуватості.

З цього приводу варто зауважити: забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист є однією із конституційних засад судочинства. Цей принцип передбачений у кількох статтях Конституції України, у яких вказано, що для забезпечення права на захист в Україні діє адвокатура (ч. 2 ст. 59); пі-

дозрюваний, обвинувачений чи підсудний мають право на захист (ч. 2 ст. 63); забезпечення обвинуваченому права на захист є однією з основних засад судочинства (п. 6 ч. 3 ст. 129).

У КПК України забезпечення права на захист – одна із загальних засад кримінального провадження (п. 13 ч. 1 ст. 7).

Важливою гарантією забезпечення права на захист є закріплене у п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України право підозрюваного, обвинуваченого на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України та (або) законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату.

У ч. 1 ст. 49 КПК України встановлено припис, згідно з яким слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: 1) відповідно до вимог статті 52 цього Кодексу участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; 2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутності коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; 3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Крім того, захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених Законом України від 2 червня 2011 року №3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» (із змінами та доповненнями від 18 вересня 2012 року).

КПК України також передбачає, що захисник може у будь-який момент бути залучений підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 48).

Таким чином, враховуючи зазначені вище положення статей 42 та 48 КПК України, підозрюваний (обвинувачений) має право на правову допомогу на будь-якій стадії кримінального провадження і «у будь-який момент».

Доцільно також зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

На нашу думку, участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості сприяла б більш повному та всебічному розумінню підозрюваним, обвинуваченим форми і змісту такої угоди, а також наслідків її укладання та затвердження.

Розкриваючи зміст угоди про визнання винуватості, варто зазначити, що у ч. 1 ст. 472 КПК України передбачено такий елемент угоди, як обов'язок підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце). Застереження «якщо відповідні домовленості мали місце» означає, що угода про визнання винуватості може або містити обов'язок підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, або може бути укладена без такого обов'язку обвинуваченого.

Як вважають М.Й. Вільгушинський та М.В. Сіроткіна, саме за таким критерієм можна класифікувати угоди про визнання винуватості на два різновиди:

1) угоди про визнання винуватості, які містять обов'язок підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою;

2) угоди про визнання винуватості, які не містять обов'язку підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою [1, 101].

Варто зауважити, що одним із шляхів реалізації обов'язків підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінальних правопорушень є виділення прокурором з дотриманням вимог ст. 217 КПК України відповідних матеріалів досудового розслідування в окреме провадження та внесення необхідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Слід також звернути увагу, що згідно з вимогами ст. 470 КПК України прокурор при вирішенні питання щодо укладання угоди про визнання винуватості зобов'язаний врахувати такі обставини: наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних

правопорушень; наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

Зазначаючи про наявність суспільного інтересу, необхідно врахувати, що угода про визнання винуватості може укладатися з особою, яка залучається до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема таких, як: контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), тощо [13, 820].

Угода про визнання винуватості як спрощена форма розгляду кримінальних справ не передбачає повного розгляду справи в суді. Проте участь прокурора як сторони цієї угоди у судовому розгляді є обов'язковою. У ч. 2 ст. 474 КПК України вказано: якщо угоду укладено під час досудового розслідування, судовий розгляд щодо неї проводиться під час підготовчого судового засідання. Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд має право затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування. При цьому в разі відмови у затвердженні

угоди суд повертає кримінальне провадження незалежно від того, чи проведено досудове розслідування в повному обсязі. На наш погляд, у даному випадку необхідно вирішувати питання про можливість призначення справи до розгляду.

Отже, вбачається за доцільне до п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК України внести зміни і викласти його у такій редакції: «Затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та призначити судовий розгляд».

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що інститут угоди про визнання винуватості, безперечно, є одним із способів розв'язання як кримінально-правових, так і кримінально-процесуальних конфліктів. Сутність цього інституту кримінального процесу, з одного боку, полягає у пом'якшенні покарання обвинуваченого, а з другого, – в забезпеченні процесуальної економії та економії ресурсів кримінального правосуддя.

Однак варто зауважити: у зв'язку з тим, що вказаний інститут є новелою у кримінальному процесуальному законодавстві України, на сьогодні відсутні єдині підходи і методична регламентація його застосування. Дана обставина зумовлює необхідність проведення комплексного наукового дослідження його сутності, правової природи та значення у кримінальному процесі, а також вироблення на підставі такого дослідження практичних рекомендацій щодо застосування і вдосконалення цього інституту.

Список використаних джерел:

1. Вільгушинський М.Й. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми впровадження та застосування / М.Й. Вільгушинський, М.В. Сіроткіна // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – №6 (9). – С. 97–112.
2. Смолькова И.В. Конфликт в уголовном процессе: способы разрешения / И.В. Смолькова // Материалы 59-й ежегодной науч. конф. профессорско-преподавательского состава, докторантов, аспирантов и студентов, 27 марта – 1 апреля 2000 г. – Иркутск, 2000. – С. 71–78.
3. Середа Г. Особливості угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні / Г. Середа // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 7–9.
4. Власова Г.П. Деякі проблемні аспекти укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості / Г.П. Власова // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 травня 2013 р. – Одеса, 2013. – Т. 2. – С. 453–455.
5. Лупенко Д. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод: проблеми та перспективи / Д. Лупенко // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: зб. статей. – К., 2012. – Ч. 2. – С. 65–70.
6. Тertiшник В. Компроміс у кримінальному процесі / В. Тertiшник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №11. – С. 107–112.
7. Удалова Л.Д. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування: навч. посіб. / Л.Д. Удалова, І.В. Паризький. – К.: «Видавничий дім «Скіф», 2012. – 184 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпін': ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
9. Законотворча діяльність: Словник термінів і понять / [за ред. акад. НАН України В.М. Литвина]. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 344 с.

10. Пушкар П.В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / П.В. Пушкар. – К., 2005. – 17 с.

11. Бояров В.І. Питання застосування угоди про визнання вини в кримінальному судочинстві / В.І. Бояров // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. статей. – Серія «Юридичні науки». – Запоріжжя, 2005. – №1. – С. 193–195.

12. Хоренжій А.О. Угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості: поняття та визначення / А.О. Хоренжій // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 травня 2013 р. – Одеса, 2013. – Т. 2. – С. 495–497.

13. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х.: Фактор, 2013. – 1072 с.

14. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року №223-1679/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>

**Віталій МУХІН,
Артем ШТАНЬКО**

ІНСТИТУТ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Резюме

У статті досліджуються теоретичні інтерпретації поняття «угода про визнання винуватості», розкриваються особливості окремих елементів змісту угоди, а також окреслюються деякі проблемні питання застосування угоди про визнання винуватості.

**Віталій МУХІН,
Артем ШТАНЬКО**

ІНСТИТУТ СОГЛАШЕНИЯ О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

В статье исследуются теоретические интерпретации понятия «соглашение о признании вины», раскрываются особенности отдельных элементов содержания соглашения, а также определяются проблемные вопросы применения соглашения о признании вины.

**Vitalii MUKHIN,
Artyom SHTANKO**

PLEA AGREEMENT INSTITUTE IN CRIMINAL TRIAL

Summary

The article is focused on the analyses of the theoretical interpretations of the «plea agreement» concept, describing the peculiarities of separate elements of the agreement content, as well as identifying outstanding issues in the plea agreement application.

Олександр БАБІКОВ,

начальник управління нагляду за дотриманням законів спецпідрозділами та іншими органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю і корупцією, прокуратури Харківської області, старший радник юстиції

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ ДІЇ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативно-розшукова діяльність; процесуальне керівництво прокурора; досудове розслідування; кваліфікація кримінальних правопорушень.

Минуло півроку з часу набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України). Однією з новацій Кодексу є впровадження до національного законодавства раніше не передбаченої в ньому категорії – негласні слідчі (розшукові) дії (НС(Р)Д), регламентовані главою 21 КПК України [1].

Як свідчить практика, наукового вирішення потребує питання, у чому полягає різниця між НС(Р)Д та оперативно-розшуковими заходами (ОРЗ). Адже суб'єктами їх проведення фактично є одні й ті самі державні органи, коло яких визначене законодавством. У вирішенні цього питання зацікавлені як науковці у зв'язку з розробкою загальної теорії оперативно-розшукових дій (ОРД) і НС(Р)Д, так і практичні працівники органів прокуратури, оперативних та слідчих підрозділів щодо її застосування на практиці [2, 59].

Дослідженню проблем співвідношення ОРД та досудового розслідування у виявленні, попередженні, припиненні та розкритті злочинів присвячено низку праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, серед яких Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, В.В. Гевко, В.А. Глазков, В.А. Дашко, Е.О. Дідоренко, Є.А. Доля, І.М. Доронін, С.Ю. Ільченко, Ю.П. Кобець, Є.Г. Коваленко, І.М. Козьяков, В.А. Колесник, М.Й. Курочка, А.О. Ляш, В.Т. Малярченко, В.І. Ніндипова, М.А. Погорецький, В.А. Селюков, І.В. Сервецький, Г.П. Середа, В.М. Тертишник, А.Г. Цветков, М.Є. Шумило та інші. Проте з огляду на останні зміни у національному кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві, що визначають порядок провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень, використання у досу-

довому розслідуванні можливостей ОРД потребує нових наукових досліджень з метою пошуку і прогнозування шляхів вирішення наявних проблем у правозастосуванні [3, 15].

Зазначене вище обумовлює актуальність цієї статті, метою якої насамперед є розгляд особливостей проведення окремих НС(Р)Д та вирішення проблемних питань у їх застосуванні.

Отже, негласні слідчі (розшукові) дії – абсолютно нова для досудового розслідування форма збору та фіксації доказів, і хоча у них багато спільного з оперативно-розшуковою діяльністю, вони мають власну специфіку та особливості. Новизна та відсутність у більшості прокурорів – процесуальних керівників та слідчих досвіду організації проведення й використання матеріалів оперативно-розшукових заходів ускладнює процес застосування НС(Р)Д.

За походженням ці дії є оперативно-розшуковими заходами, в основу яких покладено передбачену законодавством, із використанням специфічних методів та засобів, послідовність процесуальних дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на виявлення, розкриття та припинення протиправних посягань. Основним функціональним призначенням НС(Р)Д є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінальному провадженні інформації, отриманої з використанням негласних сил, засобів та методів, які використовуються в ОРД [3, 16].

Як слушно зауважує Є.Д. Скулиш, загальна сукупність норм, що регламентують проведення НС(Р)Д, становить цілісну систему, яка характеризується такими чинниками: форма проведення (негласна), встановлені КПК України підстави та порядок організації й проведення НС(Р)Д, ви-

користання отриманих за ними результатів, гарантії законності провадження [4, 110].

Розглянемо детальніше низку особливостей НС(Р)Д як різновиду слідчих дій, що мають відмінності від інших визначених КПК України слідчих (розшукових) дій.

1. Факт та методи проведення НС(Р)Д не підлягають розголошенню, тому при їх підготовці, проведенні та використанні результатів має забезпечуватись певний режим таємності.

2. Проводяться як виняток у випадках, коли відомості про злочин або особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

3. Переважно проводяться у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів.

4. На відміну від слідчих дій прокурор не наділений правом їх проводити.

5. Таку НС(Р)Д, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), не мають права проводити ані прокурор, ані слідчий, ані оперативні підрозділи за його дорученням, а лише спеціально уповноважені підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України.

6. Протоколи проведення НС(Р)Д та додатки до них не підлягають копіюванню.

7. Матеріали проведених НС(Р)Д до органу досудового розслідування надсилаються виключно через прокурора.

8. Слідчим суддею, якому надано право розгляду та надання дозволу на проведення НС(Р)Д, визначено суддю апеляційного суду.

9. Прокурор має право заборонити проведення або припинити НС(Р)Д.

Законодавством встановлено чітке розмежування НС(Р)Д на пов'язані із втручанням у приватне спілкування (статті 260 КПК України – аудіо-, відеоконтроль особи; статті 261–262 КПК України – накладення арешту на кореспонденцію; ст. 263 КПК України – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; ст. 264 КПК України – зняття інформації з електронних інформаційних систем) та інші види (ст. 267 КПК України – обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; ст. 268 КПК України – установлення радіоелектронного засобу; ст. 269 КПК України – спостереження за особою, річчю або місцем; ст. 270 КПК України – аудіо-, відеоконтроль місця; ст. 271 КПК України – контроль за вчиненням злочину; ст. 272 КПК України – виконання спеціального завдання; ст. 274

КПК України – негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження), що не пов'язані безпосередньо із втручанням у приватне спілкування [1].

Усі НС(Р)Д, пов'язані із втручанням у приватне спілкування, проводяться на підставі рішення слідчого судді, й положення ст. 250 КПК України на них не поширюються. Винятком із загального правила є зняття інформації з електронних інформаційних систем, якщо доступ до них не обмежується власником, користувачем чи утримувачем та не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту.

Виключно прокурор має право прийняти рішення про здійснення контролю за вчиненням злочину. Прокурор та слідчий наділені правом також прийняти рішення про проведення таких НС(Р)Д: зняття інформації з електронних інформаційних систем, якщо доступ до них не обмежено (ч. 2 ст. 264 КПК України); спостереження за річчю або місцем (ст. 269 КПК України); виконання спеціального завдання (ст. 272 КПК України). Тільки слідчий має право залучати осіб до конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

За загальним правилом усі НС(Р)Д проводяться щодо тяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК України).

На думку Є.Д. Скулиша, незалежно від тяжкості злочину у кримінальних провадженнях можуть проводитись такі НС(Р)Д, як встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) [3, 18].

Однак така думка є дискусійною. По-перше, за Кримінальним кодексом України (КК України) вчинення злочину у складі організованої групи чи злочинної організації є кваліфікуючою ознакою злочинів, які належать до категорії особливо тяжких (ч. 5 ст. 185 КК України – крадіжка; ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187 КК України – розбій; ч. 4 ст. 189 КК України – вимагання; ч. 4 ст. 190 КК України – шахрайство; ч. 5 ст. 191 КК України – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем тощо). По-друге, відповідно до змісту ч. 2 ст. 246 КПК України виняток із загального правила щодо проведення НС(Р)Д лише при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів становить, окрім встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), лише зняття інформації з елек-

тронних інформаційних систем (ч. 2 ст. 264 КПК України) у випадках, якщо доступ до них не обмежується власником, користувачем чи утримувачем та не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту. Лише ці НС(Р)Д за вказаних умов проводяться у кримінальних провадженнях неза-

лежно від тяжкості злочину. (Законодавець, перелічуючи у ч. 2 ст. 246 КПК України НС(Р)Д, окремо зазначив: «у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді». А в ч. 2 ст. 264 КПК України визначено випадки, коли для проведення цієї НС(Р)Д дозволу суду не потрібно.)

Найсуттєвіші особливості НС(Р)Д

Стаття КПК України	Назва негласної слідчої (розшукової) дії	Ким приймається рішення	Зміст заходу	Особливість
1	2	3	4	5
Втручання у приватне спілкування (тільки за постановою слідчого судді)				
260	аудіо-, відео-контроль особи	слідчим суддею	фіксування розмов, інших звуків, рухів, дій	обмежуються права певної особи, щодо якої проводяться негласні слідчі дії, у тому числі у публічно недоступних місцях, на відміну від аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270) публічно доступного, без визначення кола осіб, поведінка й дії яких будуть фіксуватись
261 262	накладення арешту на кореспонденцію	слідчим суддею	накладення арешту полягає в огляді та виїмці поштово-телеграфної кореспонденції, що може містити інформацію, речі, документи	1) лише матеріальні носії; 2) вважається скасованим після завершення терміну, визначеного слідчим суддею; 3) проводиться з участю та у присутності представника установи; 4) можливе: вилучення, зняття копій, одержання зразків, нанесення спеціальних позначок, обладнання техзасобами контролю, заміна на безпечні аналоги; 5) за кожним випадком складається окремий протокол
263 265 266	зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	слідчим суддею	фіксування знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень між особами, які здійснюють спілкування із застосуванням засобів телекомунікації	1) в ухвалі слідчого судді має бути зазначено ознаки для унікальної ідентифікації абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у спілкування; 2) здійснюється виключно уповноваженими підрозділами МВС України та СБУ; 3) зберігання інформації у незмінному вигляді покладається на працівників операторів, а в частині відтворення як додаток до протоколу забезпечується прокурором
264 265 266	зняття інформації з електронних інформаційних систем	слідчим суддею, в окремих випадках прокурором та слідчим	пошук, виявлення і фіксація відомостей в інформаційних системах, доступ до них	1) в ухвалі слідчого судді має бути зазначено ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи; 2) не потребує дозволу слідчого судді, якщо доступ не обмежено та не пов'язано з подоланням системи логічного захисту; 3) може проводитись стосовно нетяжких та особливо тяжких злочинів
Інші види НС(Р)Д				
267	обстеження публічно недоступ-	слідчим суддею	обстеження шляхом таєм-	місце з обмеженим доступом, відсутній дозвіл власника чи уповноваженої особи,

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

1	2	3	4	5
	них місць, житла чи іншого володіння особи		ного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	користувача, здійснюється таємно
268	установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	слідчим суддею, в окремих випадках прокурором та слідчим	локалізація місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв	1) здійснюється без розкриття змісту повідомлень, що передаються; 2) в ухвалі має бути зазначено ідентифікаційні ознаки, які дають змогу унікально ідентифікувати абонента, мережу, кінцеве обладнання; 3) можливе до постанови ухвали слідчого судді в порядку, встановленому ст. 250 КПК України; 4) можливе щодо нетяжких та особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК України)
269	спостереження за особою, річчю або місцем	слідчим суддею, в окремих випадках прокурором, слідчим	пошук, фіксація і перевірка відомостей про особу, її поведінку та тих, із ким особа контактує, певну річ, місце, візуальне спостереження	1) лише у публічно доступних місцях; 2) можливе до постановлення ухвали слідчого судді у порядку, встановленому ст. 250 КПК України; 3) спостереження за річчю чи місцем здійснюється на підставі рішення прокурора чи слідчого
270	аудіо-, відеоконтроль місця	слідчим суддею	здійснення прихованої фіксації в публічно доступних місцях без відома власника	здійснюється виключно у публічно доступних місцях
271	контроль за вчиненням злочину	прокурор	1) контролювана поставка; 2) контролювана та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обставин злочину	1) не проводиться, якщо неможливо повністю запобігти тяжким наслідкам; 2) забороняється провокувати, підбурювати на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, впливати насильством, погрозами, шантажем; 3) якщо контроль закінчується відкритим фіксуванням, протокол складається у присутності особи, стосовно якої проводилась дія; 4) у рішенні прокурор має зазначити обставини, які вказують на відсутність провокування особи на вчинення злочину, та про застосування спеціальних імітаційних засобів; 5) у разі необхідності обмеження конституційних прав і свобод потрібно одержати дозвіл слідчого судді

1	2	3	4	5
272	виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	слідчим за згодою з керівником слідчого підрозділу або прокурором	участь легендарної особи у діяльності ОГ чи ЗО з метою одержання відомостей, речей, документів	1) збереження у таємниці достовірних відомостей про особу; 2) у постанові зазначається обґрунтування меж спецзавдання, використання імітаційних засобів; 3) не може перевищувати 6 місяців або продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування чи прокурором на строк, що не перевищує термін досудового розслідування
274	негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	слідчим суддею	негласне отримання зразків для порівняльного дослідження	у клопотанні та ухвалі зазначаються конкретні зразки, які плануються отримати
275	використання конфіденційного співробітництва	слідчий	право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва, та залучати осіб до проведення негласних слідчих дій	не підлягають залученню до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокати, нотаріуси, медичні працівники, священнослужителі, журналісти, якщо це пов'язано з розкриттям інформації професійного характеру

Незважаючи на те, що у Главі 21 КПК України достатньо детально регламентовано порядок подання та розгляду клопотань про проведення НС(Р)Д, фіксації та використання їх результатів тощо, при застосуванні негласних слідчих (розшукових) дій у практичній діяльності виявлено низку проблемних питань, що ускладнюють їх реалізацію та використання.

Зокрема, неоднозначно сприймається положення п. 5.1 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року №114/1042/515/1199/936/1687/5/ (Інструкція). Згідно з ним процесуальні рішення та протоколи про проведення НС(Р)Д, які містять відомості про факт та методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення

яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню [5].

На практиці в більшості випадків гриф таємності присвоюється документам, пов'язаним з НС(Р)Д, виключно виходячи з того, що сам факт їх проведення підлягає збереженню у таємниці. Така позиція ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 246 КПК України, якою визначено, що заборона розголошення факту проведення є, поряд з методикою проведення, головною ознакою негласної слідчої (розшукової) дії, з посиланням на Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року №440 та зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17 серпня 2005 року (Звід), до якого включено п. 4.12.4 – «відомості про факт або методи проведення НС(Р)Д» та п. 4.12.5 – «відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення НС(Р)Д, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці» [6].

На практиці досить часто НС(Р)Д присвоюється відповідний гриф таємності, й листування із судом та правоохоронними органами, збері-

гання документів відбувається з додержанням режиму таємності.

Висловлюється й інша позиція: для присвоєння грифа таємності постанові, клопотанню, ухвалі чи протоколу НС(Р)Д, крім наявності в них відомостей про факт та метод їх проведення, особу, місце проведення та річ, обов'язковою умовою з урахуванням вимог п. 5.1 Інструкції має бути загроза у разі розголошення цих відомостей національним інтересам та безпеці. За відсутності цієї умови засекречування можна вважати безпідставним. Отже, у більшості випадків, хоча факт проведення НС(Р)Д до певного часу не розголошується, якщо в матеріалах цієї негласної слідчої дії відсутні відомості про методику її проведення (а на сьогодні такі методики не розроблені й не впроваджені), засекречуванню процесуальні рішення та протоколи не підлягають.

Тезу щодо необов'язковості засекречування усіх НС(Р)Д її прибічники обґрунтовують, зокрема, і тим, що відповідно до ч. 4 ст. 271 КПК України у разі закінчення контролю за вчиненням злочину відкритим фіксуванням протокол НС(Р)Д складається у присутності особи, щодо якої така слідча дія проводилась, що виключає можливість присвоєння протоколу грифа таємності при його складанні та апіорі розголошує факт проведення НС(Р)Д.

Аналогічним чином висловлюються сумніви щодо доцільності присвоєння грифа таємності постанові та протоколу зняття інформації з електронних інформаційних систем або їх частин у випадках, коли доступ до них не обмежується їх власником, володільцем чи утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту. Така НС(Р)Д може проводитись, а протокол складатись у присутності власника, володільця чи утримувача інформації, й відповідно про факт її проведення відомо цій особі.

Відповідно до змісту ч. 1 ст. 246 КПК України «відомості про факт та методи проведення НС(Р)Д не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом», тобто законодавець встановив можливість проведення НС(Р)Д без присвоєння грифа таємності, зокрема при вчиненні контролю за злочином у разі відкритого фіксування.

Більше того, така НС(Р)Д, як накладення арешту на кореспонденцію, передбачає обов'язкову участь при огляді кореспонденції представника установи зв'язку та можливу участь фахівця. Зважаючи на те, що наданням послуг зв'язку займаються у тому числі й комерційні структури, де

працівники не мають допуску до відомостей, що містять державну таємницю, вимога в обов'язковому порядку присвоювати гриф таємності може ускладнити процес реалізації заходу.

Якщо дослідити практичні аспекти застосування НС(Р)Д, зокрема при здійсненні кримінального провадження за фактом хабарництва, що не пов'язане з потребою тривалої розробки особи чи групи осіб, коли планується «затримати на гарячому», привертають увагу певні неузгодженості. Слідчому у таких випадках необхідно одержати дозволи суду на комплекс дій, як негласних (аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж спостереження за особою тощо), так і гласних (обшук, тимчасовий доступ до речей та документів). За таких обставин сама інформація про факт проведення стосовно певної особи заходів, що мають на меті документування у вимаганні та одержанні хабара, не може бути повною мірою засекречена з огляду на відкритість процедури одержання в судах загальної юрисдикції відповідних дозволів.

Присвоєння грифа таємності ускладнює та уповільнює процес фіксування злочинів і прийняття процесуальних рішень. Зокрема, при розгляді клопотань про обрання запобіжного заходу, відсторонення від обійманої посади, застосування інших заходів примусу суду необхідно довести наявність відповідних підстав та їх обґрунтованість, що у деяких випадках до зняття грифа таємності неможливо, оскільки саме записи проведених НС(Р)Д мають найбільш вагоме значення.

Водночас захист інформації у кримінальному провадженні передбачено Законом України «Про державну таємницю» й КК України, яким встановлено відповідальність як за розголошення державної таємниці (ст. 328), так і за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381), та за розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387).

Безпосередньо у Главі 21 КПК України регламентовано заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення НС(Р)Д. Зокрема, у частинах 1–2 ст. 254 КПК України передбачено, що відповідна інформація не підлягає розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами, та встановлено необхідність попередження таких осіб про відповідальність за це [1]. Тобто законодавець допустив можливість одержання інформації про факт та методи проведення НС(Р)Д, осіб, які

їх проводять, а також інформації, одержаної в результаті їх проведення, особами, які не мають допуску до державної таємниці та не попереджені про заборону її розголошення.

Видається, що при підготовці Інструкції в частині регламентації прийняття рішення щодо присвоєння грифа таємності застосовано аналогію з оперативно-розшуковими заходами. Однак Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про державну таємницю» до державної таємниці віднесено інформацію про форми та методи оперативно-розшукової діяльності, а інформацію про форми та факт проведення НС(Р)Д – ні. Окрім того, всі форми НС(Р)Д перелічені в Главі 21 КПК України. Тому згідно із зазначеними нормами закону клопотання до суду та судові рішення, що містять відомості про форми оперативно-розшукової діяльності, підлягають засекречуванню, однак така вимога не стосується НС(Р)Д [7; 8].

У зв'язку з прийняттям 13 квітня 2012 року КПК України до Закону України «Про державну таємницю» внесено зміни лише до абзацу одиннадцятого п. 4 ч. 1 ст. 8, яким встановлено, що «до державної таємниці може бути віднесено зміст матеріалів оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та судочинства з питань зазначених у цій статті сфер». Фактично у новій редакції замінено лише слово «дізнання» на «оперативно-розшукової діяльності». Інших змін до зазначеного законодавчого акта у зв'язку з прийняттям та введенням в дію КПК України не вносилося, хоча у Звід відомостей, що становлять державну таємницю, включено п. 4.12.4 – відомості про факт або методи проведення НС(Р)Д та п. 4.12.5 – відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення НС(Р)Д, розголошення яких створюють загрозу національним інтересам і безпеці.

Однак у ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» визначено сфери, в яких інформація може бути віднесена до державної таємниці: оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку. Зокрема, у сфері охорони правопорядку до державної таємниці (абзац другий п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю») може бути віднесена інформація про: «засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи й результати оперативно-розшукової діяльності, розвіду-

вальної і контррозвідувальної діяльності, про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність...». Слідча та наглядова діяльність, зокрема й при проведенні НС(Р)Д, факт, методи, результати їх проведення, у тому числі й щодо конфіденційного співробітництва зі слідчим тощо, цим Законом не віднесено до інформації, яка може визнаватись державною таємницею.

При внесенні доповнень до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, НС(Р)Д розмежовано за категоріями засекречування. Окремо зазначено відомості про факт або методи проведення НС(Р)Д та окремо – відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення НС(Р)Д, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці. При цьому факт та метод проведення НС(Р)Д запропоновано засекречувати незалежно від наявності загрози національним інтересам та безпеці. Водночас засекречуванню підлягають відомості лише про особу, щодо якої проводиться чи планується проведення НС(Р)Д, а щодо особи, яка надала згоду на добровільних засадах конфіденційно співпрацювати при проведенні цих дій, такої вказівки не існує.

Інформація про методи проведення НС(Р)Д може становити державну таємницю й міститись у деяких протоколах, на магнітних носіях. Однак сам факт проведення таких дій, що фіксується у постанові про проведення НС(Р)Д, клопотанні про надання дозволу, дозволі суду, не розкриває методик їх проведення та не стосується національних інтересів та безпеки. Обмеження доступу до такої інформації та обмеження її розповсюдження має забезпечуватись з урахуванням вимог статей 381, 387 КК України.

Тому висловлюється думка, що з метою обмеження доступу до інформації у кримінальному провадженні доцільніше попереджувати осіб про відповідальність за розголошення даних досудового слідства, аніж проводити громіздку процедуру щодо присвоєння та зняття грифа таємності чи допуску учасників кримінального процесу до державної таємниці, оскільки КПК України, Закон України «Про державну таємницю», Інструкція не містять заборони для прийняття такого рішення.

Прибічники вибіркового засекречування матеріалів НС(Р)Д припускають, що за відсутності відповідного попередження про відповідальність за розголошення даних досудового слідства та невизнання у подальшому матеріалів НС(Р)Д та-

кими, що містять відомості, віднесені до державної таємниці, у разі розголошення таких даних особа уникне будь-якої відповідальності.

Тому, на нашу думку, доцільно було б виробити диференційований підхід до забезпечення режиму таємності при організації та проведенні НС(Р)Д, деталізувавши їх у відповідній інструкції, та ініціювати внесення змін до Закону України «Про державну таємницю».

Залишається проблемним застосування у практичній діяльності положень ст. 250 КПК України щодо проведення НС(Р)Д до постанови ухвали слідчого судді.

Наведемо умови, за яких можливо використати це положення КПК України.

1. Виняткові, невідкладні випадки, пов'язані із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України.

2. Допускається проведення лише двох видів НС(Р)Д: встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) та спостереження за особою (ст. 269 КПК України) без втручання у спілкування особи.

3. Дотримання порядку: прийняття рішення слідчим за згодою прокурора або прокурором, невідкладно після початку дії прокурор зобов'язаний звернутися до слідчого судді, у разі відмови в наданні дозволу слідча дія підлягає припиненню, а одержані результати – знищенню.

Встановлені законодавством умови справді надають цьому НС(Р)Д ознак винятковості. Наприклад, при вимаганні хабара працівниками правоохоронного органу, коли потерпілому дають змогу під загрозою кримінальної відповідальності зателефонувати своїм близьким і встановлюється обмежений час для збору коштів, використати це положення неможливо, оскільки у таких випадках не йдеться про врятування життя людини. Більше того, навіть при проведенні першочергових слідчих дій у кримінальних справах про викрадення людини чи організацію масових заворушень, де може йтися про загрозу життю людей, використати положення ст. 250 КПК України неможливо, оскільки статті про ці злочини не містяться у переліку, визначеному в ч. 1 ст. 250 КПК України.

У зазначеному вище порядку можна використати лише два види НС(Р)Д: встановлення місцезнаходження радіоелектронного пристрою та спостереження за особою. При цьому під час проведення таких дій виключається можливість

втручання у спілкування, а інформаційне та доказове значення їх результатів, навіть у разі успішного проведення, мінімальне.

На стадії розробки проекту КПК України до НС(Р)Д, які можливо проводити до постановлення ухвали слідчого судді, передбачалося віднести аудіо-, відеоконтроль особи та зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, які є найбільш поширеними (їхня питома вага серед НС(Р)Д становить понад 80%). З огляду на важливе доказове значення цих дій у кримінальному провадженні виключення їх з числа НС(Р)Д, які можливо було провести у невідкладних випадках до постановлення рішення слідчим суддею, суттєво звужує можливості слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні.

За наявності достатньо чіткого регламентованого КПК України порядку проведення слідчих дій існує ще низка проблем при проведенні НС(Р)Д, що потребує вирішення у найкоротші строки.

Зокрема, Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16 листопада 2012 року не повною мірою врегульовує процедури організації їх проведення та використання у кримінальному провадженні. Методику й тактику, особливості їх проведення не відображено в Інструкції, а це ускладнює процес прийняття рішень та проведення заходів.

На підтвердження цієї думки зазначимо, що такий абсолютно новий для більшості працівників прокуратури захід, як використання негласного співробітництва, відображено лише тезою про наявність такого права у слідчого. Форми співробітництва, порядок його здійснення та фіксування у кримінальному провадженні не окреслено навіть у загальних рисах.

Тому виникають певні труднощі при застосуванні ст. 275 КПК України щодо використання конфіденційного співробітництва. У статті визначено дві форми використання конфіденційного співробітництва:

- використання інформації, одержаної від конфідента під час проведення НС(Р)Д;
- залучення конфідента до проведення НС(Р)Д.

Якщо практика використання конфідентів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій із засекречуванням відомостей про таких осіб вже певним чином напрацьована, інша форма – використання інформації від конфідента – викликає низку питань. Серед НС(Р)Д, визначених у

Глави 21 КПК України, лише одна, регламентована ст. 272 КПК України (виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації), передбачає співпрацю особи з органом досудового розслідування на конфіденційній основі. При проведенні цієї негласної дії конфідент може залучатися до проведення інших НС(Р)Д: аудіо-, відеоконтроль; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, тощо. Такі НС(Р)Д оформлюються відповідним протоколом із збереженням таємниці достовірних відомостей про особу.

Однак залишається невизначеним питання, як оформляти інформацію, одержану від конфідента не під час проведення НС(Р)Д. Чи має бути відповідний рапорт, довідка чи протокол допиту свідка із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу, чи фіксувати такі дані слід безпосередньо у протоколі НС(Р)Д.

Зважаючи на те, що на сьогодні ведення ОРС категорії «Злочин» не передбачено, інформацію, що стосується предмета розслідування, відповідного контингенту оперативних підрозділів, потрібно належним чином фіксувати та використовувати у кримінальному провадженні. Однак КПК України передбачено можливість одержання та використання інформації від осіб, які залучені до конфіденційного співробітництва, лише під час проведення НС(Р)Д. У такому випадку, якщо особа володіє інформацією, що має значення у кримінальному провадженні, але не бажає розголошення відомостей про неї, фіксація її свідчень може відбуватись лише у порядку забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

При цьому варто мати на увазі певну прогалину у законодавстві, оскільки ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», як і Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, відомості про особу, яка надала згоду на конфіденційне співробітництво з органом досудового розслідування, не віднесено до інформації, яка може визнаватись державною таємницею.

Неоднозначно тлумачиться правоохоронцями і доповнення частинами 2–4 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зокрема, зазначеною новелою встановлено, що у разі виявлення під час проведення ОРД ознак

злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування. Якщо такі ознаки виявлено при проведенні оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ повідомляє орган досудового розслідування і прокурора та закінчує проведення оперативно-розшукового заходу.

Водночас, якщо під час проведення ОРЗ одержано інформацію про готування до вчинення злочину чи вже вчинений злочин, невідкладне спрямування такої інформації до органу досудового розслідування може вважатись формою розкриття факту проведення ОРД особам, які не здійснюють нагляд за ОРС та не мають до неї доступу. Також неоднозначний підхід до тлумачення вжитого у вказаній статті терміна «невідкладно», оскільки він може стосуватись як моменту виявлення ознак злочину, так і складання матеріалів, що містять про нього дані.

Протокол про проведення оперативно-технічних заходів складається після їх завершення. Та якщо законодавець мав на увазі невідкладне спрямування таких протоколів і додатків до них після їх складання, залишається також невирішеним питання про проведення процедури легалізації, яка може тривати до кількох тижнів.

Існує також колізія й щодо адресата спрямування матеріалів ОРЗ після їх завершення. Відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» такі матеріали направляються не прокурору, а до органу досудового розслідування. Водночас у п. 20 ст. 8 цього Закону визначено, що фіксація та використання результатів оперативно-розшукових заходів регулюються згідно з положеннями глави 21 КПК України. Натомість в ч. 3 ст. 252 КПК України «Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій» визначено, що протоколи про проведення НС(Р)Д передаються прокурору.

Спостерігається також різний підхід до визначення способу одержання інформації про трафік телефонних розмов без розкриття їх змісту та змісту текстових повідомлень. При здійсненні кримінального провадження органи досудового слідства звертаються з відповідними клопотаннями до слідчих суддів (загального суду) на підставі п. 7 ч. 1 ст. 162 КПК України про надання доступу до інформації, яка знаходиться в опера-

торів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалість, зміст, маршрути передавання тощо.

Однак під час проведення оперативно-розшукової діяльності в такому порядку одержати дозвіл суду на зняття інформації про з'єднання абонента та його місце розташування неможливо через відсутність у міськрайонних судах умов для збереження та доступу до таємниці в оперативно-розшукових справах.

Водночас одержання відомостей про з'єднання та місце розташування радіоелектронного пристрою у часі можна встановити шляхом проведення таких НС(Р)Д, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) та установаження місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), за дозволом слідчого судді апеляційного суду, й певна практика вирішення цієї проблеми у такий спосіб підлягає напрацюванню.

Однак такий диференційований підхід до одержання та фіксації однієї інформації у різних спосіб може викликати певні проблеми при оцінці доказів. Відповідно до ст. 86 КПК України допустимим визнається доказ, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України, а недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень та на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення. Невизначеність щодо того, у який саме спосіб КПК України передбачено одержання та фіксації інформації про трафік, може призвести до визнання одержаних доказів недопустимими.

Тому доцільно виробити єдиний підхід для визначення порядку одержання такої інформації та її фіксації.

Неоднозначний підхід до фіксування перебігу контролю за вчиненням злочину, якщо під час його проведення тимчасово обмежуються конституційні права особи, на підставі рішення слідчого судді. Як слушно зазначає С.С. Тарадойна, умови контролю за вчиненням злочину, пов'язаного із тимчасовим обмеженням прав і свобод людини, можна поділити на конституційні, кримінальні процесуальні та дозвільні. Конституційні умови передбачає Конституція України, визначаючи, в яких межах можуть обмежуватись права і свободи особи. Кримінальні процесуальні умови визначає Кримінальний процесуальний кодекс

України, а безпосередній дозвіл на проведення контролю за вчиненням злочину з тимчасовим обмеженням прав і свобод особи дає слідчий суддя за клопотанням прокурора. Дотримання встановлених умов проведення вказаної НС(Р)Д є важливою запорукою гарантування прав і свобод людини під час її провадження [9].

За загальним правилом (ст. 252 КПК України) про проведення негласних слідчих дій складається протокол. При здійсненні контролю за вчиненням злочину у більшості випадків доцільно проводити аудіо-, відеоконтроль особи, спостереження за особою, обшук. Таким чином, можливе одночасне проведення кількох НС(Р)Д та слідчих дій одним слідчим із залученням оперативних та технічних підрозділів. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, для відшукування предмета злочину у разі відмови особи в його добровільній видачі доцільно провести обшук, який буде також збігатись у часі та місці з основною НС(Р)Д. Залишається дискусійним питання, чи має протокол контролю за вчиненням злочину містити і дані, одержані внаслідок здійснення аудіо-, відеоконтролю, спостереження за особою, обшуку, за наявності самостійно складених за кожною слідчою дією протоколів, чи інформація та відомості з них не повинні в ньому узагальнюватись.

З урахуванням зазначених суперечливих та невизначених моментів Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, на наш погляд, необхідно суттєво доопрацювати з урахуванням практики застосування НС(Р)Д в регіонах [10, 68]. Зважаючи на актуальність цього питання (обмеження конституційних прав громадян), з метою запобігання можливим зловживанням при проведенні цих заходів таке доопрацювання має бути здійснено у стислі строки.

При цьому потрібно врахувати положення розроблених та прийнятих останнім часом підзаконних нормативних актів, що стосуються, зокрема, проведення спеціальними підрозділами технічних заходів.

Окрім того, відповідно до ч. 5 ст. 271 КПК України порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством.

На даний час порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій регламентовано Інструк-

цією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, яка у частині щодо контролю за вчиненням злочину містить лише визначення його форм без регламентації порядку й тактики проведення, що ускладнює процес застосування цієї дії та викликає неоднозначне тлумачення норм закону при її реалізації.

Окреслені проблемні питання впровадження нового кримінального процесуального законодавства в практичну діяльність, забезпечення їх ефективного функціонування в нових умовах вимагають проведення подальших наукових досліджень, доопрацювання введених та розроблених й впровадження низки відомчих нормативних актів і методичних рекомендацій.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.Р. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
2. Шилін М. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України / М. Шилін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – №1. – С. 59–64.
3. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 15–23.
4. Скулиш Є. Система негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України / Скулиш Є. // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 618. – С. 108–114. – (Серія «Правознавство»).
5. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року №114/1042/516/1199/936/1687/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – №84. – Ст. 3408.
6. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року №440 // Офіційний вісник України. – 2005. – №34. – Ст. 2089.
7. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 року №2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №22. – Ст. 303.
8. Про державну таємницю: закон України від 21 січня 1994 року №3855XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №16. – Ст. 93.
9. Тарадойна С.С. Гарантії дотримання прав людини при проведенні контролю за вчиненням злочину / С.С. Тарадойна // М-ли науково-практичної інтернет-конф. 5 березня 2013 року Електронний ресурс . – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=439%3A010313-10&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru
10. Моринець Є. Проблемні питання застосування КПК України / Є. Моринець // Вісник прокуратури. – 2013. – №3. – С. 67–74.

Олександр БАБІКОВ

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ ДІЇ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Резюме

Розглядаються проблеми правового регулювання негласних слідчих дій у чинному законодавстві України.

Александр БАБИКОВ

НЕГЛАСНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Резюме

Рассматриваются проблемы правового регулирования негласных следственных действий в действующем законодательстве Украины.

Oleksandr BABIKOV

SECRET INVESTIGATIVE PROCEDURES THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Summary

The proper addresses the issues of legal regulation of secret investigative procedures in current legislation of Ukraine.

Юлія БЕЗМАЩУК,

*професор кафедри представництва інтересів громадян і держави у суді
Національної академії прокуратури України,
молодший радник юстиції,
кандидат юридичних наук*

Олександр ГАФИНЕЦЬ,

*магістрант
Інституту підготовки кадрів
Національної академії прокуратури
України*

КАТЕГОРІЯ «ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА

Ключові слова: *інтереси держави; захист інтересів держави; національні інтереси; прокурорське представництво; представницька функція прокуратури; представництво інтересів суб'єктів господарювання в суді.*

Функція представництва в суді інтересів громадянина або держави передбачена п. 2 ст. 121 Конституції України від 28 червня 1996 року [1] та п. 2 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року [2]. Водночас в жодному нормативно-правовому акті не наведено визначення поняття «інтереси держави». Актуальність теми зумовлена неоднозначним розумінням зазначеної правової категорії. Особливо це питання є проблемним для правозастосовної діяльності. Адже аналіз судової практики дає підстави зробити висновок, що суди неоднозначно його розуміють, що доволі часто має наслідком повернення поданої прокурором в інтересах держави позовної заяви, а у разі порушення провадження в справі – залишення такої заяви без розгляду.

Питання правової природи категорії «інтереси держави» часто привертає увагу науковців та практиків права. Дослідженням цього питання займалися М. Руденко, М. Косюта, М. Мичко, М. Гаврилюк, Г. Васильєв, П. Шумський, В. Стеценко, Т. Дунас, В. Корж, В. Валух, В. Семенюк, І. Іоннікова, В. Головченко, О. Задніпровський, І. Бородін, О. Бухтоярова та інші. На жаль, деякі доволі обґрунтовані позитивні ідеї так і не були реалізовані на практиці. Тож це питання потребує ґрунтовних до-

сліджень для подальшого закріплення напрацьованих та науково обґрунтованих позицій стосовно представництва в суді інтересів держави в законодавстві та їх впровадження у практику.

Метою статті є аналіз правової категорії «інтереси держави», виявлення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних зі здійсненням функції представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, та їх правова оцінка.

Для початку розглянемо поняття «інтерес». Вважаємо, що інтерес виражається через певні потреби особи, нації, групи населення, держави загалом та полягає у зацікавленості збереження стану речей чи досягненні певного блага.

Стосовно інтересів держави в контексті представницької діяльності прокурора логічно припустити, що вони мають правове вираження, їх забезпечення носить юридичний характер. Адже, як зауважує М. Косюта, держава через свої органи захищає лише такі інтереси, які об'єктивовані у системі чинного права [3, 16]. Крім того, на думку професора М. Руденка, коли прокурор звертається до господарського суду із заявою на захист державних інтересів, він зобов'язаний не тільки вказати на те, у чому полягає порушення

інтересів держави, а й послатися на конкретний закон, який ці інтереси охороняє [4, 164].

Законодавство не закріплює визначення поняття «інтереси держави». Водночас у Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 року наводиться дефініція категорії «національні інтереси», відповідно до п. 2 ст. 1 якого національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [5]. Проте поняття «інтереси держави» має більш широкий зміст. Пов'язано це з тим, що Закон України «Про основи національної безпеки України» [5] має на меті насамперед охорону суверенітету держави від зовнішніх і внутрішніх посягань, з огляду на це і дефініція поняття «національні інтереси» сформульована таким чином, щоб відобразити охоронювані цим законом цінності. Натомість сукупність цінностей, які охоплюються категорією «інтереси держави», є більшою, оскільки перелік протиправних діянь, що посягають на ці цінності, децю ширший.

М. Руденко, розглядаючи окреслене питання, зазначає, що інтереси держави, представництво яких у суді здійснюється прокурором, можуть полягати у захисті загальнодержавних, політичних, економічних, соціальних та інших програм, спрямованих на охорону суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх об'єктів господарювання тощо [6, 28]; інтереси держави – це закріплена Конституцією України та законами України, міжнародними договорами (іншими правовими актами) система фундаментальних цінностей у найбільш важливих сферах життєдіяльності українського народу і суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній тощо [7, 19].

Відповідно до ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» [2] підставою представництва в суді інтересів держави є наявність порушень або загрози порушень інтересів держави. В попередніх редакціях Закону від 26 липня 2001 року [8] це питання врегульовувалося більш змістовно, адже було закріплено, що підставою представництва в суді інтересів держави є наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних

дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або державою. Ця норма не визначала критерії інтересів держави, а внесення змін до неї, ймовірно, свідчить про те, що законодавець погоджується з існуючим в теорії прокурорської діяльності твердженням, що «інтереси держави» є оціночною категорією і прокурор самостійно повинен визначати в конкретній ситуації наявність порушення державних інтересів або загрози такого порушення чи їх відсутність. Проте деякі науковці, зокрема В. Голоченко [9], критично ставляться до такої позиції, вважаючи, що з метою недопущення зловживань з боку прокурорів критерії інтересів держави повинні визначатися законом. На думку В. Валюха [10], у законодавстві можна було б навести орієнтовний перелік випадків, коли прокурор звертається до суду за захистом інтересів держави.

Важливе значення для розуміння категорії «інтереси держави» має Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України від 8 квітня 1999 року (так звана справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному (господарському) суді) [11]. В абзаці 2 п. 3 цього Рішення Конституційний Суд України зазначив, що інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди наявна потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо [11].

З огляду на зазначене зауважимо, що в юридичній науковій літературі тривалий час існувала думка, що прокуратура може вбачати державні інтереси тільки в діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання державної форми власності. Однак в умовах ринкової економіки дедалі більшої актуальності набуває твердження, згідно з яким інтереси держави можуть вбачатися і в діяльності суб'єктів господарювання приватної форми власності. Варто погодитися з М. Руденком, який зазначає, що коли йдеться про віднов-

лення справедливості, то підтримка прокурором законних вимог навіть приватного підприємства може бути в інтересах держави [12, 40]. Цієї думки дотримується і Г. Васильєв, який обґрунтовує право звернення до суду з позовами в інтересах усіх юридичних осіб незалежно від форми власності, аргументуючи це тим, що представницька діяльність прокурора – елемент загальної системи реалізації прав і законних інтересів усіх господарюючих суб'єктів, основним завданням якої є в кінцевому підсумку забезпечення порядку у господарстві країни [13, 44].

Така позиція цілком логічна, оскільки в сучасних умовах держава заохочує і підтримує приватне підприємництво, а тому належне функціонування приватних підприємств, взагалі будь-яких суб'єктів господарювання, охоплюється категорією «інтереси держави». Адже порушення прав суб'єктів (незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності), в діяльності яких держава зацікавлена, посягає на інтереси держави. Це відображено і в зазначеному вище Рішенні Конституційного Суду України, в абзаці 3 п. 4 якого закріплено, що держава може вбачати свої інтереси в діяльності приватних підприємств, товариств [11].

Крім того, В. Валух, розглядаючи один з аспектів цього питання, зазначає, що є такі випадки порушення умов господарських договорів, які ззовні хоч і проявляються як заподіяння шкоди правам та інтересам конкретної юридичної особи, однак зміст і характер цієї шкоди безпосередньо зачіпає істотні інтереси держави. Неналежне виконання договірних зобов'язань може призвести до порушення матеріальних (економічних) інтересів держави, яке полягає, наприклад, у тому, що підприємства, які здійснюють господарську діяльність у найважливіших галузях народного господарства, через значну заборгованість перед ними з боку контрагентів потрапляють у скрутне матеріальне становище, не сплачують податки, а то й взагалі можуть припинити свою діяльність, від чого може постраждати економіка держави в цілому чи окремих її регіонах [14, 94]. Проте, вважаємо, інтереси держави тут не потрібно пов'язувати з діяльністю у «найважливіших галузях народного господарства», оскільки, наприклад, несплата податків посягає на інтереси держави незалежно від того, в якій сфері національної економіки функціонує суб'єкт господарювання. Основним критерієм в даному випадку є недоотримання державою належних до сплати коштів.

Тривалий час серед науковців і практиків було дискусійним питання «непідміни» прокуратури під час здійснення своєї діяльності інших органів. Як зазначили Т. Мироненко та А. Тогобіцька, основне завдання діяльності органів прокуратури має полягати в тому, щоб не підмінити органи контролю, а всіляко сприяти активізації й удосконаленню їх діяльності, адже, як відомо, позитивні результати можуть бути досягнуті лише тоді, коли активно й на повну силу працюватимуть спеціальні уповноважені органи контролю [15, 81].

Така позиція відображена у галузевих наказах Генерального прокурора України. Зокрема, пунктом 5 наказу Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року №6 гн «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» прокурорів під час застосування представницьких повноважень зобов'язано не допускати підміни органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державного нагляду (контролю), а також інших органів, яким законом надано право захищати інтереси громадян та держави в суді [20].

З огляду на це цілком можливо, що в майбутньому інститут прокурорського представництва буде розглядатися «як виняток із загального правила» [16, 28], в тому числі і щодо представництва інтересів держави. На нашу думку, якщо такі структурні перетворення і відбудуться, то не так швидко. Адже реформування представницької функції прокуратури потребує попереднього реформування системи контролюючих органів та підвищення ефективності їх діяльності у сфері нагляду за додержанням законів.

Розглядаючи проблему «непідміни», необхідно звернути увагу на деякі доволі цікаві питання. 15 січня 2012 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства» [17], що був прийнятий Верховною Радою України 20 грудня 2011 року. Цим законом було внесено зміни до ч. 2 ст. 45 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року [18] та ст. 60 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року [19], суть яких зводиться до того, що прокурор при зверненні до суду з позовною заявою з метою представництва інтересів громадянина повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати пред-

ставництво своїх інтересів. Водночас законодавець не закріпив обов'язку прокурора при ініціюванні процесу в інтересах держави в особі того чи іншого суб'єкта наводити обставини, які підтверджували б неможливість цього суб'єкта самостійно представляти свої інтереси в порядку цивільного, господарського чи адміністративного судочинства. Це свідчить про те, що питання «непідміни» при зверненні до суду в інтересах держави на законодавчому рівні не вирішене. Проте М. Руденко зауважує, що, за логікою законодавця, прокурор повинен наводити такі обставини при зверненні до суду в інтересах держави [16, 27]. Однак, вважаємо, що в силу законодавчої неврегульованості суд не уповноважений повертати позовну заяву або залишати її без розгляду з тієї підстави, що прокурор не обґрунтував, чому саме він, а не відповідний суб'єкт звертається до суду.

Розглядаючи питання захисту прав суб'єктів господарювання приватної форми власності в контексті представництва інтересів держави, варто зауважити, що в сучасних умовах звернення до суду в інтересах держави в особі таких суб'єктів на практиці відбуватиметься. Однак необхідно наголосити, причиною цього є не те, що державні інтереси в таких справах відсутні, а те, що прокурори, дотримуючись наказу Генерального прокурора України №6 гн [20], не повинні підміняти компетентних суб'єктів під час застосування представницьких повноважень.

Таким чином, аргументуючи право прокурора на звернення до суду з метою захисту прав суб'єктів господарювання приватної форми власності, ми не маємо на увазі, що прокуратура зобов'язана в кожному конкретному випадку звернення до неї таких суб'єктів з метою представництва їхніх інтересів ініціювати судовий процес. Однак, на наше переконання, коли прокурор, вбачаючи інтереси держави, звертається до суду з відповідним позовом в особі таких суб'єктів, відмова суду у відкритті провадження, мотивована лише тим, що відповідний суб'єкт недержавної форми власності, а тому прокуратура не має права представляти його інтереси, є незаконною.

Отже, категорія «інтереси держави» має широкий зміст. Представницька діяльність органів прокуратури не обмежується лише зверненням до суду для захисту інтересів, де фігурує державна власність. Якщо розглядати питання захисту прав суб'єктів господарювання, то основним критерієм визначення наявності державних інтересів є не форма власності, а зацікавленість держави у відновленні порушених прав чи недопущенні порушень за наявності загрози таких порушень. Тому суд при вирішенні питання про відкриття провадження чи залишення позову без розгляду не повинен обмежуватися тільки формальними ознаками справи, а аналізувати, чи зацікавлена держава у вирішенні позову на її користь.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Про прокуратуру: закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №53. – Ст. 793.
3. Косюта М. Інтереси громадян і держави як предмет прокурорсько-судового представництва / М. Косюта // Вісник прокуратури. – 2009. – №6. – С. 15–21.
4. Руденко М. Участь прокурора в господарському судочинстві: окремі питання теорії і практики / М. Руденко // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – №1. – С. 161–168.
5. Про основи національної безпеки України: закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – Ст. 351.
6. Руденко М. Представницька функція прокуратури: сучасний стан та перспективи розвитку / М. Руденко // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: м-ли міжнар. наук.-практ. конф. (25 листопада 2011 року). – К., 2012. – С. 27–29.
7. Руденко М. Позов прокурора до господарського суду як ефективний засіб захисту порушених державних інтересів / М. Руденко // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №3. – С. 19–21.
8. Про прокуратуру: закон України від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №53. – Ст. 793 (редакція Закону України від 26 липня 2001 року).
9. Головченко В. Критерии интересов государства должны определяться законом / В. Головченко // Юридическая практика. – 1999. – №14. – 16–31 июля. – С. 12.
10. Валюх В. Інтереси держави як предмет представництва прокурором у суді / В. Валюх // Право України. – 2001. – №2. – С. 112–114.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду

України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 8 квітня 1999 року // Офіційний вісник України. – 1999. – №15. – Ст. 35.

12. Руденко М.В. Прокурор в господарському судочинстві: навч. посіб. / М.В. Руденко. – К.: Ін Юре, 2003. – 380 с.

13. Васильєв Г. Представництво прокурором інтересів держави і господарюючих суб'єктів в арбітражі / Г. Васильєв // Право України. – 1997. – №9. – С. 43–45.

14. Валюх В. Актуальні проблеми представництва прокурором інтересів громадянина або держави у господарському суді / В. Валюх // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №4. – С. 92–95.

15. Мироненко Т. Шляхи оптимізації представницької діяльності прокурора у цивільному процесі / Т. Мироненко, А. Тогобіцька // Вісник прокуратури. – 2011. – №11. – С. 77–82.

16. Руденко М.В. Щодо питання «непідміни» прокуратурою органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб при зверненні до суду з позовом (вступ до проблематики) / М.В. Руденко // Вісник прокуратури. – 2012. – №4–5. – С. 25–33.

17. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку здійснення судочинства: закон України від 20 грудня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №29. – Ст. 340.

18. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №№40–41, 42. – Ст. 492.

19. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №35–36. – Ст. 446.

20. Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень: наказ Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року №6 гн.

**Юлія БЕЗМАЩУК,
Олександр ГАФИНЕЦЬ**

КАТЕГОРИЯ «ИНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА

Резюме

У статті проаналізовано зміст категорії «інтереси держави» в контексті здійснення представницької функції прокуратури. Звернено увагу на оціночний характер зазначеного поняття. Обґрунтовано право прокурора представляти в судах права суб'єктів господарювання приватної форми власності в межах здійснення функції представництва, а також досліджено питання «непідміни» прокуратурою інших суб'єктів при зверненні до суду, враховуючи чинне законодавство.

**Юлія БЕЗМАЩУК,
Олександр ГАФИНЕЦЬ**

КАТЕГОРИЯ «ИНТЕРЕСЫ ГОСУДАРСТВА» В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА

Резюме

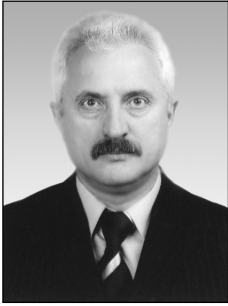
В статье проанализировано содержание категории «интересы государства» в контексте осуществления представительской функции прокуратуры. Обращено внимание на оценочный характер указанного понятия. Обосновывается право прокурора представлять в судах права субъектов хозяйствования частной формы собственности в рамках осуществления функции представительства, а также исследован вопрос «неподмены» прокуратурой других субъектов при обращении в суд, учитывая действующее законодательство.

**Julia BEZMASHCHUK,
Oleksandr HAFYNETS**

THE CATEGORY OF «STATE INTERESTS» IN THE CONTEXT OF PROSECUTORS REALIZATION OF THE REPRESENTATION FUNCTION

Summary

In article the content of the category «state interests» in the context of representative functions of prosecution is analyzed. Attention is drawn to the estimated nature of this conception. The prosecutors right to represent in courts law entities privately owned in the framework of representation functions is grounded. The question of «unreplace-ment» by the prosecution of other subjects when are applying to the court taking into account the current legislation.

Євген СКУЛИШ,
*доктор юридичних наук, професор,
генерал-майор,
заслужений юрист України*

ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИЙ СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Ключові слова: протидія корупції; корупційні правопорушення; система правоохоронних органів; спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції; державне бюро розслідувань.

Здійснення глибоких політичних і соціально-економічних перетворень в Україні, впровадження європейських стандартів у всі сфери суспільного життя вимагають від влади та суспільства системного реформування державного апарату. Трансформація системи державного управління, яка потребує величезних фінансово-матеріальних витрат, неодмінно повинна відбуватися на основі ґрунтовних наукових досліджень, насамперед щодо актуальності, необхідності й доцільності проведення тієї чи іншої реформи, а також напрямів, послідовності та інтенсивності її реалізації. Висновки науковців мають стати головною засадою для розробки ідеології, цілісної концепції і стратегії поступового комплексного реформування державних та соціальних інституцій через напрацювання й реалізацію відповідної законодавчої бази.

Сьогодні перед державною владою та суспільством постало складне завдання: створення дієвої правоохоронної системи з метою протидії корупції та організованій злочинності. Варто наголосити на тому, що створення спеціального підрозділу, здатного акумулювати у своїй діяльності всі аспекти боротьби з корупцією та організованою злочинністю в їх найбільш суспільно небезпечних проявах, нині є абсолютно необхідним і виправданим рішенням.

В Україні упродовж останніх двох десятиріч проблема корупції та боротьби з нею продовжує залишатися однією з нагальних. Розроблена і діє система заходів протидії цьому негативному суспільному явищу. Створено нормативно-правову базу з метою боротьби з корупційними

проявами, хабарництвом і злочинами у сфері службової діяльності. Проте, незважаючи на постійне удосконалення організаційно-правових засад системи протидії корупції, проблеми подолання зазначеного явища потребують вирішення на загальнодержавному та науково-теоретичному рівнях. Зазначене можливе у разі застосування комплексного системного наукового підходу до організаційно-правових основ та порівняльно-правового аналізу протидії корупції на міжнародному рівні.

Способи організації протидії корупції у різних країнах суттєво відрізняються. В одних дієвими виявилися «класичні» західні схеми – запровадження антикорупційного законодавства і створення уповноваженої інституції (організації, установи) з протидії корупції, орієнтованої передусім на виявлення, попередження та припинення корупції у вищих ешелонах влади, активна роль громадянського суспільства у виявленні корупції і забезпеченні «прозорості» державної влади.

Уряді країн повноваження щодо виявлення та протидії корупції покладаються на незалежні органи влади – Конституційний Суд (Португалія), Бюро по боротьбі з корупцією (Латвія), адміністративні суди (Чехія), Комісію з питань вирішення конфліктів (Хорватія), Офіс з питань вирішення конфліктів (Іспанія). При цьому законодавство Латвії, Хорватії, Іспанії та інших країн встановлює певні гарантії незалежності таких органів (особливий порядок формування, гарантії захисту членів відповідних органів від політичного тиску тощо).

Спеціалізовані органи, що здійснюють комплексний контроль за попередженням корупційних проявів в органах державної влади, судовій та правоохоронній системах, у деяких країнах Європи відсутні, проте існують органи, які забезпечують дієвість окремих механізмів запобігання корупції. Так, у Франції створено спеціальний орган для контролю за декларуванням доходів посадових осіб – Комісію з питань прозорості політичного фінансування. В Польщі, Угорщині, Німеччині та ряді інших європейських країн ключова роль у протидії корупції відводиться громадськості і внутрішньовідомчому контролю, що здійснюється керівниками відповідних органів публічної влади.

У Грузії обрали більш радикальний шлях: кардинально оновили державний апарат, систему правоохоронних органів та скоротили до мінімуму «корупціогенні» функції органів державної влади. Деякі країни побудували систему органів державної влади за принципом «менше держави – менше корупції». Цікавий досвід мають країни Південно-Східної Азії, в яких владні еліти продемонстрували прагнення до самоочищення і потім переносили власний приклад на всю систему влади. В інших країнах фактором тиску на владу з метою примусити її ефективніше боротися з корупцією стало громадянське суспільство [1].

Слід зазначити, що є певний набір спільних для багатьох країн «антикорупційних» компонентів, які дають змогу реалізувати успішні стратегії. Так, розуміючи, що лише «незалежні слідчі» здатні ефективно розслідувати гучні корупційні справи, у більшості країн світу їх давно відокремили від правоохоронних органів. У Росії в 2007 році, коли корупція в державі набула гігантських масштабів, від прокуратури відокремили та зробили незалежним органом Слідчий комітет Росії. У Гонконгу, що тривалий час вважався найбільш корумпованою фінансовою столицею світу, в 1973 році створили незалежну Комісію боротьби з корупцією, підпорядковану губернатору Гонконгу, який особисто призначає кожного слідчого цієї комісії на посаду. З офіційним девізом «Вірність, сміливість, чесність» у США діє Федеральне бюро розслідувань – ФБР. Воно не має нічого спільного з іншими силовими структурами, входить до системи міністерства юстиції та підпорядковане лише Генеральному прокурору США.

Україна також не стоїть осторонь проблем протидії організованій злочинності та корупції. Сьогодні очевидно є необхідність реформуван-

ня правоохоронних органів України шляхом впровадження принципово нового, незалежного, функціонального державного органу. Реалізація зазначеного стала можливою після прийняття в квітні 2012 року Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [2]. Однією із прогресивних новел Кодексу є створення державного бюро розслідувань України – нового органу для розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають відповідальне становище, суддями та працівниками правоохоронних органів.

Так, у ч. 4 ст. 216 КПК України передбачено, що слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу» особами, посади яких віднесені до 1–3 категорій посад, суддями та працівниками правоохоронних органів. Таким чином, можна стверджувати, що в Україні найближчим часом має з'явитися новий орган досудового розслідування [3].

Закріплену на законодавчому рівні вимогу щодо створення державного бюро розслідувань не можна оцінювати поза загальним контекстом дій влади у сфері реформування правоохоронної системи. Насамперед потребує відповіді запитання, чи стане утворення нової структури рішучим кроком на шляху до реформування системи забезпечення національної безпеки та протидії корупції зокрема?

З огляду на відсутність чітко визначеної концепції реформування правоохоронних органів, а також місця і ролі, які будуть відводитися державному бюро розслідувань у системі правоохоронних органів України, зазначені питання потребують ґрунтового дослідження.

На сьогодні не визначено єдиного підходу щодо необхідності та доцільності створення принципово нового державного органу, функціональним завданням якого була б протидія корупції в органах державної влади, суду та правоохоронних структурах.

Результати науково-історичного огляду зазначеного питання свідчать, що ідея формування окремого органу, функціональним спрямуванням якого буде розслідування злочинів, вчинених вищими посадовими особами або правоохоронцями, не нова. Так, у 1997 році Указом Президента України створюється Національне бюро розслі-

дувань України як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який покладається розслідування складних кримінальних справ, боротьба з корупцією та організованою злочинністю [4].

Основними завданнями цього правоохоронного органу визначалося проведення досудового слідства та оперативно-розшукових заходів в особливо складних кримінальних справах про злочини, які становлять підвищену суспільну небезпеку, виявлення і усунення причин та умов, що сприяють корупції та вчиненню інших небезпечних злочинів, а також прогнозування динаміки злочинності в суспільстві.

У січні 2008 року розроблено проект Закону України №1378 «Про Антикорупційне бюро України» [5]. Відповідно до змісту проекту названого нормативно-правового акта передбачалося утворення в складі МВС України спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань протидії корупції – Антикорупційного бюро України. Діяльність зазначеного органу виконавчої влади мала спрямовуватися на забезпечення системної протидії (запобігання, виявлення, припинення) корупції та усунення причин і умов вчинення корупційних правопорушень.

Сьогодні в українському законодавстві залишаються не визначеними місце та роль державного бюро розслідувань в системі правоохоронних органів, порядок призначення його керівників та низка інших принципових положень, що в майбутньому може негативно позначитися на організації функціонування та ефективності реалізації поставлених перед названою структурою завдань. Усе це в сукупності із полемікою та скепсисом у поглядах щодо ролі й місця зазначеної структури у системі державних органів України викликало жваву дискусію навколо окресленої проблеми. Варто також наголосити на тому, що створенню державного бюро розслідувань України передуює вирішення низки принципових проблемних питань, а саме:

- інституціональна приналежність новоствореної структури;
- визначення чіткої компетенції та функцій державного бюро розслідувань;
- зміст його підконтрольності;
- сутність нагляду за додержанням законності провадження державним бюро розслідувань досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності;
- реалізація боротьби з корупцією серед працівників державного бюро розслідувань;

– особливості реалізації співробітництва державного бюро розслідувань із громадськістю та приватним сектором;

– визначеність напрямів та організація міжвідомчого співробітництва у сфері правоохоронної діяльності;

– соціально-правовий захист працівників державного бюро розслідувань тощо.

Враховуючи викладене, у разі створення державного бюро розслідувань та невирішення зазначених актуальних питань існує загроза провокування «функціонального хаосу» в діяльності правоохоронної системи. До цього може призвести відтік професійних кадрів із сфери боротьби зі злочинністю та розбалансування її фінансової і матеріально-технічної бази. Крім того, деякі фахівці допускають можливість створення репресивного «монстра», уповноваженого здійснювати «тотальний контроль» над правоохоронною системою в Україні.

Проте у разі розробки чітких нормативно-правових засад створення державного бюро розслідувань функціонування зазначеної структури стане запорукою успіху у боротьбі з корупцією в Україні. Досягнути цього можливо у разі створення незалежної від політичного впливу правоохоронної структури з відповідними регіональними відділеннями, до складу якої входили б оперативні та слідчі підрозділи.

Враховуючи, що основним завданням державного бюро розслідувань буде провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, особами, посади яких віднесено до 1–3 категорій, суддями та працівниками правоохоронних органів, його підпорядкування має забезпечити необхідний рівень незалежності цієї структури та виключити можливість протиправного впливу з боку зацікавлених осіб.

У контексті викладеного зазначимо, що проведення інституційної реформи державних органів, уповноважених протидіяти корупції, передбачено Національною антикорупційною стратегією на 2011–2012 роки, схваленою Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року №1001/2011 [6]. Реформування спричинене необхідністю усунення існуючого дублювання компетенції окремих правоохоронних органів (органів безпеки, внутрішніх справ, прокуратури, податкової служби тощо) у сфері протидії корупції.

Вирішення окресленої проблеми можливе за умови створення в системі кримінальної юстиції спеціалізованого органу досудового розслідування, уповноваженого провадити об'єктивне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, суддями та працівниками правоохоронних органів. Створення такого органу має стати ефективною інституційною основою для попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів з метою забезпечення ефективної протидії особливо небезпечним корупційним правопорушенням, що вчиняються вищими посадовими особами, працівниками правоохоронних і судових органів. Разом із тим до створення державного бюро розслідувань слід підійти виважено, не допускаючи поспішності [7].

Створення державного бюро розслідувань – далекоглядний політичний, інституціональний та правовий крок до запровадження потужного централізованого органу, наділеного правоохоронними функціями, спрямований на консолідацію обов'язків із виявлення, попередження та розкриття корупційних злочинів, вчинених високопосадовцями, працівниками судових та правоохоронних органів. Для цього необхідно вжити ряд організаційно-правових заходів, серед яких особливу увагу слід приділити бюджетній та інституціональній автономії новоствореної структури; чіткому визначенню її компетенції; дотриманню законності під час реалізації повноважень працівниками державного бюро розслідувань; особливостям реалізації контролю та нагляду за діяльністю названої структури; соціально-правовому захисту працівників бюро; процедурі призначення та звільнення з посади його керівника тощо.

При розробці правових основ діяльності державного бюро розслідувань України доцільно здійснити порівняльно-правовий аналіз досвіду створення та функціонування іноземних інституціональних моделей спеціалізованих антикорупційних структур.

Вважаємо, що створення антикорупційної структури загальнодержавного масштабу не матиме жодного шансу на успіх, якщо не будуть ретельно опрацьовані організаційно-правові основи її функціонування. Створення державного бюро розслідувань має стати однією зі складових чітко визначеної державної політики у сфері боротьби з корупцією. Це важливий політико-

правовий крок, успішність якого залежить від низки чинників, зокрема:

- створення державного бюро розслідувань має здійснюватися в межах чітко визначеної державної політики у сфері протидії корупції;
- необхідно визначитися із кадровим забезпеченням державного бюро розслідувань, системою підготовки та підвищення кваліфікації працівників цієї структури;
- має бути забезпечена структурна незалежність цього органу шляхом розробки «прозорої» процедури призначення та звільнення його вищих керівників;
- діяльність державного бюро розслідувань повинна здійснюватися відповідно до законодавчої нормативно-правової бази;
- мають бути чітко визначені внутрішня організаційна структура бюро, виділені адекватні бюджетні ресурси, забезпечена необхідна бюджетна автономія та вироблені ефективні критерії оцінки результатів його діяльності;
- цей державний орган має звітувати про результати своєї діяльності не тільки керівництву держави, а й громадськості;
- необхідно забезпечити ефективний нагляд за додержанням законності у діяльності державного бюро розслідувань.

В Україні проводиться радикальне реформування кримінальної юстиції, у контексті якого відбувається поступальний розвиток оперативно-розшукового законодавства, удосконалення нормативно-правової регламентації досудового розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду та інших суттєвих аспектів кримінального судочинства.

Внаслідок впровадження нового КПК України постає необхідність прийняття Законів України «Про прокуратуру», «Про статус слідчого», «Про приватну детективну діяльність» та інших у новій редакції. Потребує реформування й система правоохоронних органів, що спричинить не лише оптимізацію низки існуючих структур, а й створення нових, зокрема державного бюро розслідувань. Основні засади діяльності цієї правоохоронної структури мають бути визначені у відповідному законодавчому акті, а при його створенні доцільно використати позитивний зарубіжний досвід у цій сфері.

Вважаємо, що реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів в Україні є запорукою не лише політичної стабільності в державі, але й її соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми / Є.В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
3. Мельник Е. В Украине создается Национальное бюро расследований. 15-тая попытка / Е. Мельник, Т. Бодня // Днепропетровское агентство журналистских расследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ajr.org.ua/?p=1033>
4. Про Національне бюро розслідувань: Указ Президента України від 24 квітня 1997 року №371/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/371/97/ed19980723>
5. Про Антикорупційне бюро України: проект Закону України від 18 січня 2008 року №1378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1148.520.0>
6. Національна антикорупційна стратегія на 2011–2012 роки, схвалена указом Президента України від 21 жовтня 2011 року №1001/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>
7. Пшонка В.П. Маємо 5 років для створення Державного бюро розслідувань / В.П. Пшонка. – 2012. – 22 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leynews.com.ua/news/d0/72983>

Євген СКУЛИШ

**ДЕРЖАВНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ
ЯК СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИЙ СУБ'ЄКТ
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ**

Резюме

У статті розглянуто актуальні питання реформування правоохоронних органів у контексті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України. Визначено місце та роль державного бюро розслідувань у системі правоохоронних органів та спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Евгений СКУЛЫШ

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮРО РАССЛЕДОВАНИЙ
КАК СПЕЦИАЛЬНО УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СУБЪЕКТ
ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ**

Резюме

В статье рассмотрены актуальные вопросы реформирования правоохранительных органов в контексте принятия нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Определены место и роль государственного бюро расследований в системе правоохранительных органов и специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции.

Yevgen SKULYSH

**STATE BUREAU OF INVESTIGATION
AS A SPECIALLY AUTHORIZED SUBJECT
OF ANTI-CORRUPTION**

Summary

The article deals with issues of reformation of law enforcement authorities in the context of the adoption of the new Criminal Procedural Code of Ukraine. The place and role of the State Bureau of Investigation in the system of law enforcement and specifically authorized entities in combating corruption.

Анатолій МУДРОВ,

начальник відділу наукового забезпечення організації роботи та управління в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції 3 класу

Ірина ЄВРОПІНА,

головний науковий співробітник відділу наукового забезпечення організації роботи та управління в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, старший радник юстиції, кандидат юридичних наук

ФОРМИ КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КОРУПЦІЇ*

Ключові слова: координація; протидія; злочинність; корупція; правоохоронні органи; координаційні наради; спільні засідання колегій; обмін інформацією; міжнародні стандарти щодо координації у кримінально-правовій сфері.

Пошук оптимальних форм координації завжди був одним із першочергових завдань як науковців, так і практиків. Цією проблематикою переймалися Ю. Битяк, І. Голосніченко, Ю. Грошевий, І. Гуткін Л. Давиденко, В. Долежан, Д. Заброда, О. Кальман, П. Каркач, Т. Корнякова, М. Косюта, М. Мичко, Є. Моїсєєв, О. Поліщук, Є. Попович, М. Руденко, В. Рябцев, В. Синчук, С. Слинко, В. Тертишник, В. Шинд, М. Якимчук, В. Ястребов та інші.

Пильну увагу окресленому питанню приділяє Генеральний прокурор України В.П. Пшонка, про що свідчить низка виданих ним нормативно-правових актів, спрямованих на удосконалення практики координаційної діяльності, та опублікована у фаховому журналі «Вісник прокуратури» №2 за 2012 рік стаття за його авторством «Щодо забезпечення належної координації правоохоронних органів у боротьбі з правопорушеннями».

У наказі Генерального прокурора України «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 січня 2013 року №1/1гн наголошується, що координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції є одним із головних пріоритетів у роботі прокурорів усіх рівнів. Організо-

увати зазначену роботу пропонується з урахуванням вимог Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції та унормованих ним форм.

Зважаючи на викладене, перш ніж перейти до характеристики окремих форм координації, необхідно з'ясувати сутність дефініції «форма координації».

При визначенні поняття «форма» потрібно виходити з ключового філософського розуміння форми як зв'язку способу взаємодії частин і елементів предмета та явища [1]. Це дає змогу розглядати форми координації як спосіб організації та здійснення правоохоронними органами спільної діяльності з вирішення покладених на них завдань.

Конкретні форми координації та механізм їх реалізації розкриваються як у названому вище, так і в інших наказах Генерального прокурора України: передусім «Про організацію роботи і управління в органах прокуратури України» від 26 грудня 2011 року №1гн; «Про особливості організації роботи прокуратур міст з районним поділом» від 11 липня 2012 року №1/2гн; «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19 грудня 2012 року №4гн; спільному наказі Генерального прокурора Украї-

*Початок. Закінчення статті читайте у «Віснику Національної академії прокуратури України» №4(32)'2013.

ни та Міністра оборони України «Про взаємодію прокуратур з наглядом за додержанням законів у війсьній сфері і Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо обміну інформацією про стан злочинності та корупції» від 29 березня 2013 року №43/212, а також Положенні про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції (Положення), затверджені спільним наказом Генерального прокурора України та керівників правоохоронних органів від 11 лютого 2013 року №5/132/21/4/84/82/ОД-13/40.

За загальними правилами координація здійснюється у таких формах:

- координаційних нарад керівників правоохоронних органів під головуванням відповідного прокурора;
- спільних засідань колегій правоохоронних органів;
- міжвідомчих нарад за участю керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та державного нагляду (контролю);
- спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру;
- обміну інформацією з питань стану злочинності та корупції;
- розробки і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення, припинення та попередження кримінальних правопорушень, у тому числі з ознаками корупції, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню;
- організації комплексного вивчення ефективності протидії злочинності та корупції у регіонах, де спостерігаються негативні тенденції цієї діяльності;
- спільних виїздів до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам на місцях;
- вивчення позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності та корупції, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів;
- розробки пропозицій з питань удосконалення правового регулювання запобігання і протидії злочинності та корупції;
- спільного ініціювання та проведення аналітичних, наукових досліджень у сфері протидії злочинності та корупції, а також взаємного використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх

кваліфікації, проведення семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів.

У війсьній сфері додатково передбачено такі форми координації, як проведення щомісячних звірок щодо обліку кримінальних правопорушень у Збройних Силах України; попередження, виявлення, розкриття і припинення злочинів (кримінальних правопорушень), вчинених у Збройних Силах України. Ця діяльність здійснюється прокурорами з наглядом за додержанням законів у війсьній сфері за участю керівників підрозділів правоохоронних органів, військового управління, командирів військових частин.

Прокурори міст із районним поділом координують діяльність правоохоронних органів із протидії злочинності та корупції в масштабі міст, а також взаємодіють з цих питань з міськими органами виконавчої влади і місцевого самоврядування та дислокованими на їх території спеціалізованими прокуратурами, використовуючи при цьому загальні форми. Винятком є координаційні (міжвідомчі) наради, підготовка і проведення яких здійснюються в певних випадках разом зі спеціалізованими прокурорами, що функціонують у відповідних сферах правових відносин: воєнній, екологічній, транспортній. У поставах, що приймаються на таких нарадах, визначаються спільні організаційно-практичні заходи для всіх суб'єктів координації, в тому числі і для прокурорів районів у містах. При цьому необхідність проведення координаційних (міжвідомчих) нарад на районному рівні, як це мало місце раніше, втрачається.

Форми координації обираються прокурорами особисто з урахуванням пропозицій керівників правоохоронних органів, стану законності, структури і динаміки злочинності та інших чинників, що впливають на ці явища, характеру питань, які можуть бути вирішені за допомогою такого організаційно-правового засобу, як координація. Вони мають своїм завданням:

- визначення основних напрямів запобігання і протидії злочинності та корупції на основі аналізу їх структури, динаміки та прогнозування тенденцій розвитку цих негативних явищ;
- розробку, узгодження і виконання спільних заходів з метою своєчасного виявлення, розкриття, припинення та попередження злочинних і корупційних проявів, усунення причин та умов, що їм сприяли;
- підготовку пропозицій з удосконалення законодавства, спрямованих на підвищення

ефективності правоохоронної діяльності у сфері протидії злочинності і корупції.

Найбільш поширеною формою координаційної діяльності правоохоронних органів в Україні є *координаційна нарада*, до складу якої за посадою входять прокурор (голова наради) та перші керівники відповідних правоохоронних органів (учасники наради). На координаційних нарадах, які скликаються не менше як один раз на півріччя, розглядаються найбільш важливі (актуальні) питання протидії злочинності та корупції.

Для участі в цих нарадах можуть бути запрошені керівники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, державного нагляду (контролю) та військового управління, а також інші службові особи зазначених структур і правоохоронних органів для надання інформації щодо проведеної роботи у сфері протидії злочинності та корупції.

Для обговорення питань, що розглядаються, можуть запрошуватись і судді. Проте з огляду на їхній особливий правовий статус як представників незалежної судової влади, вони не можуть бути учасниками цих нарад, а також брати участь у реалізації спільних заходів на виконання їх рішень. Через це більшість прокурорів, як правило, не запрошують представників судових органів на такі наради й використовують інші форми взаємодії з ними*.

Ініціатива на скликання координаційної наради** може належати особам, наділеним координаційними повноваженнями відповідно до ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Це – прокурор та перші керівники правоохоронних органів, для яких діяльність із протидії злочинності і корупції є основною [2].

При цьому прокурор має повноваження спеціального суб'єкта координації, сутність яких можна продемонструвати на такій її формі, як координаційна нарада.

Організуюча роль прокурора у підготовці та проведенні координаційних нарад полягає в тому, що він:

- спільно з керівниками інших правоохоронних органів визначає коло питань, які потребують розгляду на нараді;
- організовує роботу постійно діючої робочої групи з представників правоохоронних органів для підготовки наради;
- за необхідності особисто керує роботою з підготовки проектів постанов у кожному з питань, що виносяться на розгляд наради;
- витребує інформацію, необхідну для проведення наради;
- скликає нараду та керує її роботою, в тому числі визначає місце, дату і час її проведення, затверджує порядок денний;
- підбиває підсумки роботи наради;
- спільно з керівниками інших правоохоронних органів формулює рекомендації до підсумкових документів наради (резолютивної частини постанови);
- здійснює контроль за виконанням напроцьованих нарадою заходів.

У контексті викладеного вважаємо за потрібне оптимально доцільно визначитися стосовно понятійного та термінологічного апарату, який ми використовуватимемо, висвітлюючи питання щодо учасників координаційної наради. Залежно від характеру питань, винесених на її розгляд, коло учасників може змінюватися, однак при цьому незмінною, на наше переконання, має залишатись участь в усіх нарадах прокурора, очільників органів МВС України та СБУ. Через те, що названі суб'єкти відіграють відносно самостійну роль у протидії злочинності та корупції, їх можна умовно вважати *постійними учасниками координації*, а відтак, і такої її форми, як координаційна нарада. Щодо інших державних органів, наділених владними повноваженнями для здійснення подібної

* Взаємодія прокуратури з судами та органами юстиції можлива у таких формах: міжвідомчого обміну інформацією; використання при розробці узгоджених заходів із протидії злочинності та корупції даних судової статистики, матеріалів правозастосовної практики, інформації щодо законності виконавчого провадження; підготовки органами юстиції на запити прокуратури висновків про наявність ознак приховування, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства державних підприємств чи підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 25 відсотків; спільної роботи з удосконалення законодавства та вирішення проблемних питань, які потребують законодавчих змін; проведення семінарів, конференцій, інших форм навчання та підвищення кваліфікації суддів, слідчих і прокурорів за участю відповідних фахівців-практиків і науковців; направлення підготовлених спільно інформаційних листів, довідок, оглядів тощо; участі у роботі пленумів вищих спеціалізованих судів.

**Мають місце підтверджені практикою випадки, коли ініціатива щодо координаційної наради виходила не від її учасників, а від інших зацікавлених у її проведенні осіб. Наприклад, командувач військами Кримського напрямку Прикордонних військ України звернувся до прокурора Автономної Республіки Крим з листом, у якому, посиляючись на оперативні матеріали, повідомив про активну підготовку турецькою стороною акції з масового браконьєрського промислу камбали-калкана у виключній морській економічній зоні України вздовж лінії, що проходить від острова Зміїний до мису Тарханкут, та про появу на межі територіальних вод України окремих турецьких шхун з метою відстеження браконьєрами ситуації. Так він вніс пропозицію розглянути цю проблему на координаційній нараді правоохоронних органів Автономії і затвердити відповідні заходи, що і було зроблено.

діяльності (Міністерства доходів і зборів України, до складу якого нині входять державні податкова і митна служби України; Державної служби охорони державного кордону України; Військової служби правопорядку у Збройних Силах України тощо), їх варто залучати до участі в окремих координаційних нарадах. Тобто дотримуватися при вирішенні цього питання диференційованого підходу.

Статус учасників координації передбачає, що у роботі координаційних нарад беруть участь перші особи, і лише за поважних причин (тривала хвороба, відпустка, відрядження тощо) – виконувачі їх обов'язків.

Дещо іншим є статус *присутніх* на координаційних нарадах. Зазвичай це – відповідальні посадові особи правоохоронних та інших державних органів, безпосередньо причетні до розроблення й виконання рішень цих нарад.

Забезпечення ефективності координаційних нарад вимагає їх ретельної підготовки. Це означає, що у кожному конкретному випадку прокурор має погодити з керівниками правоохоронних органів – учасниками координаційної наради план її проведення (порядок денний), зокрема питання, які обговорюватимуться, кандидатури осіб, котрі виступатимуть із доповідями, інформацією, звітами, поясненнями, та склад робочої групи з підготовки наради (за умови її створення).

Затверджений прокурором порядок денний тиражується та надсилається першим керівникам правоохоронних органів – учасникам координаційного заходу.

За кожним із винесених на розгляд наради питань заздалегідь готується проект скоординованих заходів. Цю роботу виконує прокурор або за його дорученням інші працівники прокуратури чи керівники робочих груп (тимчасових або постійно діючих). Підготовлений проект постанови тиражується у необхідній для учасників наради кількості.

За потреби узгодження спільних дій з органами державного нагляду (контролю), виконавчої влади та місцевого самоврядування з окремих питань щодо додержання і застосування законів на державному, регіональному чи місцевому рівнях проводяться міжвідомчі наради [3]. Порядок підго-

товки, проведення, документального оформлення міжвідомчих нарад подібні до координаційних*.

Має сенс для якісної підготовки координаційних (міжвідомчих) нарад під головуванням Генерального прокурора України, прокурорів Автономної Республіки Крим та обласного рівня, організації виконання прийнятих цими нарадами рішень створювати тимчасові або постійно діючі робочі групи у складі заступників керівників правоохоронних органів, а також начальників галузевих підрозділів центральних, республіканського і обласних апаратів. Такі групи можуть утворюватися як на підставі протокольних рішень нарад (тимчасові), так і спільними наказами прокурора та керівників інших органів (постійно діючі).

Рішення, напрацьовані координаційною (міжвідомчою) нарадою, оформлюються відповідними постановами з дотриманням вимог Інструкції з діловодства в органах прокуратури України, затвердженої наказом Генерального прокурора України від 15 січня 2013 року №3. Постанова вноситься за кожним із питань порядку денного і вважається узгодженою за умови її підписання головою та членами наради упродовж п'яти днів після її проведення. Підписані постанови є обов'язковими для виконання усіма зазначеними у них органами.

При підготовці, проведенні та документуванні координаційних (міжвідомчих) нарад мають бути враховані такі застереження.

Координація може здійснюватися виключно в межах спільних для всіх правоохоронних органів мети та завдань. Така специфічна діяльність, як стан прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів, тактика проведення оперативно-розшукових заходів тощо, не може обговорюватися, а тим більше узгоджуватися з іншими державними органами.

Не можна зобов'язувати учасників координації до вчинення дій, що не належать до їх компетенції; примушувати до підміни інших владних структур; оцінювати в цілому роботу правоохоронних органів або їхніх посадових осіб, адже при цьому значення координаційних (міжвідомчих) нарад нівелюється, зводючи їх до формаль-

* Закон України «Про прокуратуру» передбачає, що одночасно зі здійсненням координаційної діяльності у кримінально-правовій сфері прокурори можуть і повинні реалізувати своє право на взаємодію з різними владними структурами держави, і не лише правоохоронними. До форм такої взаємодії належать: а) витребування прокурором інформації про стан законності і заходи щодо її забезпечення (п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону); б) проведення контролюючими органами на вимогу прокурора перевірок і ревізій на підприємствах, в установах і організаціях (п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону); в) залучення прокурором представників контролюючих органів, як спеціалістів, до перевірок (п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону); г) проведення на вимогу прокурора відомчих і позавідомчих експертиз (п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону); г) участь прокурорів у засіданнях органів державної влади й управління (ст. 9); д) використання прокурорами права невідкладного прийому керівниками і посадовими особами органів державної влади та управління, підприємств, установ і організацій (ст. 11 Закону).

них організаційних заходів, рішення яких неможливо виконати.

Проявом формалізму можна визнати абстрактні, нечіткі постанови цих нарад, які, по суті, не спонукають до конкретних дій, а проконтролювати їх виконання взагалі неможливо. Йдеться про формулювання рішень, які зводяться до загальних закликів «активізувати», «підвищити», «покращити», «посилити» тощо.

Не додають авторитету учасникам координаційної діяльності й рішення нарад, в яких зазначаються та повторюються їх повсякденні обов'язки, передбачені законами України та підзаконними нормативно-правовими актами відомчого характеру. Наприклад, щодо перевірок дотримання конституційних прав і свобод людини, громадянина, іноземців та осіб без громадянства на стадіях досудового розслідування та судового провадження, під час їх перебування у місцях тримання затриманих, установах попереднього ув'язнення, виконання покарань тощо.

До числа суттєвих недоліків координаційної діяльності варто віднести і відсутність вираженого підходу до обрання проблем, вирішення яких може бути здійснено за допомогою такої організаційної форми, як координаційна (міжвідомча) нарада. Про це, зокрема, свідчать оформлені документально рішення, що визначають порядок вирішення в судах питань щодо обрання запобіжних заходів, якими затверджуються графіки розгляду черговими суддями матеріалів про адміністративні правопорушення, тощо [2].

Між тим при визначенні проблем, що потребують об'єднання зусиль правоохоронних органів, першочергову увагу потрібно приділяти діяльності з протидії бандитизму, тероризму, торгівлі людьми, навмисним убивствам, іншим тяжким і особливо тяжким кримінальним порушенням, а також тим, які вчиняються організованими злочинними групами та організаціями передусім у сфері економіки та високих технологій; незаконному обігу наркотиків, зброї та боеприпасів; кримінально караним та іншим проявам корупції; попередженню злочинності. Обираючи актуальні для координації питання, потрібно враховувати не суто відомчі позиції, а здійснювати ґрунтовний аналіз та облік правозастосовної практики в масштабах країни та окремих регіонів. З огляду на це як пріоритетний напрям може розглядатися стан протидії кримінальним правопорушенням у містах, районах, мікрорайонах відповідних адмініс-

тративно-територіальних утворень із несприятливою криміногенною ситуацією.

Цю пропозицію можна вважати дійсно перспективною, якщо взяти до уваги феномен сучасної злочинності, зокрема такі її прояви, як наркоманія, кримінальні правопорушення у сфері економіки та в молодіжному середовищі. Крім того, доведено, що кожна організована злочинна група має власний базовий «анклав», тобто дислокується і має фінансову підтримку на певній території конкретного регіону.

У юридичній літературі подібна точка зору вже висвітлювалась. Зокрема, у 1992 році І.І. Карпець зазначав, що схожість і навіть єдність економічного соціально-політичного устрою не усувають регіональних відмінностей злочинності. В кожному регіоні, окрім спільних для усієї країни заходів примусу, вимагається застосування спеціальних заходів. Через це автор вважав, що такими є заходи, вжиті на місцевому рівні (слід розуміти в тому числі й координаційні наради) [4].

У зв'язку з введенням у дію в листопаді 2012 року Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) доцільно, на нашу думку, виносити на координаційні наради розгляд питань, пов'язаних із веденням Єдиного реєстру досудових розслідувань, практикою досудового розслідування та іншими важливими аспектами застосування нового процесуального закону. Важливо, щоб обговорення цих питань не перетворювалось на своєрідні звіти про виконану роботу, а носило конструктивний, діловий характер і стосувалося проблем, які потребують спільних узгоджених дій різних правоохоронних структур.

Наведені рекомендації, що ґрунтуються на чинних нормативно-правових актах Генерального прокурора України та практиці правоохоронної діяльності, можуть бути враховані прокурорами при розробці критеріїв визначення питань щодо координації, в тому числі для обговорення на координаційних нарадах. При цьому варто зауважити, що в діяльності з протидії злочинності та корупції загалом, а також у межах такого важливого її напрямку, як координація, варто розуміти, що злочинність здебільшого володіє ініціативою, а тому концептуальні основи її попередження передбачають обов'язкове зазначення відповідних пріоритетів, на яких має зосереджуватись першочергова увага правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Философский словарь. – М.: Наука, 1978. – с. 382.
2. Корнякова Т.С. Прокуратура і органи позавідомчого контролю: нагляд і взаємодія: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Т.С. Корнякова. – К., 2003. – 215 с.
3. Про прокуратуру: закон України від 5 листопада 1991 року №1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №53. – Ст. 793.
4. Зинуров Р.Н. Концептуальные основы и научно-практические проблемы координации деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью: дисс. .... докт. юрид. наук: 12.00.11 / Р.Н. Зинуров. – Уфа, 2003. – 254 с.

*Анатолій МУДРОВ,
Ірина ЄВРОПІНА*

**ФОРМИ КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА КОРУПЦІЇ**

Резюме

Розглядаються певні аспекти координаційної діяльності прокуратури та правоохоронних органів із протидії злочинності та корупції. Називаються й досліджуються унормовані форми координації, аналізуються проблеми, пов'язані з їх застосуванням.

*Анатолій МУДРОВ,
Ірина ЄВРОПІНА*

**ФОРМЫ КООРДИНАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ И КОРРУПЦИИ**

Резюме

Рассматриваются отдельные аспекты координационной деятельности прокуратуры и правоохранительных органов в сфере противодействия преступности и коррупции. Называются и исследуются узаконенные формы координации, анализируются проблемы, связанные с их применением.

*Anatoly MUDROV,
Iryna IEVROPINA*

**FORMS OF COORDINATION
OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES ACTIVITY
IN COMBATING CRIME AND CORRUPTION**

Summary

The article deals with considering certain aspects of coordination activities of prosecutor's office and law enforcement agencies in combating crime and corruption. Legally normalized forms of coordination as well as the problems connected with their application are investigated by the authors.

*Олександр ПОПОВИЧ,
керівник Головного управління
з питань діяльності правоохоронних органів
Адміністрації Президента України*

СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ФРАНЦІЇ

Ключові слова: кримінальний процес Франції; стадія досудового розслідування; інститут процесуального керівництва; прокурор; слідчий суддя; повноваження прокурора; повноваження слідчого судді.

Пошук ефективних моделей процесуального керівництва під час розслідування кримінальних проваджень вкрай актуальний, зважаючи на те, що кримінальне судочинство в Україні нині перебуває на шляху великих реформ, а інститут ролі прокурора під час досудового розслідування дещо трансформований. У зв'язку з цим дослідження та врахування досвіду зарубіжних країн щодо здійснення керівництва досудовим розслідуванням і ролі прокурора в цьому може посприяти формуванню позитивного іміджу стосовно його нової ролі в кримінальному провадженні України.

Останні дослідження різних аспектів досудового розслідування в зарубіжних країнах, зокрема і наявних проблем щодо інституту процесуального керівництва, опубліковували в своїх працях як вітчизняні вчені – Л. Грицаєнко, В. Корж, О. Куценко, О. Михайленко, М. Мичко, А. Молдован, так і зарубіжні дослідники – Л. Головка, К. Гуценко, В. Додонов, К. Калиновський, А. Смірнов, М. Стойко.

У даній статті на прикладі кримінального процесу Франції, що як свого часу, так і дотепер найбільшою мірою впливає на формування кримінального правосуддя інших держав світу [1, 3–5], спробуємо розкрити питання щодо того, кому саме у процесі досудового розслідування має належати керівна роль під час його проведення.

Із прийняттям у Франції 2 березня 1959 року нового кримінально-процесуального кодексу (КПК Франції), основні положення якого діють і донині [2, 9, 285; 3, 7; 4, 49; 5, 319], питання, ко-

му належить керівництво попереднім слідством – прокурору чи слідчому судді – є дискусійним.

Наприклад, К.Ф. Гуценко вважає, що попереднє слідство у Франції проводить слідчий суддя, тоді як роль прокурора є керівною лише щодо органів судової поліції під час дізнання [2, 296, 328].

А.В. Молдован зауважує, що прокурор здійснює керівництво судовою поліцією у Франції (може дати розпорядження про проведення всіх дій, необхідних для розшуку й переслідування осіб, винних у порушенні кримінального закону). Тоді як попереднім слідством займається слідчий суддя, для якого ця функція є прерогативою. При цьому обов'язок доказування на практиці під час попереднього розслідування покладено саме на слідчого суддю, який самостійно в таємній і письмовій формі збирає докази, а прокурор лише наглядає за такою діяльністю [4, 52, 85, 124–125].

Подібну думку висловлює Л.В. Головка: ще при підготовці КПК Франції 1958 року сформований такий принцип, як незалежність слідчих суддів від прокуратури [3, 68].

Точки зору про те, що у Франції розслідуванням справ займається слідчий суддя, дотримуються також В.Є. Чіркін [6, 392] та М.Г. Стойко [7, 163].

Проте інші дослідники керівництво попереднім слідством у Франції відносять до компетенції прокурора.

Так, В.М. Додонов зазначає, що прокурор здійснює пряме керівництво попереднім слідством у Франції, а його повноваження на цій стадії характеризуються як контролюючі щодо

слідства і навіть як пряме керівництво слідчим суддею [8, 41, 48–49, 55–56].

У багатьох своїх дослідженнях Л.Р. Грицаєнко наголошує, що слідчий суддя лише провадить попереднє розслідування або організовує його, однак справжнім керівником цієї стадії є прокурор [9, 111–121; 10, 153, 155].

Тобто погляди дослідників кримінального процесу Франції щодо того, кому належить керівна роль при проведенні досудового розслідування, розділилися. Одні вчені відносять цей інститут до повноважень слідчого судді, а другі – до повноважень прокурора. У зв'язку із цим постає необхідність вивчити окреслене питання шляхом аналізу тих норм КПК Франції, в яких визначено повноваження прокурора та слідчого судді. За результатами такого дослідження можна отримати відповідь на запитання, кого ж вважати процесуальним керівником попереднього слідства у Франції.

Розпочинати дослідження інституту процесуального керівництва у сучасній Франції варто з поділу стадії досудового розслідування, згідно з висновками Л.В. Головка [3, 6–7, 11] та А.В. Молдована [4, 125], на «дізнання» та «попереднє слідство», які є самостійними етапами кримінального переслідування в межах однієї стадії. Дізнання лише передуює попередньому слідству.

Так, під час дізнання, яким охоплюється діяльність посадових осіб судової поліції як суб'єктів кримінального переслідування [7, 158], під керівництвом прокурора (статті 12, 13 КПК Франції) провадяться такі процесуальні дії, як: 1) огляд місця події та його фіксація – ст. 54 КПК Франції; 2) обшук, виїмка – статті 56–59 КПК Франції; 3) привід та допит осіб – ст. 62 КПК Франції; 4) призначення експертизи – ст. 60 КПК Франції; 5) затримання (короткочасне примусове перебування особи в поліцейській дільниці під наглядом поліції) – ст. 63 КПК Франції [2, 322–323] з метою: 1) встановлення фактів порушення кримінального закону; 2) збирання доказів; 3) розшуку осіб, які вчинили злочини. Всі ці дії судова поліція відображає у відповідних протоколах, що в подальшому мають доказове значення у справі та можуть бути використані слідчим суддею під час попереднього слідства [1, 8; 3, 10–12, 24, 42–47, 50–51; 4, 128–130; 5, 319].

Відтак, можна вважати, що керівництво провадженням дізнання у Франції віднесено до компетенції прокурора, керівна роль якого, на думку Л.В. Головка [3, 25–26, 34], визначається за таки-

ми принципами: 1) наявність прямих взаємовідносин між прокурором і офіцерами судової поліції – вся внутрішня ієрархія судової поліції відповідає; 2) право вільного вибору прокурором осіб, які проводитимуть дізнання, – прокурор самостійно обирає відомство і посадову особу, яка провадить дізнання, і має право передавати справу з одного органу дізнання в інший; 3) право прокурора на отримання інформації – судова поліція зобов'язана не тільки повідомляти прокурору про результати проведення слідчих дій за його дорученням, а й про всі інші справи, що перебувають у їх провадженні (статті 19, 27 і 29 КПК Франції); 4) право на дії – прокурор республіки наділений всіма тими правами з ведення дізнання очевидних і неочевидних злочинів (проступків), якими наділена судова поліція, а прибуття на місце події прокурора автоматично позбавляє судову поліцію всіх процесуальних повноважень, оскільки їх вона може отримати лише за спеціальними вказівками прокурора (ст. 68 КПК Франції).

Л.Р. Грицаєнко у багатьох своїх працях визначає функцію прокуратури при початковому розслідуванні судовою поліцією як нагляд за даним суб'єктом. Водночас прокурор може давати вказівки і судовій поліції щодо збирання інформації, необхідної для здійснення правосуддя. Тому, незважаючи на те, що основним завданням прокурора у Франції згідно зі статтями 34, 35, 39 КПК Франції є порушення кримінального переслідування, контроль за попереднім слідством та підтримання обвинувачення в суді, він фактично здійснює керівництво поліцейськими службами, які розслідують злочини, а відтак, наділений правом давати їм вказівки [11, 119–125; 10, 124].

Однак цей висновок не варто розцінювати як доктринальну думку щодо приналежності керівництва дізнанням винятково до повноважень прокурора. Адже, як зауважує Л.В. Головка, незважаючи на те, що повноваження слідчого судді розглядаються здебільшого щодо стадії попереднього слідства, даний суб'єкт наділений певними правами і під час проведення дізнання [3, 26].

На підтвердження цієї думки варто звернути увагу до змісту ст. 72 КПК Франції, в якій вказано, що слідчий суддя має право здійснювати будь-які дії судової поліції під час дізнання очевидних злочинів (проступків). Прибуття його на місце події позбавляє самостійності не тільки судову поліцію, а й прокурора. Судова поліція за наведених обставин дії розпочинає вже на підставі вказівок слідчого судді. При цьому проведення слідчим суддею

дїзнання не розцінюється як початок попереднього слідства, оскільки після закінчення початкового збору доказів провадження у справі триває у звичайному порядку, а саме: зібрані матеріали передаються прокурору (для прийняття подальшого рішення щодо наявності чи відсутності підстав для початку попереднього слідства), який відповідно до Глави III «Слідча юрисдикція» Книги I «Про порушення публічного позову та слідства» [4, 49] і Книги II «Судова юрисдикція» КПК Франції, що регламентують діяльність слідчого судді та обвинувальної камери, за наявності підстав передає матеріали для провадження попереднього слідства слідчому судді – єдиному органу досудового розслідування [3, 56, 58, 72].

Отже, можна стверджувати, що інститут процесуального керівництва під час провадження дїзнання належить не лише до компетенції прокурора, а й до повноважень слідчого судді.

Невизначеність приналежності інституту процесуального керівництва до повноважень певного суб'єкта розслідування простежується вже на стадії попереднього слідства, яке проводить слідчий суддя. Наприклад, Л.В. Головки [3, 76, 81, 85, 87–88], А.В. Молдован [4, 126] і К.Ф. Гуценко [2, 331, 333, 341] відстоюють позицію віднесення процесуального керівництва під час попереднього слідства до повноважень слідчого судді. Вказані дослідники, посилаючись на норми КПК Франції, зазначають, що із отриманням справи слідчим суддею до його провадження, керувати подальшим проведенням попереднього слідства починає саме цей суб'єкт. Про його керівну роль свідчать: 1) ч. 1 ст. 81 КПК Франції – слідчий суддя має право здійснити будь-яку слідчу дію, яку вважатиме необхідною для встановлення істини у справі. При цьому єдиним обмеженням у цьому питанні для слідчого судді є «його професійна свідомість, повага до вимог закону і прав на захист»; 2) ч. 2 ст. 81 КПК Франції – за необхідності слідчий суддя може делегувати свої повноваження іншим посадовим особам за допомогою окремих доручень. Так, згідно з ч. 1 ст. 151 КПК Франції доручення слідчого судді про проведення слідчої дії можуть бути надані будь-якому слідчому судді цього ж Трибуналу та офіцеру судової поліції; 3) ст. 101 КПК Франції – слідчий суддя приймає самостійно рішення про допит будь-якої особи; 4) рішення про зняття інформації з каналів зв'язку слідчий суддя приймає самостійно, виносячи постанову, яка не підлягає оскарженню; 5) надання прокурором слідчому

судді вказівок при отриманні справи на вивчення та повернення її на додаткове розслідування для останнього не є обов'язковим. Адже рішення про їх виконання чи невиконання слідчий суддя приймає самостійно, але відмова у їх виконанні прокурором може бути оскаржена.

Про керівну роль слідчого судді також свідчить і те, що передача йому матеріалів може здійснюватися прокурором з вимогою його провадження: 1) щодо певної особи; 2) по факту [1, 9]. Водночас діяльність слідчого судді залежить лише від фактів, наданих йому прокурором, однак він не зобов'язаний виконувати вимогу прокурора щодо необхідності провадження справи стосовно певної особи. Тому слідчий суддя має право притягувати до відповідальності особу, яку вважатиме за потрібне (ч. 3 ст. 80 КПК Франції) [3, 80–83].

Крім того, у Франції при провадженні попереднього слідства сформований такий принцип діяльності слідчого судді, як «процесуальна незалежність». Зазначеним поняттям охоплено: 1) право вільного провадження – слідчий суддя провадить ті слідчі дії, які вважає за необхідне; 2) слідчий суддя виконує їх у тому порядку, в якому визнає потрібним; 3) він самостійно вирішує питання про час і місце провадження слідчих дій, будучи практично не обмежений у строках тощо [3, 64].

У зв'язку з викладеним варто констатувати, що процесуальне керівництво на попередньому слідстві належить до компетенції слідчого судді.

Проте сьогодні виникають дискусії про виконання прокурором і слідчим суддею паралельних функцій на цьому етапі, і як наслідок – висловлюються різні думки щодо можливості віднесення інституту керівництва попереднім слідством до його повноважень.

Зокрема, Л.В. Головки, характеризуючи повноваження прокурора під час провадження попереднього слідства слідчим суддею, вказує на те, що прокурор певною мірою здійснює керівництво [3, 75–76], оскільки: 1) ч. 1 ст. 82 КПК Франції вказує, що прокурор має право вимагати проведення додаткових слідчих дій; 2) у статтях 140, 146, ч. 2 ст. 148 КПК Франції передбачено обов'язок прокурора готувати висновки про необхідність обрання запобіжних заходів та за наявності підстав звільняти з-під варти; 3) в ст. 119 КПК Франції передбачено можливість прокурора бути присутнім при провадженні слідчих дій; 4) у ч. 2 ст. 82 КПК Франції йдеться про право прокурора вимагати передачі йому всіх матеріалів справи протягом 24 годин.

Такої самої думки додержується В. Корж: прокурор у Франції під час кримінального переслідування здійснює керівництво судовою поліцією та нагляд за попереднім розслідуванням слідчого судді. Водночас прокурор на будь-якій стадії розслідування має право взяти на себе виконання слідчих функцій або дати вказівку слідчому судді щодо провадження тих чи інших дій [12, 74–82].

Про керівну роль прокурора свідчить його право при отриманні розслідуваної справи від слідчого судді на вивчення повернути її йому зі своїми вказівками [10, 127–128].

Однак, як зазначає Л.В. Головка, такі вказівки прокурора під час повернення справи на додаткове розслідування для слідчого судді не є обов'язковими, а тому він має право їх не виконувати і справу одразу направляти на розгляд у суд. Прокурор може лише оскаржити невиконання цих вказівок [3, 96–97].

Про наявність дискусії в даному питанні свідчить і те, що слідчий суддя призначає експертизу з власної ініціативи, а також на вимогу прокурора [13, 114–118; 4, 89].

Отже, доходимо висновку, що у кримінальному процесі Франції існують два головні суб'єкти розслідування, а саме: прокурор і слідчий суддя, під керівництвом яких перебуває судовою поліція. Тобто з розвитком кримінальної процесуальної діяльності у цій країні було визнано за найбільш доцільне відмовитися від запровадження єдиного керуючого суб'єкта попереднім слідством. Адже, як свідчить проведене дослідження, між прокурором і слідчим суддею існує складний механізм співпраці, в якому право одного давати вказівки протиставляється праву другого не виконувати їх. Кожен вправі вчиняти так, як вважає за потрібне. Водночас у деяких випадках невиконання дій за вказівками можна оскаржити. Тому подальші дослідження як позитивних моментів інституту процесуального керівництва у кримінальному процесі Франції, так і негативних (з метою уникнення їх у вітчизняному досудовому розслідуванні) повинні відбуватися з урахуванням усього комплексу взаємовідносин між прокурором та слідчим суддею.

Список використаних джерел:

1. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: учеб. пособ. / К.Б. Калиновский. – Петрозаводск: ПетрГУ, 2000. – 55 с.
2. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств: учеб. пособ. / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головка, Б.А. Филимонов. – М.: Зерцало-М, 2001. – 480 с.
3. Головка Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / Л.В. Головка. – М.: СПАРК, 1995. – 130 с.
4. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. / А.В. Молдован. – К.: Центр учбової літератури, 2005. – 352 с.
5. Уголовный процесс / под ред. проф. С.С. Алексеева. – М.: Юрист, 1995. – 326 с.
6. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / Чиркин В.Е. – М.: Юрист, 1997. – 568 с.
7. Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем: моногр. / Н.Г. Стойко. – СПб: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2006. – 264 с.
8. Додонов В.Н. Прокуратура в России и за рубежом. Сравнительное исследование / В.Н. Додонов, В.Е. Крутских; под. ред. канд. юрид. наук С.И. Герасимова. – М.: НОРМА, 2001. – 192 с.
9. Грицаєнко Л.Р. Інститут підтримання обвинувачення в Україні та в зарубіжних країнах / Л. Грицаєнко // Вісник прокуратури. – 2009. – №8. – С. 111–121.
10. Грицаєнко Л.Р. Прокуратура в країнах Європи: навч. посіб. / Л.Р. Грицаєнко. – К.: БІНОВАТОР, 2006. – 400 с.
11. Грицаєнко Л.Р. Роль і місце прокуратури Франції в системі органів державної влади / Л.Р. Грицаєнко // Вісник прокуратури. – 2006. – №5. – С. 119–125.
12. Корж В. Концептуальні засади реформування функцій прокуратури України / В. Корж // Вісник прокуратури. – 2007. – №8. – С. 74–82.
13. Куценко О. Докази і доказування у кримінальних процесах ФРН, Франції, Англії, США / О. Куценко // Вісник прокуратури. – 2006. – №6. – С. 114–118.

Олександр ПОПОВИЧ

**СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА
НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ФРАНЦІЇ**

Резюме

Досліджено кримінальний процес Франції в частині визначення суб'єкта кримінального переслідування, який здійснює процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування.

Александр ПОПОВИЧ

**СУБЪЕКТЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО РУКОВОДСТВА
НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА
В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ФРАНЦИИ**

Резюме

Исследовано уголовное судопроизводство Франции в части определения субъекта уголовного преследования, который осуществляет процессуальное руководство на стадии досудебного производства.

Alexander POPOVYCH

**PROCEDURAL LEADING SUBJECTS
ON THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE
IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF FRANCE**

Summary

The criminal procedure of France is being researched in the field of the determination of the criminal prosecution subject, which provides procedural leading under preliminary investigation.

Ганна ВЛАСОВА,

*завідувач кафедри кримінального процесу
Національної академії прокуратури України,
радник юстиції, кандидат юридичних наук,
доцент*

УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНИ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ ЯК ФОРМА СПРОЩЕНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Ключові слова: угода; вина; спрощене судочинство; правовий компроміс.

Останнім часом у юридичній літературі багато уваги приділяється як перевагам, так і недолікам процедури спрощеного судочинства. Немає жодної підстави вважати, що спрощення призводить до неповноцінності кримінального провадження. Процесуальна форма в ньому відіграє ту саму роль, що і в звичайному процесі: забезпечення завдань правосуддя, дотримання гарантій прав учасників судочинства. Такий вид судового процесу запроваджується законодавцем винятково з метою максимального пришвидшення і здешевлення вирішення кримінальних справ [1].

Процедури спрощеного судочинства активно застосовуються у провідних зарубіжних країнах. Зокрема, у Сполучених Штатах Америки (США) поширеною є практика укладання угоди про визнання вини. Суть її полягає в тому, що кримінально-процесуальне право цієї країни передбачає можливість своєрідної «торгівлі» між обвинуваченим і підсудним, який за згодою обвинувача має право визнати себе винуватим у вчиненні менш тяжкого злочину, ніж того, що вказаний в обвинувальному акті або заяві про обвинувачення. Це особлива домовленість між сторонами обвинувачення і захисту, відповідно до якої обвинувач зобов'язується перекваліфікувати діяння на менш тяжке, а обвинувачений – повністю визнати свою вину.

Угода про визнання вини є угодою між прокурором і захисником, внаслідок якої обвинувачення припиняється (попри наявність достатніх доказів) або даються конкретні обіцянки щодо покарання в обмін на згоду обвинуваченого визнати вину [2].

Укладання такої угоди – досить популярний спосіб вирішення спорів. Про це свідчать такі дані: у США у 90 відсотках кримінальних справ об-

винувачені визнають свою вину, близько 50 відсотків зізнань є результатом домовленості між обвинувачем і прокурором [3].

Позитивне значення даної форми кримінального судочинства полягає в тому, що вона сприяє швидкому розкриттю злочину, а також повній об'єктивній та всебічній перевірці всіх його обставин і відомостей стосовно осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності. Укладання угоди вигідне і для обох сторін провадження. Так, обвинувачений може досягти перекваліфікації свого діяння на менш тяжке: наприклад, замість тюремного ув'язнення за фелонію (тяжкий злочин) особа погоджується на засудження до штрафу за місдмінор (злочин невеликої тяжкості) або «списання» частини обвинувачень і в результаті отримати значно менш суворе покарання, ніж передбачено законом.

Прокурор, у свою чергу, позбавляється необхідності доводити вину обвинуваченого в суді, а відтак, унеможливується реальний ризик програшу у суді присяжних. До того ж шляхом укладення угод прокурори залучають обвинувачених до співпраці з метою викриття інших злочинців та злочинів. У цьому випадку обвинувачений набуває статус свідка і взагалі звільняється від відповідальності. Крім того, укладання угоди дає змогу обом сторонам уникнути додаткових судових витрат, пов'язаних із розглядом справи у суді присяжних.

У кримінальному процесі США визнання своєї вини, як правило, передбачає спрощення подальшого судочинства, винесення обвинувального вироку. При цьому судові дослідження інших доказів не проводиться. Потрібно зазначити, що згодом факт визнання своєї вини обвинуваченим прямо впливає на обсяг його прав, на оскарження вироку й навіть на визначення пока-

рання. Угода про визнання вини у кримінальному процесі США зазвичай укладається на стадії попереднього слухання кримінальної справи. Однак попереднє слухання не є обов'язковою стадією кримінального процесу США – обвинувачений вправі від неї відмовитися. Але суддя все ж таки може розглянути докази обвинувачення, незважаючи на відмову обвинуваченого, щоб закріпити їх процесуально. Іноді попереднє слухання об'єднується з першим викликом обвинуваченого до магістрату і з розглядом справи при вчиненні незначних правопорушень [2, 216].

Варто зазначити, що угоди про визнання вини отримали процесуальне оформлення у США в XIX столітті. Спочатку вони існували як правозастосовний захід, поступово їх було офіційно визнано і законодавцем, і суддями. Зокрема, у 1968–1970 роках Верховний Суд США у низці своїх рішень у конкретних справах визнав конституційність практики угод про визнання вини, фактично остаточно їх легалізувавши.

Угода про визнання вини процесуально закріплена в правилі 11 (п. Е) Федеральних правил кримінального процесу в окружних судах США і розглядається як письмовий чи усний контракт. Пункт Е складається із шести частин та підпунктів, які детально регламентують укладання такої угоди. Для кожної із таких форм існує спеціальна зазначена в законі процедура оформлення, що провадиться клерком суду (помічником судді, юристом-професіоналом) у присутності федерального судді, обвинуваченого, його захисника та прокурора, а в окремих випадках і в присутності потерпілого [4].

Цікавий той факт, що в американському кримінальному процесі перед судом ніколи не ставилося завдання щодо встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, тобто: з'ясування всіх фактичних обставин справи; їх юридичної кваліфікації; прийняття належного рішення в інтересах абстрактного публічного правопорядку, безвідносно до того, на чому наполягають сторони.

У цьому сенсі функцією американського суду є не повне і об'єктивне дослідження фактичних даних у кримінальній справі, а безпосереднє вирішення суперечки між двома сторонами, що змагаються.

Звісно, це не означає, що суд байдужий до встановлення істини у справі. Він прагне встановити істину, але лише тією мірою, наскільки це потрібно для того, аби правильно вирішити суперечку. Тобто американський суддя є не «дослідни-

ком», а «арбітром». Змагальність визнається в американському процесі більшою цінністю, ніж абстрактне прагнення до об'єктивної істини. Між принципами об'єктивної істини і змагальності наявна зворотна пропорція: чим меншою мірою суд зобов'язаний шукати істину офіційно, тим більшою мірою рух кримінального процесу і доля кримінальної справи визначаються процесуальною позицією сторін (ступенем їх активності). Суд пасивний у збиранні доказів, їх подають сторони, які переконують суд у правильності власної позиції.

За такого підходу відмова однієї зі сторін від «змагання» зі своїм процесуальним опонентом має впливати на прийняття рішення по суті справи судом (йдеться про певну подібність до положень цивільного процесу, а саме: відмову від позову і визнання позову).

Якщо від кримінального переслідування відмовляється сторона обвинувачення, то суд не має права постановити обвинувальний вирок навіть у разі, якщо переконаний у його повній обґрунтованості. І навпаки, якщо обвинувачений визнає себе винуватим, то суд, переконавшись у добровільності визнання, зобов'язаний винести обвинувальний вирок та призначити покарання без проведення судового слідства (навіть у скороченому обсязі).

Саме така ситуація становить зміст відомого англосаксонського інституту «оголошення себе винуватим». Переважну кількість обвинувальних вироків постановляють не в результаті успішного доказування з боку сторони обвинувачення, а лише тому, що на початку судового розгляду обвинувачений відповів «так» на запитання головуючого: «Чи визнаєте Ви себе винуватим у пред'явлених пунктах обвинувачення?» [2, 217].

Таке трактування змагальності в цілому та інститут «оголошення себе винуватим» і породили специфічний феномен судочинства – угоди про визнання вини.

Враховуючи, що визнання особою вини повністю позбавляє обвинувачення обов'язку доказування і обмежує діяльність суду, то за відсутності суворого формалізованого попереднього провадження (де справу веде слідчий суддя, слідчий тощо) ніхто не заважає обвинуваченню і захисту «домовитися» таким чином, щоб обвинувачений визнав себе винуватим і був підданий кримінальному покаранню в обмін на певні «пільги», наприклад:

- виключення із обвинувального акта окремих обставин обвинувачення;

– більш м'яку (пільгову) кваліфікацію злочину тощо.

Оскільки діяльність суду обмежена не тільки визнанням вини, а й межами пред'явленого обвинувачення, то сторони за наявності угоди про визнання вини гарантують собі певні процесуальні та матеріально-правові блага, хоч і в «компромісно-му» варіанті.

Американський досвід свідчить, що часто до перемовин між сторонами залучаються і судді. Суддя під час укладання угоди про визнання вини не повинен називати обвинуваченому міру покарання, оскільки визнання ним вини розцінюватиметься як таке, що отримано під тиском, а отже – юридично недійсне.

Доцільно зауважити: у правовій літературі йдеться про те, що угоди про визнання вини є лише частковим звільненням від кримінального переслідування, позаяк особа легально звільняється від переслідування за вчинення інших злочинів (за винятком тих, за які вона переслідується в звичайному порядку) [5, 46]. Окрім того, обвинувачений не усуває шкідливих наслідків вчинених діянь. Особа лише полегшує притягнення «себе» до відповідальності за вчинення певних злочинів, за що отримує від сторони обвинувачення щось на кшталт «індульгенції» за інші злочини.

Так, у США угода про визнання вини не може бути застосована судом при розгляді справ про порушення правил дорожнього руху у нетверезому стані, про злочини статевого характеру, а також про злочини, які становлять загрозу населенню або вчинені повторно, або спричинили суттєву шкоду.

Цікаво, на нашу думку, було б зазначити, що в США можливе навіть укладання «латеральних угод» – угод, що змінюють тавро обвинувачення. Наприклад, особа, вчинивши такий злочин, як зґвалтування, боїться зазнати приниження з боку суспільства і, маючи таке право, визнає вини, приміром, у пограбуванні. На наш погляд, якщо особа вчинила такий злочин, то вона заслуговує на громадський осуд і, можливо, саме цей страх змусить її у майбутньому не вчиняти подібного. Крім того, «зґвалтування» і «пограбування» – злочини, які порягають на два різні нерівнозначні об'єкти, відповідно, на статеву свободу особи і на право власності. Вважаємо, що не можна, обвинувачуючи особу в зґвалтуванні, покарати за пограбування.

На відміну від угод про визнання вини, у США діють доволі демократичні та ефективні угоди про застосування альтернативних видів виправ-

ного впливу.

Крім права підсудного в США визнати вини, він може укласти в певних випадках угоду про застосування альтернативних видів виправного впливу. Вона полягає у можливій домовленості прокурора й адвоката, що обвинувачення призупиниться на певний строк, після чого обвинувачення буде знято за умови, що правопорушник дотримається певних умов упродовж цього періоду призупинення обвинувачення (наприклад, розпочне лікування, виконає громадські роботи, відшкодує збитки, не вживатиме наркотичні засоби тощо). Укладення такої угоди можливе за умов:

- якщо правопорушник обвинувачується у злочині, який вважається таким, що підходить для виведення справи з кримінального судочинства;
- якщо правопорушник раніше не притягувався до кримінальної відповідальності;
- якщо правопорушник не становить загрози суспільству;
- якщо потреби правопорушника та держави можуть бути краще задоволені поза процесом традиційного кримінального судочинства [1, 6].

Слід також зазначити, що реалізація принципів змагальності та диспозитивності в кримінальному процесі потребує зваженого аналізу так званого інституту судового компромісу.

Однак варто наголосити: інститут судового компромісу в формі дієвого каяття та мирової угоди обвинуваченого з потерпілим не потрібно плутати з інститутом визнання вини, який набув поширення у США.

Визнання обвинуваченим своєї провини в наведеному випадку за законодавством США, як правило, тягне за собою спрощення процедури подальшого судочинства: попереднє слухання не є обов'язковою стадією; укладаючи угоду, обвинувачений тим самим відмовляється від права на суд присяжних; угода усуває суперечки сторін з питання про винуватість обвинувачуваного; дослідження доказів у суді практично не проводиться; розгляд закінчується винесенням обвинувального вироку, якщо від угоди обвинувачений не відмовився і не виникли інші вагомні обставини. Отже, така угода заміняє вердикт присяжних про винуватість, а також усуває принцип змагальності сторін і пов'язаний з цим ризик непередбачуваності процесу. Зазначені угоди не виключають, а навпаки – збільшують ризик судової помилки.

Угода про визнання вини (США), мирова угода й дієове каяття – це різновиди правового компромісу. Проте між цими інститутами існує прин-

ципова різниця. В першому випадку предметом угоди є питання факту – власне істина (визнання чи невизнання вини) та юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів у справі та об'єктивної дійсності. В угоді про визнання вини за законодавством США сторони «домовляються» щодо принципових питань предмета доказування, які відносяться до головного факту і, безперечно, мали б вирішуватись лише на підставі доказів, а не «контракту» (чи дійсно було вчинено злочин; чи вчинив злочин обвинувачений; чи винний у ньому підсудний; чи з умислом, і якщо так, то з яким саме діяв обвинувачений?).

Згідно з принципами юридичного компромісу за чинним законодавством України, формами якого є мирова угода та дійове каяття: злочин має бути розкрито, істину встановлено безсумнівно (усі сумніви, якщо вичерпані можливості їх усунення, тлумачаться і вирішуються на користь обвинуваченого); надано належну оцінку події злочину та здійснено правильну юридичну кваліфікацію дій обвинуваченого; відповіді на головні запитання справи (Чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний? Чи містить це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений? Чи вчинив це діяння підсудний? Чи винний підсудний у вчиненні цього злочину?) надаються тільки на підставі доказів [6, 171].

Лише на основі встановленої об'єктивної істини та правильної юридичної оцінки вчиненого злочину, коли вину особи у вчиненні злочину доведено, приймається компроміс вирішення справи з урахуванням тяжкості злочину, особи обвинуваченого та обставин, які пом'якшують відповідальність. Такий компроміс стосується не питань об'єктивної істини, а обставин, що є умовами розв'язання справи без кримінального покарання обвинуваченого. Тобто такий компроміс слушно передбачає можливість альтернативного висновку щодо питань: чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинений ним злочин; чи є обставини, за наявності яких обвинувачений може бути звільнений від кримінальної відповідальності; чи підлягає підсудний звільненню від покарання?

На наш погляд, угода про визнання вини у тому вигляді, що діє в США, не може бути запозичена до нашого законодавства. Адже вона суперечить принципу об'єктивної істини та презумпції невинуватості. Науковці стверджують, що при вирішенні питання про реєстрацію угоди про визнання вини у кримінальне процесуальне законодавство

України та інших країн СНД їх законодавці мають переконатися, що вона не суперечить типу кримінального процесу кожної з тих країн [7, 1056].

В основу інституту дійового каяття та мирової угоди покладено давно відомі та визнані моральні норми. Згадаймо, приміром, заклик до каяття, втілений у Біблейській притчі про вівцю, яка заблукала, і блудного сина та мудрість, викладену в заповіді: «Той, хто приховує свої злочини, не матиме успіху, а хто зізнається, той буде помилуваний» [8, 328].

Визнання обвинуваченим своєї провини в цьому випадку, як правило, тягне за собою спрощення процедури подальшого судочинства: попереднє слухання не є обов'язковою стадією; укладаючи угоду, обвинувачуваний відмовляється від права на суд присяжних; угода усуває суперечки сторін з питання про винність обвинувачуваного; дослідження доказів у суді практично не проводиться; розгляд закінчується винесенням обвинувального вироку, якщо від угоди обвинувачуваний не відмовився і не виникли інші вагомні обставини. Угода заміняє вердикт присяжних про винність і усуває принцип змагальності сторін та пов'язаний із цим ризик непередбачуваності процесу. Проте така угода не рятує правосуддя від ризику судової помилки. Аналіз показує, що чим слабкіша доказова база обвинувачення, тим вірогіднішою стає угода про визнання провини.

Аналізуючи позицію Є.О. Курти, можна зробити висновок про те, що угода про визнання вини є своєрідним правовим компромісом. Про необхідність застосування такого компромісу, зокрема на стадії досудового слідства, свідчать дані проведеного опитування практичних працівників, які брали участь у досудовому слідстві. Так, більшість респондентів (87,1%) зазначили про необхідність існування у законодавстві компромісних норм. Свою відповідь вони обґрунтували насамперед з тим, що наявність компромісних норм полегшує виявлення й розслідування злочинів та сприяє більш швидкому й повному їх розслідуванню (64,4%). Крім того, застосування компромісу, на їхню думку, сприяло б більш ефективному відшкодуванню збитків потерпілим (40,3%). Деякі респонденти вказали на можливість отримання правдивих свідчень в результаті (36,0%), а також звернули увагу на те, що нині протидія злочинності не може бути заснована лише на силовому та безкомпромісному методі (34,6%) [6, 170].

Таким чином, американська модель угоди про визнання вини має як позитивні, так і негативні сторони. Імплементация її в національне за-

конодавство варта уваги, оскільки спростить процедуру розгляду певної категорії кримінальних справ, сприятиме скороченню строків тримання осіб під вартою, загальних процесуальних

строків розгляду кримінальних справ та економії бюджетних витрат, що виділяються на здійснення кримінального правосуддя, а також зменшенню навантаження на слідчу і судову діяльність.

Список використаних джерел:

1. Середа Г.П. Особливості угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні / Г.П. Середа // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 5–9.
2. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: навч. посіб. / Л.М. Лобойко. – К.: Істина, 2005. – 456 с.
3. Фридмен Л. Введение в американское право / Фридмен Л. – М.: Прогресс, 1993. – 314 с.
4. Исмаилов Б.И. Теоретические аспекты использования институтов ускоренного порядка рассмотрения дел и «Сделок о признании вины» в правоприменительной практике зарубежных государств / Исмаилов Б.И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lawlibrary.ru
5. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Головки Л.В. – СПб, 2002. – 544 с.
6. Курта Є.О. Місце і роль компромісу на досудовому слідстві / Є.О. Курта // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2009. – №9. – С. 170–178.
7. Філін Д.В. Угода про визнання вини та можливості її застосування у кримінальному судочинстві України / Д.В. Філін // Форум права. – 2011. – №1. – С. 1052–1058.
8. Скулиш Є.Д. Актуальні питання реформування кримінально-процесуального законодавства України / Є.Д. Скулиш // Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 328.

Ганна ВЛАСОВА

**УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНИ
У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ
ЯК ФОРМА СПРОЩЕНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Резюме

У статті розглядається питання щодо особливостей і порядку укладання угоди про визнання вини у США та необхідності впровадження позитивного досвіду в Україні.

Анна ВЛАСОВА

**ЗАКЛЮЧЕНИЕ СДЕЛКИ О ПРИЗНАНИИ ВИНОВНОСТИ
В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ АМЕРИКИ
КАК ФОРМА УПРОЩЕННОГО УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА**

Резюме

В статье рассматривается вопрос относительно особенностей и порядка заключения соглашения о признании вины в США и необходимости внедрения положительного опыта в Украине.

Hanna VLASOVA

**THE CONCLUSION OF A PLEA OF GUILT
IN THE UNITED STATES AS A FORM
OF SIMPLIFICATION OF CRIMINAL JUSTICE**

Summary

The article examines about the features and order transaction plea in the United States of America and the necessity to implement best practices in Ukraine.

Василь ПРИСЯЖНЮК,

*прокурор Рівненської області, державний радник юстиції 2 класу,
заслужений юрист України*

НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАКОНІВ – НЕВІД'ЄМНА СКЛADOVA ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Ключові слова: світові стандарти; прокурорська перевірка; функція нагляду; захист; реформування в органах прокуратури.

Метою розгорнутих реформ у сфері діяльності правоохоронних органів є впровадження в їх роботу світових демократичних стандартів. Якщо повноваження у кримінальному судочинстві нині врегульовані новим Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України), то питання нагляду за додержанням і застосуванням законів залишається відкритим.

У міжнародно-правових документах Ради Європи, на міжнародних конференціях Генеральних прокурорів неодноразово зазначалося, що повноваження прокурорів поза сферою кримінального судочинства за певних умов є допустимими і їх застосування не суперечить ролі прокуратури у демократичному суспільстві. Безперечно, результати цієї роботи, основним завданням якої вважається захист від неправомірних посягань на гарантовані Конституцією та законами України права і свободи людини, державні та суспільні інтереси, є дуже вагомими як для кожного українського громадянина, так і для держави загалом.

Завдання цього виду прокурорсько-наглядової діяльності чітко окреслене у галузевому наказі Генерального прокурора України від 7 листопада 2012 року №3 гн: прокурорів усіх рівнів зобов'язано забезпечити нагляд за додержанням і застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та відомствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами державного нагляду, контролю та управління. Основними напрямками нагляду за додержанням і застосуванням законів є захист: прав людини, насамперед осіб, які потребують дер-

жавної підтримки і допомоги; фінансово-економічних інтересів держави, передусім у бюджетній і земельній сферах; конституційних засад підприємницької діяльності.

Органами прокуратури Рівненщини у порядку нагляду зроблено чимало. Про це свідчать такі цифри.

Торік органами прокуратури області з метою захисту конституційних прав і свобод громадян та економічних інтересів держави порушено 100 кримінальних справ, які направлено до суду. За прокурорського реагування притягнуто до відповідальності 2711 посадових осіб, з них 1897 – це чиновники органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, 814 – державного контролю. Відшкодовано понад 80 млн грн, у тому числі до бюджету – майже 7 млн грн. Задоволено 1800 протестів щодо незаконних рішень та дій службових осіб органів влади, самоврядування і контролю.

Активно вживались заходи щодо погашення заборгованості з виплати заробітної плати. Упродовж минулого року у цій сфері порушено 12 кримінальних справ. За втручання прокурорів людям виплачено понад 20 млн грн заробітної плати.

Вжиті органами прокуратури заходи сприяли зниженню заборгованості перед Пенсійним фондом України на 8,1 млн гривень.

У сфері захисту пільгових категорій громадян внесено 215 документів реагування, притягнуто до відповідальності 104 посадові особи, з них 34 – органів державного контролю, відшкодовано понад 16 млн грн, внесено відомості про одне кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Досягнуто позитивних результатів у сфері захисту економічних інтересів держави, зокрема у бюджетній сфері. Упродовж 2012 року порушено 19 кримінальних справ, з яких 16 направлено до суду, внесено 172 документи реагування, за якими відшкодовано 911 тис. грн та притягнуто до відповідальності 167 посадових осіб.

На захист інтересів держави у сфері державної та комунальної власності прокурорами порушено дві кримінальні справи, одну з яких направлено до суду, внесено 26 подань, до відповідальності притягнуто 22 посадові особи, у тому числі 7 – органів контролю, до бюджету відшкодовано 1,1 млн гривень.

Уже в цьому році за результатами здійснення прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів розпочато 68 кримінальних проваджень, розглянуто із вжиттям заходів 737 подань, скасовано 28 незаконних актів, притягнуто до відповідальності 649 посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. Відшкодовано 8,7 млн грн (у т.ч. понад 2 млн грн – до бюджету).

Наприклад, постановою Окружного адміністративного суду міста Києва від 19 липня 2012 року задоволено позов заступника прокурора Рівненської області в інтересах держави в особі Державної інспекції з контролю за цінами в Рівненській області та стягнуто з ДП «Документ» адміністративно-господарську санкцію у сумі 2,5 млн грн до державного бюджету. Підставою для прокурорського реагування стали порушення службовими особами Рівненської філії ДП «Документ» державної дисципліни при встановленні, формуванні та застосуванні тарифів на платні послуги: з червня 2008 до травня 2009 року філією незаконно стягнуто з мешканців Рівненщини кошти у сумі 840 тис. грн за виготовлення паспортів громадянина України для виїзду за кордон.

Поновлено права 1 686 громадян, яким повернуто майже 1,2 млн грн заборгованої заробітної плати, до Пенсійного фонду України відшкодовано понад 800 тис. грн заборгованості по внесках.

Завдяки принциповій позиції прокурорів упродовж 2012 року та за три місяці 2013 року захищено права понад 4,3 тис. дітей. На їхню користь відшкодовано майже 4,6 млн грн соціальних виплат.

Останнім часом основні зусилля прокурорів Рівненщини зосереджено на проблемах додержання прав і свобод громадян у сферах малого та середнього підприємництва і встановлено низку

фактів тиску на бізнес, що його вчиняють контролюючі та правоохоронні органи.

Цього року до прокуратури області надійшло від суб'єктів господарювання 26 повідомлень на телефон «гарячої лінії» про можливі порушення діяльності органів державної податкової служби, інспекції державного архітектурно-будівельного контролю (ДАБК), управління ветмедичини, інспекції захисту прав споживачів, екоінспекції, державної служби лікарських засобів та держтехногенбезпеки.

Вже 10 фактів необґрунтованого проведення правоохоронними, контролюючими органами перевірок та пред'явлення незаконних вимог знайшли своє підтвердження. Зокрема, після надходження дзвінка на телефон «гарячої лінії» невідкладною прокурорською перевіркою встановлено, що четверо оперуповноважених Рівненського МВ УМВС України в області, на порушення вимог Законів України «Про звернення громадян» та «Про міліцію», за анонімним повідомленням та за відсутності керівника одного із рівненських товариств і понять, провели перевірку статутних та дозвільних документів суб'єкта господарювання, а після проведення огляду комп'ютерної техніки мали намір її вилучити. Однак унаслідок втручання прокуратури такі незаконні дії міліціонерів було припинено, винних притягнуто до відповідальності.

Після розгляду на засіданні колегії питань про проблеми підприємницької діяльності у нашому краї прокуратура зобов'язала органи контролю зменшити кількість перевірок суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Це рішення позитивно вплинуло на бізнес. У першому кварталі 2013 року рівненські податківці звітують, що зменшили кількість планових перевірок на 70%. До таких кроків вдалися й інші контролюючі та правоохоронні органи Рівненщини. Тож сподіваюсь, що найближчим часом підприємства та комерційні структури краю відчують послаблення фіскального тиску, що дасть змогу безперешкодно спрямувати зусилля на покращення їхньої господарської діяльності, а відтак – економічної привабливості регіону.

Загалом за результатами проведених перевірок з питань додержання конституційних засад підприємницької діяльності упродовж 2012–2013 років порушено 1 кримінальну справу, розпочато 5 кримінальних проваджень, складено 3 протоколи про вчинення корупційних діянь, внесено 145 подань, притягнуто до відповідальності 167 посадових осіб органів державного контролю та правоохоронних органів.

Охорона довкілля залишається одним із пріоритетних напрямів нашої діяльності. За результатами перевірок додержання екологічного законодавства в минулому році відшкодовано 1,2 млн грн, в тому числі до бюджету – 1 млн гривень.

Тільки після прокурорських перевірок органами місцевого самоврядування ліквідовано 10 несанкціонованих витоків у водні об'єкти міста Рівного.

На виконання подань прокурорів за порушення законодавства при здійсненні державного контролю у сфері екології та охорони лісових ресурсів минулого року до дисциплінарної відповідальності притягнуто 413 державних службовців органів державного контролю та лісової охорони, а упродовж 2013 року – 82 посадові особи.

Поточного року органами прокуратури зареєстровано два кримінальних провадження за фактами порушення законодавства про надра, якими державі завдано збитків на суму понад 2 млн грн, та безпідставного стягнення із суб'єктів господарювання органами ветслужби при виконанні ветеринарних робіт (послуг) 264 тис. гривень.

Вжито низку організаційно-практичних заходів щодо посилення захисту інтересів громадян і держави у сфері земельних правовідносин. За прокурорського втручання у 2012 році та вже з початку поточного року повернуто 432 га земель, попереджено незаконне відчуження ще 423 га землі. На користь громадян і держави відшкодовано майже 2,8 млн гривень.

Натомість у діяльності контролюючих органів при здійсненні ними повноважень у сфері контролю за використанням та охороною земель прокуратура виявила численні недоліки: зокрема акцентується увага на дріб'язкових та формальних порушеннях, допущених органами виконавчої влади та місцевого самоврядування при розпоряджанні землями, вносяться формальні приписи про усунення порушень або ж взагалі не вживаються дієві заходи щодо їх усунення. А такий стан справ не сприяє і не може сприяти зміцненню законності в регіоні.

В області у першому кварталі існувала заборгованість за 10 суб'єктами господарювання на загальну суму 1,1 млн грн, проте до органів прокуратури Державною інспекцією сільського господарства в Рівненській області скеровано лише 2 матеріали для вжиття заходів реагування на суму 635 тис. гривень.

Здійснюючи повноваження щодо захисту інтересів громадян і держави при виконанні судо-

вих рішень, прокуратура порушила 9 кримінальних справ, на усунення виявлених порушень внесено 188 документів реагування, за результатами розгляду яких відшкодовано 4,6 млн грн коштів (у тому числі 2,8 млн грн – до бюджету), до відповідальності притягнуто 57 посадових осіб.

Особливу увагу приділено ефективності діяльності органів податкової служби, Пенсійного фонду України при забезпеченні контролю за виконанням судових рішень про стягнення до бюджету податкової заборгованості, а також платежів до Пенсійного фонду України.

В умовах адміністративної реформи набуває особливого актуальності діяльність прокурорів, спрямована на забезпечення законності під час застосування заходів впливу за адміністративні правопорушення, захист прав та законних інтересів учасників адміністративного процесу.

На території області складати протоколи та розглядати справи про адміністративні правопорушення мають право понад 40 органів державного контролю, фондів соціальної спрямованості, а також правоохоронні органи, адміністративні комісії та суди; функціонує 18 судів загальної юрисдикції, якими у 2012 році розглянуто 22 тис. справ про адміністративні правопорушення.

Значна кількість органів, уповноважених застосовувати заходи адміністративного впливу, та притягнутих до адміністративної відповідальності осіб, динамічність законодавства про адміністративні правопорушення потребують систематичного нагляду за додержанням відповідних законів про адміністративні правопорушення. Тому цілком виправданим та вкрай потрібним є здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів про адміністративні правопорушення зазначеними органами.

У минулому та поточному роках органами прокуратури області опротестовано 612 незаконних постанов зазначених органів, внесено 360 подань, за результатами розгляду яких до відповідальності притягнуто 556 посадових осіб, з яких 350 – це посадові особи органів контролю.

Наприклад, прокурор Корецького району порушив у серпні 2012 року кримінальну справу стосовно колишнього начальника ізолятора тимчасового тримання одного із райвідділів УМВС України в області, капітана міліції за фактом зловживання службовим становищем за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 364 Кримінального кодексу України.

Встановлено, що посадовець не помістив до ізолятора тимчасового тримання 11 громадян, до

яких за порушення правил дорожнього руху був застосований адміністративний арешт. На підставі виданих установою довідок з неправдивими даними про відбуття порушеннями адміністративного арешту працівники служби ДАІ повернули цим громадянам посвідчення водія. За неправомірні дії посадовець ізолятора тимчасового тримання (ІТТ) отримав від «арештованих» винагороду у виді грошових коштів. Дану кримінальну справу скеровано до суду для розгляду по суті.

В даній статті зацентовано увагу лише на окремих моментах виконаної роботи. Підсумовуючи зазначене вище, вважаю, що за прокуратурою потрібно зберегти право використовувати позасудову процедуру захисту конституційних прав громадян у випадках порушення закону. Існування функції нагляду за додержанням і застосуванням законів є цілком обґрунтованим і виправданим.

Необхідність та мета цього напряму роботи може бути виражена у таких запитаннях: чи доцільно сьогодні позбавляти прокуратуру наглядової функції за наявності в регіоні, країні проблем

у сфері виплати заробітної плати, махінацій із землею, бюджетними коштами? Якщо права дітей, інвалідів, малозабезпечених буде захищати не прокуратура, тоді які органи? Чи так само ефективно захистить цих людей від неправомірних посягань «безкоштовний» адвокат?

Положенням ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права всіляко заохочується створення в державі альтернативних органів захисту прав і свобод людини й громадянина, громадянам надається можливість на свій розсуд обирати відповідний орган, здатний забезпечити їх реалізацію.

Оскільки система судів не в змозі замінити органи прокуратури у виконанні покладених на них обов'язків, а органи державного відомчого контролю неспроможні забезпечити у повному обсязі та в стислі строки захист прав громадян, то за прокуратурою потрібно залишити функцію нагляду як єдиний ефективний засіб захисту від неправомірних посягань прав і свобод людини та інтересів держави.

Василь ПРИСЯЖНЮК

НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ І ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАКОНІВ – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Резюме

Розглянуто результати здійснення прокуратурою Рівненської області нагляду за додержанням і застосуванням законів. Зроблено висновок про необхідність збереження за органами прокуратури права використовувати позасудову процедуру захисту конституційних прав громадян у випадках порушення закону та обґрунтованість існування функції нагляду за додержанням і застосуванням законів.

Василий ПРИСЯЖНЮК

НАДЗОР ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ И ПРИМЕНЕНИЕМ ЗАКОНОВ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ

Резюме

Рассмотрены результаты осуществления прокуратурой Ривненской области надзора за соблюдением и применением законов. Сделан вывод о необходимости сохранения за органами прокуратуры права использовать внесудебную процедуру защиты конституционных прав граждан в случаях нарушения закона и обоснованности существования функции надзора за соблюдением и применением законов.

Vasil PRYSIAZHNYUK

SUPERVISION OVER THE OBSERVANCE AND APPLICATION OF LAWS – AN INTEGRAL PART OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE

Summary

The results of the implementation of Rivne region prosecutor supervision over the observance and application of laws. The conclusion about the need for preservation of the prosecutor's office right use of extrajudicial procedures protect the constitutional rights of citizens in cases of violation of the law or the validity of the existence function of supervision over the observance and application of laws.

Сергій СОЛЮК,
*прокурор Хмельницької області,
старший радник юстиції*

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Ключові слова: правозастосовна діяльність; кримінальне провадження; розумні строки; слідчий суддя.

Чи не головним надбанням піврічної дії нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) є отримання прокурорами нехай мінімальної, та все ж практики його застосування в «бойових» умовах, можливості оцінювати ефективність використання різних передбачених законом процесуальних інструментів у конкретних ситуаціях, визначати у кримінальних провадженнях найдієвіші тактичні прийоми розслідування. Водночас застосування норм КПК України на практиці спричинило появу низки проблемних питань нормативно-правового регулювання діяльності органів прокуратури, досудового розслідування та суду у кримінальних провадженнях, які, на нашу думку, потребують нагального вирішення шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Зокрема, у ч. 1 ст. 284 КПК України передбачено 8 підстав, з яких під час досудового розслідування може бути прийнято рішення про закриття кримінального провадження. При цьому ч. 3 вказаної статті уточнює, що слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо встановлено відсутність події кримінального правопорушення, відсутність його складу в діянні або ж набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, і жодній особі в провадженні не повідомлялось про підозру, а прокурор – щодо підозрюваного з будь-яких передбачених ч. 1 цієї статті підстав.

Втім, практика засвідчила випадки, коли повідомлення особі про підозру є недоцільним з погляду економії процесуальних засобів або ж взагалі неможливим, а підстави для закриття кримінального провадження за реабілітуючими обставинами відсутні.

Наприклад, потерпілий спершу звернувся із заявою про початок досудового розслідування у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення стосовно конкретної особи, а за кілька днів потому відмовився від висунутого ним обвинувачення у зв'язку з відшкодуванням заподіяної йому шкоди. За таких обставин повідомлення особі про підозру, навіть підтверджене повністю зібраними об'єктивними і неупередженими доказами, з точки зору використання процесуальних інструментів не матиме сенсу, адже результат досудового розслідування уже визначений заявою потерпілого про відмову від обвинувачення. До того ж, враховуючи положення ч. 1 ст. 283 КПК України, відповідно до якої кожна особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження, через призму ст. 28 КПК України проведення подальших процесуальних дій у такому провадженні після надходження заяви потерпілого про відмову від обвинувачення може розцінюватись як порушення розумних строків.

Інший приклад – смерть особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до повідомлення їй про підозру у його скоєнні унеможливорює проведення цієї процесуальної дії.

Буквальне тлумачення ч. 3 ст. 284 КПК України свідчить про неможливість закриття кримінальних проваджень в обох зазначених випадках у зв'язку з відсутністю уповноваженого суб'єкта – слідчий не може цього зробити, оскільки немає підстав для їх припинення за реабілітуючими обставинами, а прокурор позбавлений такої можливості, тому що про підозру у провадженнях нікому не повідомлялось.

На нашу думку, системний аналіз норм КПК України свідчить про деяку невідповідність ст. 284 іншим його положенням.

Зокрема, ст. 36 КПК України визначає широкий перелік повноважень прокурора як процесуального керівника досудовим розслідуванням, що свідчить про його провідну роль у кримінальному процесі. Прокурор уповноважений як самостійно приймати процесуальні рішення, так і переглядати законність рішень, прийнятих процесуально залежним від нього слідчим. Положення, що встановлюють повноваження органів досудового розслідування, описують слідчого як учасника кримінального процесу, в силу закону зобов'язаного неухильно дотримуватись лінії розслідування, обраної процесуальним прокурором, точно і своєчасно виконувати його доручення та вказівки.

Водночас неможливість закриття прокурором кримінального провадження при встановленні відсутності події кримінального правопорушення, його складу в діянні або ж у зв'язку з набранням чинності законом, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, якщо жодній особі не повідомлялось про підозру, ставить його, на нашу думку, у певну залежність від слідчого, своєчасного прийняття останнім законного рішення. При цьому не слід забувати, що обов'язок із забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки ч. 2 ст. 28 КПК України покладає саме на прокурора, а не на слідчого.

За таких обставин видається доцільним надати прокурору повноваження щодо закриття кримінального провадження з підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України, без будь-яких обмежень.

Чимало питань виникає при передачі до суду обвинувальних актів та подальшому підтриманні державного обвинувачення.

Відповідно до ч. 1 ст. 317 КПК України документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи й матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою).

Фахівцями Генеральної прокуратури України спільно з Національною академією прокуратури України вироблено позицію, згідно з якою такі документи та інші матеріали, у тому числі матері-

али досудового розслідування, підлягають долученню до обвинувального акта за клопотанням прокурора під час підготовчого судового засідання [1, 23–24].

Натомість судами під приводом необхідності дослідження у судовому засіданні виключно доказів на підтвердження обвинувачення активно висувається теза щодо вимоги надавати суду не всі матеріали розслідування, а лише протоколи слідчих дій, документи та висновки експертиз, що мають доказове значення.

Вважаємо, що така позиція суду не лише суперечить вимогам ст. 317 КПК України, а й розмиває значення процесуальної дії, передбаченої ст. 290 КПК України, – відкриття матеріалів іншій стороні. За результатами надання стороні захисту доступу до матеріалів досудового розслідування слідчий або прокурор за зразком, розробленим Генеральною прокуратурою України, складають протокол, у якому зазначають кількість томів провадження, з якими ознайомлено сторону захисту, та окремо для кожного тому – кількість наявних у ньому аркушів [2, 259–231]. Окремий перелік доказів, які стороною обвинувачення будуть використані у суді, не складається, оскільки у цьому немає потреби – як і за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, матеріали обвинуваченому та його захиснику надаються описані, підшиті та пронумеровані. Пропоноване ж судом роз'єднання матеріалів з метою виокремлення «чистих» доказів суттєво ускладнює доведення у випадку необхідності виконання прокурором обов'язку, передбаченого ст. 290 КПК України.

З огляду на викладене, на нашу думку, існує потреба в імперативному законодавчому зобов'язанні прокурора надавати суду в підготовчому судовому засіданні описані, підшиті та пронумеровані матеріали досудового розслідування, відкриті учасникам кримінального провадження у порядку, передбаченому ст. 290 КПК України. Водночас при визначенні обсягу доказів, які повинні бути досліджені, та порядку їх дослідження судом (ст. 349 КПК України) прокурори посилятимуться на конкретні аркуші справи, що містять документи та інші докази в провадженні. Таким чином, буде забезпечено додержання принципів диспозитивності та змагальності кримінального судочинства і при цьому збережено значення ст. 290 КПК України.

Низка питань постає у зв'язку із проведенням передбачених КПК України процесуальних

дій, на які потрібен дозвіл слідчого судді, що ускладнюється суттєвим обмеженням повноважень прокурора щодо оскарження його рішень.

У положеннях Кримінального процесуального кодексу України введено концептуально нового для вітчизняного кримінального провадження процесуального учасника – слідчого суддю, якого наділено значними повноваженнями при вирішенні питань, що мають важливе значення в процесі збирання доказів. Втім, в апеляційному порядку може бути оскаржена лише частина з рішень, на прийняття яких уповноважений слідчий суддя. Перелік таких рішень передбачено у ст. 309 КПК України і є вичерпним. Наприклад, не можуть бути переглянуті в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову в наданні дозволу на обшук та огляд житла, залучення експерта, примусове відібрання біологічних зразків, відмову у застосовуванні заходів забезпечення кримінального провадження (окрім арешту майна та відсторонення від посади). З передбачених у КПК України п'яти запобіжних заходів можливо оскаржити рішення про незастосування лише двох – тримання під вартою та домашнього арешту. Вирішення питань про більш м'які заходи (особисте зобов'язання, особисту поруку та заставу) законодавцем повністю залишено у віданні слідчого судді.

Відповідно до ч. 3 ст. 309 КПК України заперечення на ухвали слідчого судді, які не підлягають оскарженню, можуть бути подані під час підготовчого судового засідання.

Водночас, якщо під час досудового розслідування слідчий суддя відмовив у наданні дозволу на проведення обшуку житла підозрюваного, внаслідок чого втрачено можливість одержати речові та інші докази на підтвердження обвинувачення, подання прокурором у підготовчому судовому засіданні заперечення на таку його ухвалу ситуації вже не виправить. Тим більше, що публічне оголошення такого заперечення в судовому засіданні у присутності інших учасників процесу, передусім сторони захисту, остаточно знівелює можливість здобуття цих доказів у майбутньому.

Втім, найбільш спірною видається юридична конструкція, передбачена для оскарження рішення про закриття кримінального провадження, прийнятого під час досудового розслідування. Відповідно до статей 307 і 309 КПК України апеляційному оскарженню підлягають ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, про повернення такої скарги або ж про відмо-

ву у відкритті провадження по ній, тобто усі ухвали, відповідно до яких скарги заявника, потерпілого, його представника чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника на постанову про закриття кримінального провадження не було задоволено. Натомість ухвала слідчого судді про скасування постанови про закриття кримінального провадження апеляційному оскарженню прокурором не підлягає, що ставить сторону обвинувачення у нерівні умови з іншими сторонами процесу.

До того ж у цьому випадку перед слідчим суддею завжди постає спокуса піти шляхом найменшого опору, адже обирати йому доводиться між прийняттям рішення про скасування постанови про закриття кримінального провадження, яке вже з моменту проголошення є чинним, та про відмову в задоволенні скарги на таку постанову, яке в перспективі може бути скасоване судом апеляційної інстанції, що, ймовірно, матиме для судді негативні наслідки. Це лише створює додаткове підґрунтя для прийняття слідчим суддею тенденційного рішення.

Тому такий усучений перелік ухвал слідчого судді, що підлягають апеляційному оскарженню, на нашу думку, не зовсім відповідає не лише широкому спектру його повноважень, а й проголошеному у ст. 24 КПК України принципу забезпечення права учасників кримінального провадження на оскарження процесуальних рішень. Потрібно також визнати, що правова система нашої держави, враховуючи і незначний час дії нового КПК України, на сьогодні ще не зовсім готова до прийняття остаточних рішень вже на рівні суду першої інстанції.

Значний вплив на практику застосування КПК України мають інформаційні листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ). Втім, і вони містять спірні положення, конкретизація яких потребує чіткого законодавчого регулювання.

За час дії КПК України було виявлено очевидну законодавчу прогалину, що стосувалася питання перерахування обвинувачених, утримуваних під вартою, за судом у зв'язку з направленням обвинувального акта та відрахування у такому випадку строків цього запобіжного заходу. У КПК України містяться положення про застосування тримання під вартою особи виключно в межах строку досудового розслідування (ст. 197 КПК України), автоматичне продовження строків тримання під вартою за результатами підготовчого судового засідання за відсутності інших

клопотань учасників провадження (ст. 315 КПК України) та обов'язок суду не менше ніж один раз на два місяці після надходження обвинувального акта переглядати доцільність продовження дії такого запобіжного заходу (ст. 331 КПК України). Однак сам момент переходу утримуваного під вартою зі сфери впливу прокурора у сферу відповідальності суду Кодексом не врегульовано.

Враховуючи, що концептуальні положення тримання під вартою, закладені в Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року, знайшли правонаступництво у чинному КПК України, після довгих дискусій із судами області було досягнуто рішення щодо продовження застосування практики, що мала місце до 20 листопада 2012 року, – закінчення строку тримання під вартою під час досудового розслідування в день надходження обвинувального акта до суду та обчислення від цієї дати двомісячного строку, передбаченого ст. 331 КПК України.

Однак у квітні ВССУ надіслав інформаційний лист «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [3], в якому роз'яснив нижчестоящим судам, що при направленні обвинувального акта до суду запобіжний захід щодо обвинуваченого у вигляді тримання під вартою є незмінним у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування, і може бути змінений лише у підготовчому судовому засіданні. Відповідно до позиції ВССУ у випадку, коли після направлення обвинувального акта до суду першої інстанції та до проведення підготовчого судового засідання строк застосування запобіжного заходу закінчився, запобіжний захід вважається таким, що припинив свою дію у зв'язку із закінченням строку, на який такий запобіжний захід було обрано.

При цьому в іншому своєму інформаційному листі, «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [4], ВССУ констатував, що судове провадження не може бути розпочато раніше ніж через п'ять днів із дня вручення (отримання) обвинуваченому копії обвинувального акта. Варто зазначити, що КПК України безпосередньо таких положень не містить.

Тому на практиці сьогодні ми маємо ситуацію, коли суди, посилаючись на згадані вище роз'яснення ВССУ, вимагають надсилати у кримінальних провадженнях, де обвинуваченим обра-

но запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, обвинувальні акти не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення строку його застосування, визначеного в ухвалі слідчого судді.

На наше переконання, така позиція не ґрунтується на вимогах закону і по суті є безпідставним скороченням строку досудового розслідування не менш як на згадані п'ять днів.

У ст. 219 КПК України прокурора та органи досудового розслідування зобов'язано закінчити досудове розслідування злочину у двомісячний строк з дня повідомлення особи про підозру у його вчиненні (без урахування визначеної законом можливості його продовження).

Водночас, як відомо з юридичної теорії, суб'єкт правовідносин не лише обтяжується обов'язками, а й наділяється певними правами, які між собою корелюються, витікають одне з одного. Тому можемо з упевненістю стверджувати, що за таким обов'язком стоїть також право органів досудового розслідування повною мірою використовувати вказаний процесуальний строк для проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, засноване на принципі диспозитивності кримінального провадження.

Навряд чи можна погодитись і з висунутою в судових колах думкою про необхідність продовження у такому разі строку тримання обвинуваченого під вартою в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України. Оскільки строк тримання під вартою може бути продовжено лише в межах строку досудового розслідування, запропонована схема вимагає продовження ще й останнього строку. Однак, на наше переконання, жоден уповноважений прокурор не погодиться продовжити строк досудового розслідування лише через закінчення строку дії запобіжного заходу. А обґрунтування такого продовження надуманими підставами або ще гірше – свідоме затягування з проведенням необхідних слідчих дій з метою «отримання» підстав для продовження є не чим іншим, як порушенням розумних строків у кримінальному провадженні.

Варто також враховувати, що навіть у разі направлення обвинувального акта до суду заздалегідь підготовче засідання у ньому до закінчення строку дії запобіжного заходу, обраного слідчим суддею, може не відбутися з різних причин – наприклад, у зв'язку з неявкою захисника, участь якого у провадженні є обов'язковою.

Тому, на нашу думку, слід визнати, що запропонована ВССУ формула обрахунку закінчення

строку тримання обвинуваченого під вартою є вимогах закону, а сама проблема потребує не-недосконалою і не повною мірою ґрунтується на відкладного законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Підтримання прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України: зб. метод. рекомендацій / за заг. ред. В.П. Пшонки, Ю.М. Дьоміна. – К.: Алерта, 2013. – 438 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів: наук.-практ. посіб. / А.Г. Андреев, Є.М. Блажівський, М.І. Гошовський та ін. – К.: Алерта, 2012. – 763 с.
3. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квітня 2013 року №511-550/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua>
4. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовтня 2013 року №223-1430/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua>

Сергій СОЛЯР

**ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ
ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Резюме

Розглянуто особливості застосування в практичній діяльності прокурорів новел Кримінального процесуального кодексу України.

Сергей СОЛЯР

**ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ
ОТДЕЛЬНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ УГОЛОВНОГО
ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ**

Резюме

Рассмотрены особенности применения в практической деятельности прокуроров новелл Уголовного процессуального кодекса Украины.

Sergey SOLYAR

**ISSUES OF PRACTICAL APPLICATION
OF CERTAIN PROVISIONS OF THE CRIMINAL
PROCEDURE CODE OF UKRAINE**

Summary

The features used in practice prosecutors novels Criminal Procedure Code of Ukraine.

Роман ВАЦЬКІВСЬКИЙ,
*заступник прокурора Львівської області,
старший радник юстиції*

ПРАВОЗАХИСНА ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: сфера земельних відносин; розмежування; земельна реформа; передача земельних ділянок.

Відповідно до вказівок Генерального прокурора України від 31 січня 2011 року №13 і від 18 березня 2013 року №42 захист інтересів держави у сфері земельних відносин визначено одним із пріоритетних напрямів правозахисної та представницької діяльності органів прокуратури.

В Україні триває земельна реформа, мета якої – забезпечення захисту усіх суб'єктів права власності та господарювання на землю. Черговим її етапом стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 6 вересня 2012 року №5245, який набрав чинності 1 січня поточного року.

Цим Законом в країні розмежовано землі на державні та комунальні, крім тих, що перебувають у власності. Потрібно зазначити, що з часу прийняття чинного Земельного кодексу України (ЗК України) та однойменного Закону окреслене питання вирішено не було. До проведення такого розмежування розпоряджання землями в Україні, крім земель приватної власності, здійснювалося в порядку, передбаченому п. 12 Перехідних положень ЗК України.

Натепер землі державної та комунальної власності в Україні вважаються розмежованими, а розпоряджання ними здійснюється в порядку, передбаченому розділом IV ЗК України. Закон України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» та п.п. 10–12 Перехідних положень Земельного кодексу України втратили чинність.

Відповідно до ст. 84 ЗК України у державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності. У кому-

нальній власності згідно зі ст. 83 ЗК України перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності, а також земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності, незалежно від місця їх розташування.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» до переліку суб'єктів, які мають право розпоряджатися земельними ділянками, віднесено Державне агентство земельних ресурсів України та його територіальні органи, які відповідно до ч. 4 ст. 122 ЗК України передають у власність або у користування для всіх потреб земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності.

Державне агентство земельних ресурсів України наказом «Про деякі питання реалізації повноважень з питань передачі земель сільськогосподарського призначення державної власності для всіх потреб» від 28 лютого 2013 року №72 затвердило методичні рекомендації щодо порядку реалізації головними управліннями Держземагентства в областях, містах Києві та Севастополі повноважень з передачі земельних ділянок зазначеної категорії на безконкурентних засадах.

Іншою новелою в земельному законодавстві України стало одночасне введення в дію двох нових реєстрів – *Державного земельного кадастру*, в якому реєструються земельні ділянки як об'єкти прав, та *Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень*, в якому реєструються речові права на земельні ділянки та їх обтяження.

З набранням чинності Закону України «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 року №3613 та постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 року №1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» в державі з 1 січня поточного року почала функціонувати єдина геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Таким чином, земельний кадастр в Україні сформувався у цілісну систему даних з відомостями про реєстрацію земель і прав на них, облік кількості та якості земель, бонітування ґрунтів і економічну оцінку земель на кінець 80-х років XX століття [1].

Кадастр містить сучасні ортофотоплани й індексно-кадастрові карти (фактично електронні карти України, які набагато зручніші та детальніші, ніж, приміром, карти Google, що зроблені за знімками з космосу). Для його введення в експлуатацію здійснено оцифровку паперових архівів із землевлпорядною документацією, а це сотні мільйонів листів різних документів і карт, з них – 17 мільйонів актів на право земельної власності, виданих за роки незалежності [2].

Разом з тим зазначений вище Закон доповнює Земельний кодекс України новою ст. 79-1 «Формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав», відповідно до якої земельна ділянка з початку поточного року може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування та державної реєстрації права власності на неї. Ділянка вважається сформованою з моменту привласнення їй кадастрового номера.

Крім того, відповідно до ст. 9 зазначеного Закону внесення відомостей до кадастру і надання таких відомостей здійснюється державними кадастровими реєстраторами, які є державними службовцями, мають власну печатку та протягом 14 днів здійснюють державну реєстрацію земельної ділянки або надають заявнику мотивовану відмову у ній, що у свою чергу має стати предметом посиленої уваги органів прокуратури.

На підтвердження державної реєстрації земельної ділянки заявнику безоплатно видається витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку, який містить всі відомості про земельну ділянку, внесені до Поземельної книги.

Складовою частиною витягу є кадастровий план земельної ділянки.

Цим же законом передбачено коло суб'єктів, які мають право на отримання відомостей з Державного земельного кадастру про земельну ділянку, до яких, зокрема, належать і органи прокуратури України.

Важливою новелою земельного кадастру стала публічність його даних. Відповідно до ст. 36 Закону на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів – Державному агентстві земельних ресурсів України вже функціонує публічна кадастрова карта. Оскільки використання її даних шляхом копіювання та роздрукування відомостей врегульовано ч. 4 вказаної статті, стало можливим, за необхідності, долучення зазначених відомостей до матеріалів прокурорських перевірок. Ця інформація може бути використана для досягнення спеціальних та конкретних завдань прокурорської діяльності [3].

Особливістю оформлення прав на земельні ділянки після 1 січня 2013 року стало встановлення нового порядку оформлення земельних прав, оскільки їх державна реєстрація здійснюється державними реєстраторами прав на нерухоме майно Державної реєстраційної служби України без видачі державних актів на право власності (користування) на земельні ділянки.

Якщо згідно з редакцією ст. 126 Земельного кодексу України до 1 січня право власності на земельну ділянку посвідчувалось державним актом, цивільно-правовою угодою або свідоцтвом про право на спадщину, то з 1 січня 2013 року ст. 126 ЗК України викладено в новій редакції, відповідно до якої право власності, користування земельною ділянкою оформлюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Стаття 18 цього Закону вказує, що документом, який підтверджує виникнення права власності при здійсненні державної реєстрації прав на нерухоме майно, є Свідоцтво про право власності на нерухоме майно, яке підписується державним реєстратором та засвідчується печаткою.

Зазначене вище вимагає вироблення нових підходів до здійснення правозахисної діяльності органами прокуратури у сфері земельних відносин з урахуванням більш широких можливостей використання даних вказаного реєстру відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2012 року №1156, якою у

новій редакції викладено Порядок надання інформації з нього.

Водночас, як засвідчили прокурорські перевірки, проблемним залишається питання інформаційної взаємодії органів Держземагентства України та Державної реєстраційної служби України. Незважаючи на те, що з 1 січня 2013 року набрали чинності постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2012 року №118 та спільний наказ Міністерства юстиції України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 3 грудня 2012 року №1779/5/748, якими детально врегульовано їх взаємодію, на цей час її нема.

Зважаючи на викладене, а також на те, що взаємодія відповідних органів є запорукою за-

безпечення належного прокурорського нагляду, у лютому 2013 року проведено науково-практичний семінар на тему «Зміни та новели у земельному законодавстві, їх особливості та проблемні питання у здійсненні нагляду за їх застосуванням».

В роботі семінару, крім працівників прокуратури області, взяли участь представники Генеральної прокуратури України, Національної академії прокуратури України, Головного управління Державного агентства земельних ресурсів у Львівській області, Головного управління юстиції у Львівській області та обласного комунального підприємства «Бюро технічної інвентаризації та експертної оцінки».

Список використаних джерел:

1. Теоретичні основи державного земельного кадастру: навч. посіб. / М.Г. Ступень, Р.Й. Гулько, О.Я. Микула та ін.; за заг. ред. М.Г. Ступеня. – Львів: «Новий Світ-2000», 2011. – С. 17.
2. Реєстрація більшості ділянок триває близько 5–10 хвилин // прес-служба державного агентства земельних ресурсів. – 2013. – 6 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246034691&cat_id=2442772123
3. Захист прокурором прав громадян та інтересів держави у сфері земельних відносин: наук.-практ. посіб. / І.М. Козьяков, А.М. Мірошніченко, В.В. Салков, А.А. Матвієць та ін. – К.: Алерта, 2012. – С. 51–52.

Роман ВАЦЬКІВСЬКИЙ

**ПРАВОЗАХИСНА ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Резюме

Розглядаються новели земельного законодавства, введені в дію з 1 січня 2013 року. Висвітлено практичний досвід його застосування працівниками прокуратури (зокрема Львівської області) щодо правильного розподілу та використання земельних ресурсів.

Роман ВАЦКІВСЬКИЙ

**ПРАВОЗАЩИТНАЯ И ПРЕДСТАВИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ
В СФЕРЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Резюме

Рассматриваются новеллы земельного законодательства, введенные в действие с 1 января 2013 года. Освещен практический опыт его применения работниками прокуратуры (в частности Львовской области) относительно правильного распределения и использования земельных ресурсов.

Roman VATSKIVSKYY

**ADVOCACY AND REPRESENTATION ACTIVITIES
OF ORGANS IN LAND RELATIONS**

Summary

Considered novels land laws enacted from January 1, 2013. Deals with the practical experience of its application prosecutors (including Lviv region) regarding the appropriate allocation and use of land resources.

Вікторія КОЗАЧЕНКО,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії прокуратури України,
юрист 2 класу

МІСЦЕ ЗАКОННОСТІ У СИСТЕМІ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА ТА УКРАЇНИ

Ключові слова: засади кримінального судочинства; законність; офіційність; обвинувачення; безпосередність; гласність; презумпція невинуватості.

Однією з найважливіших ознак правової держави є регулювання всіх найважливіших аспектів суспільного та державного життя законами, реальне визнання та захист прав людини і громадянина.

Згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [1].

Відповідно до ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати 22 загальним засадам кримінального провадження, окреме місце серед яких посідає засада законності, яка також закріплена і в Конституції України.

Зміст засади законності визначається у ст. 9 КПК України, відповідно до якої під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Сьогодні навряд чи можна знайти важливішу і водночас складнішу проблему, ніж принцип законності у кримінальному процесі. Відповідно основним і найбільш гострим у цій засаді є питання про юридичні гарантії, способи і механізми захисту особи від протиправних та незаконних дій державних органів і посадових осіб.

Не випадково центральне місце і в конституції-ях більшості сучасних держав відводиться змісту

законності. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини не є нині виключно внутрішньою справою тієї чи іншої держави. Як загальнокультурна цінність, що не залежить від національності, ідеології, вона виступає об'єктом міжнародно-правового регулювання. Членство в міжнародному і європейському співтовариствах, зокрема в Раді Європи, зобов'язує Україну дотримуватися загальноприйнятих у цій сфері міжнародних стандартів. Ці стандарти закріплені, зокрема, в Загальній декларації прав людини (1948 р.) [2], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) [3].

Вступ України до Ради Європи та визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини відкривають перспективи подальшої демократизації, перетворення України на дійсно правову, засновану на цінностях прав людини державу, але водночас покладають обов'язок докорінно перебудувати свою правову систему, а також правозахисні механізми.

Цю тему в різні періоди досліджували вчені загальнотеоретичного напрямку А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк та інші. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина, що пов'язано із здійсненням кримінального провадження, досліджувалось у працях учених-процесуалістів С.А. Альперта, М.І. Бажанова, Т.В. Варфоломеевої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Ю.О. Гурджі, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.Т. Нора, М.Є. Шумила та інших.

В розробку засади законності в німецькому законодавстві значний внесок зробили такі німецькі

вчені: Р. Гюнтер, М. Німелер, С. Роксін, А. Рьоріхт, В. Хайде, Г. Шмідт-Ренч та інші, а також російські: А.І. Жалінський, К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Філімонов. Однак роботи, виконаної на рівні порівняльного аналізу, до сьогодні не проводилося.

Метою цієї статті є комплексне порівняльно-правове дослідження, пов'язане з розкриттям змісту засад кримінального провадження, а також визначення місця та значення засади законності в кримінальному провадженні Федеративної Республіки Німеччина та України. Автор проаналізував кримінально-процесуальне законодавство Німеччини, оскільки воно є одним із найстабільніших у Європі, а Кримінально-процесуальний кодекс цієї країни (КПК ФРН) прийнятий у 1887 році, і нині діє в редакції від 7 квітня 1987 року.

М.М. Михеєнко, думку якого підтримуємо, засади кримінального процесу розглядає як:

1) найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій і інститутів;

2) панівні в цій державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення правосуддя в кримінальних справах;

3) такі, що повинні бути закріплені в нормах права;

4) принципи, що мають діяти у всіх або кількох стадіях кримінального процесу й обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду.

Порушення будь-якої засади означає незаконність рішення у справі та обов'язкове його скасування.

Таким чином, засади кримінального процесу – це закріплені в законі панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань, способу формування й здійснення правосуддя в кримінальних справах, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку й інших рішень у справі [4, 222].

На формування та розвиток засад німецького кримінального процесу значно вплинула демократична революція в Німеччині 1848 року. В декларації «Про основні права німецького народу», прийнятій франкфуртським зібранням, а також в конституціях окремих німецьких держав були проголошені принципи нової організації правосуддя і ліквідації кабінетної юстиції, гласність і усність процесу, право на законного суддю, захист особистої свободи, захист проти незаконних арештів, обшуків, введення суду

присяжних. Після об'єднання Німеччини низку засад було закріплено в німецькому Кримінально-процесуальному кодексі 1877 року [5, 39].

В німецькій літературі існують різні підходи до визначення системи засад кримінального процесу. До загальних кримінально-процесуальних принципів належать: офіційність; обвинувачення; законність; обов'язок дослідження всіх обставин кримінальної справи; правове судове заслуховування; швидкість судочинства; безпосередність; усність; вільна оцінка доказів; тлумачення сумнівів на користь підсудного; гласність; презумпція невинуватості; припустиме оскарження судових рішень; обов'язковість рішень суду [6, 81].

Також засади класифікуються за окремими ознаками, наприклад, засади порушення провадження у справі, до яких належать засади офіційності, обвинувачення і законності. Або засади доказування – обов'язковість дослідження всіх обставин кримінальної справи, безпосередність, вільна оцінка доказів, тлумачення сумнівів на користь підсудного [7, 101].

Із усіх засад в КПК Федеративної Республіки Німеччина прямо закріплюються такі:

- офіційності – *Legalitätsgrundsatz* (ч. 1 §152);
- обвинувачення – *Akkusationsprinzip* (§§151, 155, 264);
- законності – *Gesetzlichkeit* (ч. 2 §152);
- обов'язку дослідження всіх обставин кримінальної справи – *erstrecken alle Tatsachen und Beweismittel, die für die Entscheidung von Bedeutung sind* (ч. 2 §155, 244) [8].

Всі засади як українського, так і німецького кримінального процесу складають єдину взаємодіючу систему, оскільки вони тісно взаємопов'язані. Як забезпечення законності має прямий та безпосередній вплив на засади, так і вони, в свою чергу, сприяють реалізації законності.

Розглянемо взаємозв'язок законності з деякими засадами кримінального процесу, суть якого у тому, що при дотриманні перелічених засад забезпечується і законність.

Засада офіційності (Legalitätsgrundsatz) полягає в тому, що кримінальне переслідування здійснюється відповідними державними органами незалежно від волі потерпілого /*ex officio*/.

Виняток становлять справи приватного обвинувачення, які порушуються за скаргою потерпілого, та деякі державні злочини. Наприклад, кримінальне переслідування за образу федерального президента допускається тільки з його дозволу; за образу конституційних органів (законодавчі орга-

ни, конституційний суд, їх члени) – з дозволу вказаних органів; розголошення державної таємниці – з дозволу федерального уряду [9, 712].

Зміст *засади обвинувачення (Akkusationsprinzip)* – в обмеженні вироку суду обвинуваченням, яке висунула прокуратура в досудовій стадії. У кримінальному процесі Німеччини діє правило: немає обвинувача – немає судді. При цьому суд пов'язаний діями і особами, вказаними у обвинувальному висновку (§200 КПК ФРН). Судовий розгляд кримінальної справи може бути розпочато на основі порушення публічного обвинувачення, тому розслідування і рішення у справі можуть стосуватися тільки дій та осіб, зазначених в обвинуваченні. Можливість додаткового обвинувачення відносно інших дій та осіб при дотриманні визначених вимог закону не суперечать цій zasadі.

Таким чином, при дотриманні засади обвинувачення КПК ФРН вимагає участі двох осіб: обвинувача і судді, який не може бути обвинувачем. В діючому кримінальному процесі ця засада означає, що судове слухання справи формально розпочинається тільки актом пред'явлення обвинувачення [10, 831].

Засада законності (*Gesetzlichkeit*) проголошує, що прокуратура зобов'язана застосувати заходи відносно всіх переслідуваних в кримінальному порядку діянь, за наявності достатніх приводів і підстав. Однак, як визнається в німецькій процесуальній літературі, ця засада порушується внаслідок чисельних винятків, і на практиці діє принцип не законності, а доцільності (*Opportunistätsprinzip*) [11, 390].

КПК ФРН передбачає значне коло підстав, за якими прокуратура має право відмовитися від кримінального переслідування або закрити справу. Це не тільки справи про малозначні кримінально карані діяння і справи приватного обвинувачення. Восьмий Закон про зміни в кримінальному праві від 26 липня 1968 року ввів принцип доцільності відносно державних злочинів (так звані справи про захист держави) і передбачив невизначені основи закриття справ цієї категорії. Так, Генеральний федеральний прокурор має право відмовитися від кримінального переслідування державних злочинів, якщо проведення судового процесу викликало б небезпеку серйозної шкоди Федеративній Республіці Німеччина і якщо переслідування суперечило б іншим вищим публічним інтересам [12, 349–350].

«Вступний закон до кримінального кодексу ФРН» від 2 березня 1974 року надав право прокурору закривати кримінальні справи з проступків до порушення публічного обвинувачення, якщо обви-

нуваний у встановлений термін виконає покладені на нього обов'язки, наприклад, внесе визначену грошову суму в дохід загальнокорисної установи або в державну казну. З цього приводу в процесуальній літературі Німеччини зазначалося, що ці норми закону перетворюють кримінальне правосуддя в комерційну угоду. З іншого боку, визнається, що на практиці спонукання до виконання покладених обов'язків не виключає застосування методів, заборонених законом [10, 390].

Відповідно до ст. 129 Конституції України основною засадою судочинства є законність. Законність стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі грані процесуальної діяльності і процесуальних відносин, пронизує всі інші засади, сприяє їх фактичній реалізації.

Ця засада є загальноправовою, однак у кримінальному процесуальному праві України вона має специфічний зміст і цілком правомірно розглядається як засада кримінального процесу.

Засада обов'язку дослідження всіх обставин кримінальної справи (erstrecken alle Tatsachen und Beweismittel, die für die Entscheidung von Bedeutung sind) означає, що суд зобов'язаний дослідити всі обставини справи, і при цьому не пов'язаний з клопотаннями і показаннями учасників процесу. В кримінально-процесуальному законі ФРН прямо передбачено, що розслідування та розгляд справи поширюється на вказані в обвинуваченні діяння особи та що в межах цього обвинувачення суд має право і зобов'язаний здійснити самостійне дослідження фактичних обставин справи. В законі також наголошується, що суд з метою встановлення істини зобов'язаний досліджувати всі факти і докази, які мають значення для вирішення справи (ч. 2 §244 КПК ФРН).

В українському кримінальному процесі основною засадою судочинства є забезпечення доведеності вини (ст. 129 Конституції України). Суд, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в

кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Інші засади прямо не зазначені в КПК ФРН, а лише висновуються із аналізу діючих норм кримінально-процесуального закону.

Так, *засаду безпосередності (Prinzip der Unmittelbarkeit)* сформульовано відповідно до вимог §250 КПК ФРН, який проголошує: «Якщо доказування факту засноване на сприйнятті особи, то ця особа повинна бути допитана в судовому засіданні. Допит не може бути замінений оголошенням протоколу раніше проведеного допиту або письмових пояснень цієї особи».

В українському кримінальному процесі згідно зі ст. 23 КПК суд досліджує докази безпосередньо.

Засада усності (Mündlichkeit) означає, що тільки усно, як правило, німецькою мовою дослідження зібраного у справі доказу може бути покладено в основу вироку. Цю засаду передбачено двома положеннями – вільної оцінки доказів і предмета вироку. Відповідно до §261 КПК ФРН, суд приймає рішення на власний розсуд, що ґрунтується на розгляді всіх обставин справи у їх сукупності. А предметом вироку згідно з §264 КПК ФРН є кримінально каране діяння, яке встановлене в результаті розгляду справи [13, 268].

Засада прискореного судочинства (Schnellgerichtsverfahren) кримінальної справи виникає з аналізу деяких норм КПК ФРН, наприклад, негайного доправлення затриманих на допит до компетентного судді (§§115, 128 КПК ФРН), обмеження тримання під вартою обвинуваченого в порядку застосування слідчого арешту шести місяцями (§121 КПК ФРН), обов'язкової явки обвинуваченого, свідків, експертів за викликом прокурора (§§228, 229 КПК ФРН) тощо.

В українському законодавстві відповідно до ст. 381 КПК України суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, який був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встанов-

лені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків здійснюється згідно із загальними правилами судового провадження [1].

Засаду гласності судочинства (Öffentlichkeit f des Gerichtsverfahrens) врегульовано в Законі про судочинство ФРН 1877 року. Згідно з §169 цього Закону розгляд справи в судовому засіданні, включаючи проголошення вироку, проводиться гласно. Учасники процесу, а також кореспонденти газет, радіо, телебачення мають право вести записи про хід судового процесу, але фотографування – тільки з дозволу головуючого. Радіо-, теле-, кінозйомка в залі суду з метою публічного висвітлення судового процесу не дозволяється.

Судовий розгляд може бути негласним у таких передбачених законом випадках: якщо виникає небезпека державної безпеки, публічного порядку або моралі, якщо йдеться про розголошення відомостей про особисте життя підсудних або свідків, відомостей, які складають комерційну, виробничу, винахідницьку, податкову таємницю, якщо непрапомірне розголошення таємниці може сприяти покаранню в кримінальному порядку свідків і експертів, якщо допитують осіб, які не досягли 16-річного віку. На основі §48 Закону про суди у справах неповнолітніх всі справи цієї категорії розглядаються в закритих судових засіданнях, включаючи проголошення вироку [10, 144].

Згідно зі ст. 129 Конституції України основною засадою судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Учасники судового провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду та ознайомлення з процесуальними рішеннями й отримання їх копій. Не може бути обмежень щодо права на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом [14].

Кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: якщо обвинуваченим є *неповнолітній*; розгляду справи про злочин проти

статевої свободи та статевій недоторканості особи; необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які знижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених КПК ФРН.

Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Втілення ідеї гласності у судочинство має велике значення для формування довіри до правосуддя, забезпечує виховний вплив судового процесу на підсудних, громадян у залі суду і поза нею через засоби масової інформації [1].

Важливою гарантією від необґрунтованого обвинувачення є презумпція невинуватості. Вперше засада презумпції невинуватості була сформульована італійським вченим Чезаре Беккарія у книзі «Про злочини і покарання» [15, 132]. Висловлені в ній ідеї були підтримані багатьма вченими і політичними діячами Європи часів буржуазної революції, французький переклад книги здійснив Вольтер.

У подальшому ідею презумпції невинуватості було закріплено у Декларації прав людини і громадянина, Загальній декларації прав людини [2], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [3], у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16].

Засаду презумпції невинуватості Кримінально-процесуальний кодекс ФРН окремо не закріплює. Але її сформульовано у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованій Німеччиною в 1952 році.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням. Слід зауважити, що в Україні цю норму передбачено ч. 4 ст. 62 Конституції України.

Засада допустимого оскарження судових рішень (*Statthaftigkeit der Beschwerde des Gerichtsurteils*) реалізується поданням скарги (*Appell*) на всі рішення, винесені судом першої інстанції, або в

апеляційному провадженні, на постанову головуючого, судді на досудовому розслідуванні та судді, який діє на підставі прохання або доручення (§§312–319 КПК ФРН).

На ухвали і постанови Верховного Суду ФРН подання скарги не допускається. Це ж правило застосовується відносно ухвал та постанов Верховного суду землі, за якими він виступає як суд першої інстанції. Виняток становлять лише скарги, які стосуються: ув'язнення, тимчасового поміщення в психіатричну лікарню, наркологічного диспансеру, поміщення в спеціальний заклад для дослідження і спостереження, обшуку та виїмки; відмови в порушенні судової справи; призначення судового розгляду при відсутності підсудного; ознайомлення з матеріалами справи; скасування умовного засудження, відмови у звільненні від покарання (§304 КПК ФРН).

Засаду забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду передбачено і українським законодавством. У п. 8 ст. 129 Конституції України зазначено, що основною засадою судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду.

Згідно зі ст. 392 КПК України у апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили.

Ухвали, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених частиною першою цієї статті, окремому оскарженню не підлягають, за винятком випадків, визначених КПК України. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до апеляційної скарги на судове рішення. В апеляційному порядку також можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України.

Особливістю українського кримінального процесу є те, що відповідно до ст. 394 КПК України вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження, не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені судовим розслідуванням обставини.

Судове рішення суду першої інстанції не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду і дослідження яких було визнано судом недоцільним.

Засада обов'язковості рішень суду (*Notwendigkeit des Gerichtsurteils*) полягає у тому, що судові рі-

шення ухвалюються судами іменем народу землі і є обов'язковими до виконання на території держави. Тобто вирок, ухвала і постанови суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території Німеччини (§36 КПК ФРН).

Обов'язковість рішень суду як одна з основних засад українського судочинства підкреслює авторитет судової влади і сприяє утвердженню режиму законності і зміцненню правопорядку в державі. Конституція України передбачає, що судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України (ч. 5 ст. 124). Цій нормі відповідає ст. 533 КПК України, яка встановлює, що вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фі-

зичних та юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз кримінального процесуального законодавства дозволив зробити висновок, що в німецькій теорії немає єдиного підходу до визначення системи засад кримінального процесу. Так, в одних випадках система включає всі засади, які називаються загальними кримінально-процесуальними, в інших ті ж засади класифікуються за окремими ознаками.

Із усіх засад Кримінально-процесуальний кодекс ФРН прямо закріплює лише основні чотири: офіційності, обвинувачення, законності, обов'язку дослідження всіх обставин кримінальної справи.

Українське ж законодавство більш чітко визначає та регламентує зміст та поняття засад кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / Михеєнко М.М. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 271 с.
5. Bericht über den 46 Deutschen Juristentag // Monatsschrift für deutsches Recht. – 1966. – №112. – S. 258.
6. Dahs H. Die kleine Strafprozessreform. «Neue juristische Wochenschrift», Hft. 2, 1965. S. 405.
7. Beweisverbote im Strafprozess. Rechtsvergleichende Generalgutachten für den Deutsch Juristentag. München; Berlin, 1966. S. 304.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf>
9. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М.: Спарк, 2001. – 767 с.
10. Löwe-Rosenberg. Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz: Grosskommentar / 22 Aufl. Berlin; N. Y., 1971. – Bd. 2. – S. 1261.
11. Головки Л.В. Уголовный процесс западных государств / Головки Л.В., Гуценко К.Ф., Филимонов Б.А. – М.: Зерцало, 2001. – 470 с.
12. Kaiser E. Verwertbarkeit von Äußerung Dritter während Überwachung Tele-fongespräch (§100a StPO)//Neue Juristische Wochenschrift. – 1974. – S. 349–350.
13. Kroschel T., Meyer – Goßner L. Die Urteile in Strafsachen. 26. Aufl. – München: Vahlen, 1994. S. 264–268.
14. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами, внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 року №2952-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
15. Беккарія Ч. Про злочини і покарання / Ч. Беккарія. – К., 1998. – 309 с.
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Вікторія КОЗАЧЕНКО

МІСЦЕ ЗАКОННОСТІ У СИСТЕМІ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА ТА УКРАЇНИ

Резюме

Законність посідає особливе місце серед засад кримінального процесу, які розкривають і конкретизують її, це – загальна універсальна засада, яка знаходить вияв у всіх засадах і нормах

кримінального процесуального права України та ФРН. У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства зазначених країн.

Викторія КОЗАЧЕНКО

МЕСТО ЗАКОННОСТИ В СИСТЕМЕ ПРИНЦИПОВ КРИМИНАЛЬНОГО ПРОЦЕССА ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКИ ГЕРМАНИЯ И УКРАИНЫ

Резюме

Законность занимает особое место среди принципов уголовного процесса, которые раскрывают и конкретизируют ее. Законность – общий универсальный принцип, который проявляется во всех принципах и нормах уголовного процессуального права Украины и ФРГ. В статье осуществлен сравнительно-правовой анализ законодательства указанных стран.

Victoria KOZACHENKO

PLACE OF THE RULE OF LAW IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEDURE IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND UKRAINE

Summary

The rule of law holds a special place among the criminal procedure principles revealing and specifying it. The rule of law is a general and universal principle that expresses itself in all the principles and rules of the criminal procedural law of Ukraine and the Federal Republic of Germany.

Ксенія ГРЕЙДИНА,

провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем ювенальної юстиції Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, здобувач Національної академії прокуратури України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРОКУРОРОМ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ

Ключові слова: прокуратура; захист; діти; житлові права.

В Україні, як і будь-якій іншій соціальній державі, забезпечення прав та свобод дитини визнано одним із найбільш пріоритетних напрямів її діяльності.

Захист прав і свобод наймолодших членів суспільства здійснюється багаторівневою складною системою державних інституцій, серед яких центральне місце займає прокуратура як правоохоронний орган, що здійснює нагляд за додержанням та застосуванням законів.

Відповідно до п. 4 наказу Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року №16 гн «Про організацію діяльності прокурора щодо захисту прав і свобод дітей» одним із пріоритетних напрямів нагляду за додержанням та застосуванням законів і представницької діяльності

визначено забезпечення додержання законів про майнові та житлові права дітей [1].

Питанню додержання житлових прав дітей увагу, зокрема, приділяли І. Діба [2], В. Другова [3], О. Митрофанова [4], В. Соловецька [5]. Проблематику захисту прокурором таких прав дітей свого часу досліджували як вітчизняні вчені та практики (В. Вишинський [6], П. Каркач [7], С. Молицький [8], Г. Попов [9], В. Пшонка [10]), так і зарубіжні (О. Гришин [11], С. Костюков [12], О. Кузнецова [13] й інші).

Однак постійне реформування нормативно-правової бази, що регулює вказані правовідносини, вимагає проведення нових досліджень.

Метою даної статті є визначення проблемних правових питань захисту прокурором житло-

вих прав дітей і пропозиція щодо підвищення ефективності прокурорської діяльності у зазначеній сфері.

У ст. 4 Закону України від 5 листопада 1991 року №1789-XII «Про прокуратуру» визначено, що діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має завданням захист від неправомірних посягань, зокрема, гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина [14].

Згідно з п. 12 Указу Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 5 травня 2008 року №411/2008 з метою поліпшення стану забезпечення захисту прав та законних інтересів дітей, реалізації прав дітей на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і гармонійний розвиток Генеральній прокуратурі України рекомендовано забезпечувати здійснення ефективного прокурорського нагляду за додержанням прав та законних інтересів дітей, посилювати контроль за додержанням майнових (житлових) прав неповнолітніх, забезпечити своєчасне виявлення фактів порушення прав дітей та вжиття заходів прокурорського реагування, поновлення прав дітей на житло [15].

Викладені положення національного законодавства відповідають вимогам міжнародних нормативно-правових актів, якими регламентовано права неповнолітніх.

Так, дитина внаслідок фізичної та розумової незрілості потребує спеціальної охорони і турботи, у тому числі й належного правового захисту (Прембула Декларації прав дитини 1959 року) [16].

Також відповідно до ст. 16 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в її право на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємниці кореспонденції або посягання на її честь та гідність [17].

Забезпечуючи житлові права дітей, прокурори особливу увагу приділяють додержанню цих прав, що належать дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам з їх числа.

Такий посилений захист зумовлюється невітнішими даними Державної служби статистики України: на кінець 2012 року із 98 тис. дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування, житло мали 61,3 тис., житлові приміщення 3 тис. дітей перебували у непридатному для використання за призначенням стані. Потребували житла майже 38 тис. дітей цієї категорії [18].

Відповідно до ст. 1 Закону України від 13 січня 2005 року №2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» дитиною-сиротою є дитина, в якій померли чи загинули батьки. Діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з: позбавленням їх батьківських прав; відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав; визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними; оголошенням їх померлими; відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства; розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження; тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки. До цієї категорії належать також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти. Особами із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є особи віком від 18 до 23 років, в яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно зі ст. 32 цього Закону за вказаними особами зберігається право на житло, в якому вони проживали з батьками, рідними до встановлення опіки, піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [19].

Обов'язок зі збереження вказаного майна відповідно до п. 57 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» покладено на районні, районні у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міської, районної у місті ради за місцем знаходження майна [20].

Заходами, спрямованими на зберігання житлових приміщень, що підлягають прокурорським перевіткам, є: встановлення опіки над житлом; закріплення житлової площі за дітьми-

сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування; моніторинги результатів обстеження житлово-побутових умов дітей; контроль за збереженням житла, майна за місцем його знаходження, за діяльністю опікунів, піклувальників, які несуть відповідальність за належне виконання обов'язків.

Законодавчо визначеною гарантією збереження права на житло, в яких проживали дітисироти та діти, позбавлені батьківського піклування, до влаштування їх у сім'ї громадян України, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є неможливість без згоди опіки і піклування відчужити майно.

Варто зауважити, що наведене застереження стосується не тільки житла, яке належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, а й житла неповнолітніх, які виховуються у рідних сім'ях.

Частина 3 ст. 18 Закону України від 26 квітня 2001 року №2402-III «Про охорону дитинства» зобов'язує органи опіки і піклування здійснювати контроль за дотриманням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні житлових приміщень і купівлі нового житла [21].

У ч. 4 ст. 12 Закону України від 2 червня 2005 року №2623-IV «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» визначено, що для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідно отримати дозвіл органів опіки та піклування [22].

Згідно з ч. 2 ст. 177 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року №2947-III батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини.

Порядок провадження органами опіки та піклування визначеної законом діяльності, пов'язаної із захистом майнових прав дитини, відповідно до ч. 10 ст. 177 цього Кодексу встановлюється Кабінетом Міністрів України [23].

Як вказано у п. 67 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування,

пов'язаної із захистом прав дитини», дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким має дитина, надається районною, районною у містах Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної в місті ради за поданням служби у справах дітей після проведення зазначеною службою перевірки документів за місцем знаходження майна.

За результатами розгляду проведеної перевірки у строк, що не перевищує одного місяця з дня надходження заяви батьків, опікунів або піклувальників про надання дозволу на відчуження майна, щодо якого неповнолітній має майнові права, службою у справах дітей може бути прийняте одне з наведених нижче рішень [24].

По-перше, надати дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини (лише у разі гарантування збереження права на житло дитини) або дозвіл на відчуження нерухомого майна дітей за умови придбання батьками нового житла.

По-друге, відмовити у наданні дозволу на відчуження майна у випадках, визначених в законі, а саме: у ч. 5 ст. 177 Сімейного кодексу України (мати та/або батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських прав відповідно до ст. 164 цього Кодексу; судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав відповідно до ст. 170 цього Кодексу; до суду подано позов про позбавлення батьків дитини (або того з них, який звернувся за дозволом) батьківських прав особами, зазначеними у ст. 165 цього Кодексу; особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні; між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини; між батьками дитини або між одним з них та третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один з них); вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини).

Незважаючи на те, що в обох зазначених випадках, на наш погляд, існує ризик порушення майнових прав дитини через неналежне виконан-

ня органами опіки і піклування своїх обов'язків, найбільш небезпечною є ситуація надання дозволу на відчуження майна. Наведемо приклад: опікуном неповнолітньої Глушкової Н. з дозволу органів місцевої влади відчужено належну дитині частку квартири без придбання рівноцінного житла. Вказаний факт понад рік залишався без відповідного реагування служби у справах дітей та Личаківської районної адміністрації міста Львова. Прокурором району 27 листопада 2012 року заявлено до суду позов про визнання за неповнолітнього права власності на частку житла.

Не можна оминати увагою ситуації, за яких неправомірні дії посадових осіб органів місцевої виконавчої влади призвели до позбавлення дитини житла. Приміром, прокурором Горохівського району Волинської області у 2012 році до суду з обвинувальним актом направлено кримінальне провадження стосовно Пісківського сільського голови, який видав фіктивний витяг з рішення сільської ради про надання дозволу на виготовлення технічної документації із землеустрою та вніс завідомо неправдиві відомості щодо власника житлового будинку сторонній особі на успадковане неповнолітнім Ш. домоволодіння.

На жаль, прокурорські перевірки, проведені за заявами та повідомленнями фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування або на виконання завдання вищестоящої прокуратури, не завжди дають можливість оперативно поновлювати права дітей. Проаналізувавши акти прокурорського реагування, можна стверджувати, що основною проблемою у цьому випадку є значний проміжок часу між порушенням і перевіркою. Наведемо приклад: «... невиконання органами опіки і піклування вимог ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» і бездіяльність служби у справах дітей призвели до порушення житлових прав братів Л. Як установлено прокуратурою, цих сиріт ще в 1996 році незаконно розлучили – одного направили до Ширяївської школи-інтернату, а другого – до школи-інтернату №4 в Одесі. Від-

тоді діти не бачилися. Доля одного з братів досі не відома жодній службі Одеси. Майно за дітьми не було закріплене. Квартиру, в якій вони проживали, одразу після їх направлення до інтернату передали стороннім громадянам. На момент прокурорської перевірки заходів щодо повернення житла дітям відповідною службою Одеської міськради не вжито. Хоча ще в 2006 році Приморський райсуд виніс ухвалу про зобов'язання виконати певні дії щодо захисту житлових прав неповнолітніх...» [8]

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що для захисту прав дітей на житло в Україні створено систему норм та інституцій. Незважаючи на це, через зловживання батьківськими правами і неналежне виконання службових обов'язків посадовими особами органів опіки та піклування непоодинокими є випадки порушення прав дітей на житло.

Про це свідчать результати прокурорських перевірок, спрямованих на захист майнових і житлових прав дітей. Так, 2012 року на їх користь відшкодовано понад 3,2 млн грн, за результатами розгляду документів реагування до відповідальності притягнуто понад 400 посадових осіб органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, розпочато досудове розслідування у 33 кримінальних провадженнях [25].

Проведений аналіз роботи прокурора у цьому напрямі свідчить про необхідність посилення прокурорського нагляду за діяльністю органів опіки і піклування.

На наш погляд, для забезпечення законності у даній сфері необхідно нормативно закріпити ефективний механізм взаємодії органів опіки і піклування та прокуратури.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити п. 67 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» абзацом 6, в якому необхідно передбачити обов'язок служб у справах дітей направляти копію рішення про надання згоди на відчуження нерухомого майна, щодо якого неповнолітній має майнові права, прокурору не пізніше наступного дня з моменту його винесення.

Список використаних джерел:

1. Про організацію діяльності прокурора щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генеральної прокуратури України від 1 листопада 2012 року №16 гн // Офіційний інтернет-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102

2. Діба І. Продаж нерухомості без дозволу органу опіки і піклування / І. Діба // Юридичний вісник України. – 2010. – № 17 (24–30 квітня). – С. 13.
3. Другова В. А. Проблеми забезпечення прав дітей при укладенні іпотеки житла / В. А. Другова // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 34. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2006. – С. 272–275.
4. Митрофанова О. Захист прав та інтересів дітей при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна / О. Митрофанова // Юридичний журнал. – 2007. – № 11. – С. 101–102.
5. Соловецька В. Особливості правового регулювання посвідчення правочинів щодо нерухомого майна за участі малолітніх та неповнолітніх осіб / В. Соловецька // Бюлетень Міністерства юстиції України – 2011. – № 11 – С. 25–27.
6. Вишинський В. Роль прокурора щодо захисту прав дітей / В. Вишинський // Вісник прокуратури. – 2013. – № 5 (143). – С. 73–77.
7. Курочка М. Й. Прокурорський нагляд в Україні: підруч. / М. Й. Курочка, П. М. Каркач; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [за ред. проф. Е. О. Дідоренка]. – Луганськ, 2004. – 424 с.
8. Молицький С. Захищене дитинство? Проблемні питання захисту прав дітей-сиріт та їх вирішення (з практичної діяльності прокуратури Одеської області) / С. Молицький // Юридичний вісник України. – 2012. – № 16 (21–27 квітня). – С. 11.
9. Попов Г. В. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей: моногр. / Г. В. Попов; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. К. Якимчука. – К.: Алерта, 2012. – 168 с.
10. Пшонка В. Особливого захисту потребують діти: із виступу на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини під головуванням Президента України 4 грудня 2012 року / В. Пшонка // Вісник прокуратури. – 2012. – № 12 (138). – С. 15–17.
11. Гришин А. В. Защита прокурором в гражданском судопроизводстве прав и законных интересов несовершеннолетних: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности» / А. Гришин. – М., 2010. – 30 с.
12. Костюков С. Защита прав граждан на жилище / С. Костюков // Законность. – 2001. – № 6. – С. 43–45.
13. Кузнецова О. Ю. Гражданско-правовая защита прокурором прав и законных интересов несовершеннолетних в процессе их усыновления: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / О. Ю. Кузнецова. – М., 2002. – 25 с.
14. Про прокуратуру: закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
15. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей: указ Президента України від 5 травня 2008 року № 411/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 18. – Ст. 595.
16. Декларація прав дитини: резолюція ООН від 20 листопада 1959 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384
17. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 205.
18. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: закон України від 13 січня 2005 року (редакція від 9 грудня 2012 року) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6 – Ст. 147.
20. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 204.
21. Про охорону дитинства: закон України від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
22. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: закон України від 2 червня 2005 року № 2623-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.
23. Сімейний кодекс України: закон України від 10 січня 2002 року № 2947-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
24. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 204. – 31 жовтня.
25. Проведено перевірку дотримання майнових та житлових прав дітей-сиріт // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=115502

Ксенія ГРЕЙДИНА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ЗАХИСТУ ПРОКУРОРОМ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ

Резюме

У статті визначено проблемні правові питання захисту прокурором житлових прав дітей. Сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності прокурорської діяльності у досліджуваній сфері.

Ксенія ГРЕЙДИНА

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ЗАЩИТЫ ПРОКУРОРОМ ЖИЛИЩНЫХ ПРАВ ДЕТЕЙ

Резюме

В статье определены проблемные правовые вопросы защиты прокурором жилищных прав детей. Сформулированы предложения по повышению эффективности прокурорской деятельности в исследуемой сфере.

Ksenia GREYDINA

TOPICAL ISSUES OF PROTECTION BY THE PROSECUTOR
OF THE HOUSING RIGHTS OF CHILDREN

Summary

In article problem legal questions of protection are defined by the prosecutor of the housing rights of children, offers on increase of efficiency of public prosecutor's activity in the studied sphere are formulated.

Ірина МІРОШНИЧЕНКО,

старший прокурор відділу забезпечення участі прокурорів у господарському судочинстві прокуратури міста Києва, юрист 1 класу, здобувач Національної академії прокуратури України

**ЗЛОЧИНИ СТОСОВНО ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ**

Ключові слова: злочинець; злочинність; кримінологічна характеристика; віктимологічна профілактика; похилий вік; літня людина.

Питання щодо характеристики особи, яка вчиняє злочин, є одним із ключових предметів дослідження в науках, що вивчають злочинність як соціальне явище, і передусім у кримінології. Свого часу відомий російський кримінолог професор І.І. Карпець стверджував: «...можна напевне сказати, що власне сама кримінологія починалася з вивчення особистості злочинця...» [1, 26].

У зв'язку із цим дослідження характерних ознак особистості та можливих моделей її поведінки при вчиненні суспільно небезпечних діянь є визначальним у правозастосуванні, насамперед у кон-

тексті усунення причин та умов злочинів, їх профілактики та попередження у майбутньому. Крім того, як слушно зазначає В.І. Полубінський, змістовний аспект поведінки конкретної особи, у тому числі поведінки злочинця і потерпілого, більшою мірою визначається його особистісною структурою. Тому саме вивчення структури особистості індивіда дає змогу проникнути у механізм мотивів поведінки, якими обумовлені його вчинки [2, 42].

Проблемні аспекти особистості злочинця досліджували провідні науковці, зокрема В.С. Батиргареева, М.Ю. Валуйська, О.М. Гришко, В.В. Голі-

на, І.М. Даньшин, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, С.С. Косенко, В.О. Туляков, В.Д. Філімонов, О.Ю. Юрченко.

Серед зарубіжних учених, насамперед російських кримінологів, слід назвати праці Ю.М. Антоняна, Ю.Д. Блувштейна, А.І. Долгової, К.Є. Ігошева, Р. Мертон, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Є.Ф. Побегайла, Г. Тарда, а також американських психологів Б. Скіннера та Е. Сатерленда, якого свого часу визнали одним із найвидатніших кримінологів Сполучених Штатів Америки.

На початкових етапах становлення кримінології як науки особа злочинця розглядалася з позицій наявних у неї біологічних недоліків (у тому числі генетичних, антропологічних). Згодом було встановлено, що люди при народженні мають приблизно однакові біологічні характеристики, однак упродовж життя, під впливом оточуючого соціального середовища, набувають соціально-психологічних ознак, які формують особистості, здатні по-різному сприймати навколишні події та реагувати на них.

Так, професор В.М. Бурлаков зазначає, що співвідношення природного і соціального у людини є таким, що біологічна складова поступово набула підпорядкованого значення щодо соціальної та виступає у ньому не безпосередньо, як у інших живих істот, а опосередковано, через суттєві соціальні ознаки. Особа може вчинити злочин за умови набуття нею критичної маси ознак, притаманних злочинцям. Це породжує нову соціальну ознаку (якість) особи – діяти протиправним шляхом [3].

Варто також зазначити, що сама лише наявність тих чи інших ознак у особи не обов'язково призводить до вчинення протиправного діяння. У кожному суспільстві є значна кількість осіб, які мають притаманні злочинцям ознаки, однак при цьому вони не скоюють злочинів.

Як слушно зауважує А.І. Долгова, кримінологу не варто оспарювати висновки інших науковців про наявність чи відсутність природженої запрограмованої поведінки і вчинення через це суспільно-небезпечних діянь. Важливіше знати, чи дійсно особа могла керувати своїми діями, розуміти їх характер та чи зазначені дії обумовлені її біологічними особливостями [4, 229].

Однак не варто сприймати особистісні властивості людини як єдині передумови вчинення злочину, оскільки за таких обставин залишаються поза увагою зовнішні чинники, які впливають на підсвідомий намір особи вчинити злочин.

Отже, можемо зробити висновок, що злочин є, по суті, наслідком взаємозв'язку індивідуальних

особистісних властивостей людини і ситуативних обставин.

Характеристика ознак (властивостей) індивіда є суттєвою складовою уявлень про особистість злочинця. Так, Ю.М. Антонян виокремлює такі елементи структури особи злочинця: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) рівень розумового розвитку; 3) моральна сфера особи; 4) психічні процеси, властивості і стани; 5) біофізіологічні ознаки, що мають соціальний зміст і прояв – стать, вік, стан здоров'я тощо [5, 89–90].

В.Д. Малков у структурі особи злочинця виділяє щедро інші ознаки: біофізіологічні, соціально-демографічні та соціально-рольові, морально-психологічні, кримінально-правові та кримінологічні [6, 84].

Деякі науковці виокремлюють такі ознаки структури особи злочинця: фізичні (біологічні), соціальні (соціальний статус), моральні якості та кримінально-правові ознаки [7, 67].

Попри розмаїття наукових поглядів, всі вони вказують на те, що домінуючим елементом структури особи злочинця є соціально-демографічні ознаки. До таких ознак, на думку В.С. Батиргареевої, належать: стать, вік, освіта, сімейний стан, склад сім'ї, спеціальність, професія і професійний стаж, досвід, національність тощо [8, 72–73].

Поділяючи погляди знаного кримінолога, підтвердимо висловлену тезу даними офіційної статистики: 2011 року в Україні питома вага злочинів, вчинених жінками, не перевищувала 14% загальної кількості зареєстрованих. У 2012 (січень–листопад) – становила менше 13% [9]. Тобто чоловіки скоюють злочини значно частіше, ніж жінки.

Емпіричні дослідження дають підстави стверджувати, що аналогічні співвідношення склалися і у сфері злочинності щодо осіб похилого віку. Зокрема Ю.О. Репецька зазначає, що переважну більшість (96%) злочинів стосовно літніх (старше 60 років) людей вчинили чоловіки (жінки – відповідно 4%) [10, 59].

Ми вважаємо, що особливість криміногенності жіночої злочинності у даній сфері пояснюється усталеними професійними уподобаннями, уявленнями про допустиму поведінку у суспільстві, особливостями виховання у дитинстві, більшою схильністю жінок до милосердя та співчуття.

Причинами жіночої злочинності (загалом не-природного соціального явища) зазвичай стають несприятливі соціально-демографічні умови, соціальна напруженість, обумовлена безробіттям, нестабільність нинішньої економічної ситуації. Як зазначають дослідники, мотивами умисних убивств і

тяжких тілесних ушкоджень, вчинених жінками, є прагнення вирішити проблемні ситуації, застарілі конфлікти, скривджена жіноча гідність, ревності, користь, страх. Їхніми жертвами бувають найчастіше особи, з якими винні підтримували сталі й тісні контакти [11, 169].

Потрібно зауважити, що більшість злочинів стосовно літніх людей вчиняються молодими особами. Це можна пояснити тим, що для осіб віком до 30 років характерні спонтанність злочинного посягання (особливо при вчиненні злочинів проти життя, здоров'я та проти власності), підвищена агресивність, жорстокість, жадібність. А особи старшої вікової групи вчиняють заздалегідь сплановані злочини, які потребують спеціальних знань і навичок або особливого соціального стану (посадові, економічні злочини). Можливо, саме такий висновок, що ґрунтувався на офіційній статистиці, враховувався американськими законодавцями при внесенні змін до Кримінального кодексу штату Нью-Йорк, якими напад на громадян старше 65 років, вчинений особами, які на десять років молодші за потерпілих, кваліфікується як тяжкий злочин [12, 110].

Узагальнення статистичних даних вказує на те, що для злочинців загалом характерний нижчий рівень освіти, ніж у законослухняних осіб. Відповідно до цих даних більше половини злочинів щодо літніх осіб вчиняються злочинцями, які мають незакінчену середню освіту (53%), значна їх частка вчиняється неповнолітніми [10, 65].

Низький рівень освіти ускладнює працевлаштування на високооплачувану роботу та отримання коштів для задоволення матеріально-побутових потреб та мотивує вчинення протиправних дій. Часто безробіття є основною передумовою злочинності.

Так, вироком Апеляційного суду Черкаської області від 19 жовтня 2010 року у справі №1-27/2010, яка розглядалася за участю народних засідателів, обвинуваченого К. засуджено до довічного позбавлення волі з конфіскацією всього майна, що є його власністю. Судом встановлено, що підсудний, не маючи постійного джерела доходу, із корисливих спонукань вчинив розбійні напади та умисні вбивства шести самотніх місцевих пенсіонерів. При обранні найсуворішого виду покарання суд надав відповідну правову оцінку ретельному плануванню та підготовці К. до вчинення злочинів, які полягали у тривалому стеженні за місцем проживання літніх людей, приховуванні слідів скоєних злочинів, інсценуючи їх як нещасні випадки, а також кількості та характеру злочинних діянь.

Сімейні стосунки переважно позитивно впливають на особистісну поведінку особи. Однак їх сутнісний вплив залежить від повноцінності та наявності (відсутності) у них негативних проявів.

Дослідженнями, зокрема, встановлено, що більшість осіб (56%), які вчинили злочини стосовно літніх людей, на час вчинення злочину не перебували у шлюбі, третина хоча й перебувала, проте офіційно не зареєстрована. Тобто сім'ю мав лише кожен четвертий (26%) злочинець.

Крім того, майже третина (31%) осіб, які вчинили злочини щодо літніх людей, мали незняту чи непогашену судимість. Ще у третини з них судимість була знята чи погашена. І лише 36% таких злочинних посягань було скоєно вперше [10, 69–70].

Значна кількість осіб при вчиненні досліджуваної категорії злочинів перебувала у стані алкогольного сп'яніння. Зловживання алкоголем та наркотичними засобами сприяє розвитку негативних властивостей особи, що призводить до скоєння злочинів і безпосередньо пов'язане із вчиненням окремих злочинів [13, 6]. Варто також зауважити, що злочини, вчинені під впливом алкогольного чи наркотичного сп'яніння, зазвичай більш жорстокі й супроводжуються численними тілесними ушкодженнями.

Окремої уваги заслуговують отримані під час досліджень російськими вченими дані щодо психічних аномалій осіб, засуджених за вчинення насильницьких злочинів. Так, із загальної кількості осіб, які відбувають покарання за заподіяння тілесних ушкоджень, 18,1% мали різного роду психічні аномалії, у тому числі психопатію, олігофренію, залишкові наслідки черепно-мозкових травм, органічні захворювання центральної нервової системи. Як зазначається у науковій літературі, психічні аномалії, під якими розуміють розлади психічної діяльності, що не виключають осудності, але спричиняють особисті зміни у поведінці, можуть значно впливати на вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи [14, 14–19]. Особи з психічними аномаліями більше схильні до насильства, тож зростання насильницьких злочинів останнім часом може бути пов'язане зі збільшенням частки психічно аномальних людей [15, 9].

Під психологічною складовою особи розуміють її інтелектуальні та вольові якості, емоційні особливості темпераменту, світосприйняття, ідеологічні погляди, ціннісні орієнтації, переконання, уподобання тощо. Інтелектуальні особливості передбачають зокрема рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту (чи навпаки,

вужкість) поглядів, сутність і різноспрямованість інтересів та інше. Ці елементи є відносно стійкими, однак під впливом конкретних дій (подій), зокрема виховання (у тому числі активного спілкування та взаємин людини з соціальними групами) і ресоціалізації, можуть зазнавати певної видозміни та сутнісних перетворень.

Кримінологічні дослідження дають підстави для висновку, що більшість осіб, які вчинили злочини, особливо насильницькі, характеризуються низьким рівнем загальноосвітніх знань, вузьким світоглядом, інколи розумовою відсталістю, обмеженими здібностями і здатністю до соціальної діяльності.

Як стверджується в науковій літературі, серед морально-психологічних особливостей осіб, які вчиняють злочини стосовно людей похилого віку, найбільш характерними є неповага до літніх, брутальність, цинізм, озлобленість тощо.

Заслугує на особливу увагу типологія злочинців даної категорії. У кримінологічній літературі переважно виділяється три основні підтипи криміногенної особистості (послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний, ситуативний), що за своєю сутністю можуть бути застосовані до типології осіб, які вчиняють злочини стосовно літніх осіб [4, 249–250].

Так, послідовно-криміногенний підтип формується у мікросередовищі, де систематично порушуються норми моралі, формуються асоціальні погляди, орієнтації та установки.

Ситуативно-криміногенний підтип характеризується порушенням моральних норм і вчиненням правопорушень незлочинного характеру. Передумовою вчинення злочину такою особою може бути несприятлива з соціально-економічної, моральної і правової точки зору ситуація (конфлікти з іншими особами, участь у злочинному формуванні тощо).

Ситуативний підтип розкривається (більшою мірою) у складній для особи життєвій ситуації, нерідко внаслідок вирішального впливу порушення іншими особами встановлених норм поведінки («випадковий злочинець»).

За характером злочинної мотивації виділяють такі типи особистості злочинців [16, 132–133]:

- насильницький (деформація уявлень про цінності людської особистості, життя і здоров'я людини, громадської безпеки);
- корисливий (прагнення до збагачення);
- особи, які нехтують покладеними на них законом або договором, обов'язками;
- необережні злочинці (легковажно або недбало ставляться до загальноприйнятих правил безпеки);
- особи, які вчиняють злочини з метою забезпечити мінімальні матеріально-побутові потреби.

Кожен суб'єкт із наведеної вище загальнокримінологічної типології може становити криміногенний тип осіб, які вчиняють злочини щодо літніх людей.

Тож в узагальненому вигляді тих, хто вчиняє злочини щодо осіб похилого віку, можна охарактеризувати так: молодий неодружений чоловік без чітко визначеного роду діяльності (непрацюючий), середнього освітнього рівня, який раніше притягувався до кримінальної відповідальності та може зловживати алкоголем або бути наркозалежним.

Потрібно визнати, що характерні властивості особи злочинця лише опосередковано впливають на вчинення ним суспільно-небезпечного діяння. Однак їх аналіз дає можливість змалювати кримінологічний портрет злочинця для подальшого використання результатів дослідження у практичній діяльності, насамперед для запобігання та протидії цим злочинам на загальносоціальному рівні.

Список використаних джерел:

1. Кримінология: учеб. / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 1995. – 512 с.
2. Полубинский В.И. Криминальная виктимология: моногр. / Полубинский В.И. – [2-е изд.]. – М.: ВНИИ МВД России, 2008. – 53 с.
3. Кримінология: учебн. / под ред. проф. В.Н. Бурлакова, проф. Н.М. Кропачева. – СПб: Издательский Дом С.-Петербур. Гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 520 с.
4. Кримінология: учеб. для вузов / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Долговой. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 784 с.
5. Антонян Ю.М. Системный подход к изучению личности преступника / Ю.М. Антонян // Советское государство и право. – 1974. – №4. – С. 89–90.
6. Кримінология: учеб. / [Агапов А.Ф., Барина Л.В., Кириллов С.И., Крашеников С.С. и др.]; под. ред. В.Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – 528 с.
7. Орлов В.Н. К вопросу о структуре личности преступника / В.Н. Орлов // Российский криминологический взгляд. – 2006. – №1. – С. 62–67.

8. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.С. Батиргареева. – Х., 2002. – 266 с.
9. Статистичний звіт «Про злочинність», Ф.1, затверджений наказом МВС України від 27.07.2010 №332 за погодженням з Держкомстатом.
10. Репецкая Ю.О. Виктимологическая характеристика преступлений, совершенных в отношении лиц пожилого возраста, и их предупреждение: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю.О. Репецкая. – Иркутск, 2010. – 161 с.
11. Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) / И.А. Кудрявцев, Н.А. Ратинова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 192 с.
12. Гришко О.М. Запобігання корисливим злочинам щодо осіб похилого віку: віктимологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.М. Гришко. – К., 2010. – 210 с.
13. Матышевский П.С. Правовые и медицинские меры борьбы с пьянством и алкоголизмом: моногр. / Матышевский П.С., Дидковская С.П., Туркевич И.К.; под. ред. П.С. Матышевского. – К.: Вища школа, 1987. – 168 с.
14. Козюля В.Г. Осужденные с психическими аномалиями, совершившие насилие против личности / В.Г. Козюля // Насильственные преступления: природа, расследование, предупреждение: сб. науч. трудов. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – С.14–19.
15. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 208 с.
16. Криминология: учебн. / под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. В.В. Лунеева. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.

Ірина МИРОШНИЧЕНКО

**ЗЛОЧИНИ СТОСОВНО ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ**

Резюме

Досліджено характерні ознаки потенційних злочинців, які скоїли злочини стосовно літніх людей, з точки зору кримінології, наводяться їх класифікації, обґрунтовуються чинники, що сприяють вчиненню ними даної категорії злочинів.

Ірина МИРОШНИЧЕНКО

**ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ ПРЕСТАРЕЛЫХ ЛЮДЕЙ:
КРИМІНОЛОГІЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА**

Резюме

В статье исследуются характерные признаки потенциальных преступников, совершивших преступления в отношении лиц пожилого возраста с точки зрения криминологии, приводятся их классификации, обосновываются факторы, которые способствуют совершению ими данной категории преступлений.

Iryna MIROSHNYCHENKO

CRIMES AGAINST THE ELDERLY: CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF OFFENDER

Summary

This article investigates the characteristics of people as potential criminals in crimes against the elderly in terms of Criminology, given their classification justified factors that contribute to the commission of their crimes in this category.

Анастасія БОГУЦЬКА,

*стажист-дослідник кафедри міжнародного права
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

ВИДАЧА ОСОБИ (ЕКСТРАДИЦІЯ) В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Ключові слова: Генеральна прокуратура України; міжнародні договори; міжнародна правова допомога; міжнародно-правове співробітництво; видача особи (екстрадиція).

Співробітництво та взаємодія Генеральної прокуратури України з компетентними органами і посадовими особами іноземних держав з питань міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), кримінального провадження у порядку перейняття набуває дедалі більш актуального значення.

Участь Генеральної прокуратури України в міжнародно-правових відносинах, зміцнення її авторитету на цьому напрямі тісно пов'язані з неухильним дотриманням та реалізацією міжнародних договорів України.

У літературі міжнародно-правового спрямування розглядаються окремі аспекти міжнародного співробітництва органів прокуратури України. Певний внесок у вивчення та розробку цієї проблеми зробили вчені: Є.М. Блажівський, М.В. Буроменський, В.М. Гребенюк, І.М. Козьяков, І.Є. Марочкін, В.П. Пшонка, О.В. Столярський, О.М. Толочко, М.К. Якимчук та інші. Разом із тим існує потреба в комплексному дослідженні участі Генеральної прокуратури України в міжнародно-правових відносинах.

Однією із форм міжнародного співробітництва Генеральної прокуратури України виступає міжнародна правова допомога, що є її офіційною діяльністю і відбувається на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою їх укладають держави [1, 226]. Міжнародні договори про правову допомогу переважно є двосторонніми. В окремих випадках, за умов наявності певних інтеграційних процесів, питання правової допомоги ви-

рішують на підставі багатосторонніх угод. Україна бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – Раді Європи і Співдружності Незалежних Держав (СНД). У рамках Ради Європи укладено низку договорів: Європейську конвенцію про видачу правопорушників 1957 року з Додатковими протоколами до неї 1975 і 1978 років [2]; Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами до неї 1978 і 2001 років [3, 4] тощо. У рамках СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року [5].

Прикладом двосторонніх міжнародних договорів із правової допомоги можуть слугувати Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 2002 року; Договір між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників 2003 року та інші.

Важливий структурний елемент міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України – це вирішення питань про видачу особи (екстрадицію). Під екстрадицією розуміють процесуальну дію, що полягає у видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Відповідно до міжнародних договорів та ратифікаційних законів України одним із центральних органів України щодо видачі особи (екстрадиції) є Генеральна прокуратура України. Вона виступає центральним органом України щодо екстрадиції підозрюваних, обвинувачених у кримінальних провадженнях під час досудового розслідування. Так, у ст. 10 Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників пе-

редбачено, що для цілей договору Центральним органом для України є Генеральна прокуратура України (щодо справ на стадії досудового слідства) [6]. Разом із тим на підставі міжнародного договору при здійсненні процедури екстрадиції органами досудового розслідування чи судовими органами на всіх стадіях кримінального провадження центральним органом України щодо видачі особи є тільки Генеральна прокуратура України.

Таке саме правило закріплене в ст. 80 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року. Передбачено, що зносини з питань екстрадиції та кримінального переслідування здійснюються генеральними прокурорами (прокурорами) договірних сторін, а зносини з питань виконання процесуальних дій, що потребують санкції прокурора (суду), здійснюються органами прокуратури у порядку, встановленому генеральними прокурорами (прокурорами) договірних сторін [4].

Керуючись міжнародними договорами і законодавчими актами, Генеральна прокуратура України щодо видачі особи (екстрадиції) має повноваження: звертатися до компетентних органів іноземних держав із запитами про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення; розглядати запити компетентних органів іноземних держав про видачу особи (екстрадицію), тимчасову видачу або транзитне перевезення та приймати рішення щодо них; організовувати проведення екстрадиційної перевірки; організовувати прийом-передачу осіб, щодо яких прийнято рішення про видачу (екстрадицію), тимчасову видачу чи транзитне перевезення; здійснювати інші повноваження, визначені міжнародним договором про видачу особи (екстрадицію).

Видача особи (екстрадиція) є суверенним правом кожної держави. Обов'язок екстрадиції виникає лише на підставі взятих на себе державою міжнародних зобов'язань. При здійсненні екстрадиції необхідно керуватись такими основними принципами: злочин передбачений у міжнародному договорі про видачу; принцип подвійної злочинності (злочин є караним як за законом держави, що вимагає видачі, так і за законом держави, до якої звернено вимогу); покарання передбачене тільки за той злочин, який був юридичною підставою видачі.

Реалізуючи вимоги міжнародних договорів України щодо видачі (екстрадиції), Генеральна прокуратура України, на нашу думку, повинна враховувати наступне. В ст. 1 Європейської кон-

венції про видачу правопорушників 1957 року закріплено, що держави-учасниці зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою.

У Конвенції не вказано конкретних видів злочинів, у зв'язку з вчиненням яких здійснюється видача. Критерієм вважається вид покарання за вчинене правопорушення – видача здійснюється у зв'язку з правопорушеннями, які караються за законами запитуючої держави та запитуваної держави позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи суворим покаранням [7, 325].

У ст. 12 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року «Запит та підтвердні документи» встановлено вимоги щодо запиту на видачу підтверджуючих документів. Запит супроводжується:

- 1) оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку та постанови суду або постанови про негайне затримання чи ордеру на арешт або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої сторони;

- 2) викладом правопорушень, за які вимагається видача. Час і місце їх вчинення, їх юридична кваліфікація і посилання на відповідні правові положення зазначаються якомога точніше;

- 3) копією відповідних законодавчих актів або, коли це неможливо, викладом відповідного закону і, за можливості, якнайточнішим описом відповідної особи, а також будь-якою іншою інформацією, що може сприяти встановленню її особистості та громадянства.

Запит на видачу згідно зі ст. 58 Конвенції про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року повинен містити такі відомості:

- 1) найменування запитуваної установи;

- 2) опис фактичних обставин діяння і текст закону запитуючої договірної сторони, на підставі якого це діяння визнається злочином, з наведенням міри покарання, яку передбачає цей закон;

- 3) прізвище, ім'я, по батькові особи, що підлягає видачі, рік народження, громадянство, місце проживання або перебування, за можливості – опис її зовнішності й інші відомості про неї;

4) дані про розмір шкоди, заподіяної злочинном. До вимоги про видачу для здійснення кримінального переслідування має бути додана засвідчена копія постанови про взяття під варту.

Під час вирішення питання про екстрадицію Генеральній прокуратурі України важливо враховувати умови, за яких видача не здійснюється. Так, відповідно до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року з Додатковими протоколами до неї 1975 і 1978 років, які Україна ратифікувала в 1998 році із заявами і застереженнями, передбачено наведені нижче підстави, за яких у видачі може бути відмовлено.

1. Україна не видаватиме іншій державі громадян України.

2. Україна залишає за собою право не здійснювати видачу, якщо особа, видача якої запитується, за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю.

3. Видача не здійснюється за правопорушення, що передбачені військовим правом і не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом, однак видачу правопорушників за вчинення загальнокримінальних правопорушень, що також є військовими правопорушеннями, може бути здійснено Україною лише за умови, якщо особу, видача якої запитується, не буде піддано кримінальному переслідуванню за військовим правом або законом.

4. Україна здійснюватиме видачу лише осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний строк не менше одного року або більш суворим покаранням.

5. Видача особи не здійснюється, якщо Україна має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушників за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або що становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої з цих причин.

6. Видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Вбивство або замах на вбивство глави держави або члена його сім'ї не вважається політичним правопорушенням.

7. Видача не здійснюється за правопорушення, щодо якого була проголошена амністія в запитуваній державі і за яке ця держава мала

компетенцію переслідувати згідно з її кримінальним законодавством.

8. Україна може відмовити у видачі відповідної особи за правопорушення, яке згідно з її законодавством вважається вчиненим повністю або частково на її території або в місці, що розглядається як територія.

9. Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, було вчинене за межами території запитуючої сторони, у видачі може бути відмовлено, тільки якщо законодавство запитуваної сторони не передбачає переслідування за таку саму категорію правопорушень у випадку їх вчинення за межами території останньої сторони або не передбачає видачі за правопорушення, у зв'язку з яким вимагається видача.

10. Україна може відмовити у видачі відповідної особи, якщо її компетентні органи переслідують особу у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача.

11. Видача не здійснюється, якщо компетентні органи України проголосили остаточне рішення щодо відповідної особи у зв'язку із правопорушенням, за яке вимагається видача.

12. Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої сторони, Україна може відмовити у видачі, якщо запитуюча сторона не надасть запитуваній стороні достатніх гарантій того, що смертний вирок не буде звернутий до виконання.

Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Додаткові протоколи до неї, ратифіковані Верховною Радою України в 1994 році, також передбачають вказані нижче підстави відмовлення у видачі (ст. 57).

1. Особа, видача якої потрібна, є громадянином запитуваної сторони.

2. На момент одержання вимоги карне переслідування відповідно до законодавства запитуваної сторони не може бути порушено або вирок не може бути приведено у виконання внаслідок закінчення терміну давності або з іншої законної підстави.

3. У відношенні особи, видача якої потрібна, на території запитуваної сторони за той же злочин був винесений вирок або постанова про припинення провадження в справі, що вступила в законну силу.

4. Злочин відповідно до законодавства запитуючої або запитуваної сторони пересліду-

ється в порядку приватного обвинувачення (за заявою потерпілого).

5. У видачі може бути відмовлено, якщо злочин, у зв'язку з яким потрібна видача, здійснено на території запитуваної сторони.

Міжнародними двосторонніми договорами України можуть бути передбачені й інші підстави для відмови у видачі. Так, наприклад, Україна може відмовити США у видачі особи, якщо виконання запиту завдасть шкоди безпеці або потрібним істотним інтересам України, або запит не відповідає вимогам Договору [8, ч. 1, ст. 3].

Відповідно до міжнародних договорів України у гуманітарній сфері (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, Конвенція про статус біженців 1951 року та інші міжнародні договори щодо захисту прав людини) у видачі також може бути відмовлено щодо осіб зі спеціальним статусом, яким у запитуючої сторони загрожує порушення їх прав, гарантованих міжнародними договорами України.

У всіх випадках відмови, як слушно зазначає Є.М. Блажівський, центральний орган України повинен поінформувати запитуючу сторону про підстави відмови із обов'язковим посиланням на чинне законодавство України або міжнародні нормативні правові акти, ратифіковані Україною [9, 576].

Вивчення та аналіз діяльності Головного управління міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України під час кримінального провадження свідчить про активне й ефективне його функціонування. Протягом 2012 року Головним управлінням міжнародно-правового співробітництва розглянуто 1 690 запитів про міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, з яких 712 клопотань українських органів досудового розслідування і 978 клопотань іноземних компетентних органів. Із загальної кількості запитів розглянуто 1 114 клопотань про надання міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, 165 – про перейняття кримінального провадження та 411 – про видачу (екстрадицію).

Органи досудового розслідування України зверталися із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальних провадженнях до компетентних органів 47 держав світу, найбільше до Російської Федерації (396), Республіки Білорусь (32), Федеративної Республіки Німеччина (20), Італійської Республіки (19), Латвійської Республіки (17), Сполучених Штатів Америки (12).

Генеральною прокуратурою України отримано та організовано виконання міжнародних запитів про правову допомогу від 41 держави, найбільше – від Російської Федерації (255), Республіки Молдова (83), Чеської Республіки (70), Республіки Болгарія (44), Республіки Польща (41), Республіки Білорусь (37).

Прикладом ефективного співробітництва Генеральної прокуратури України з компетентними органами іноземних держав у сфері екстрадиції може слугувати наступне. До Федеративної Республіки Німеччина було видано громадянина Е., який перебував у розшуку за шахрайство в особливо великих розмірах. Після затримання Е. на території Київської області рішенням суду його з-під варті було безпідставно звільнено. Завдячуючи тісній взаємодії Головного управління з компетентними органами ФРН та іншими правоохоронними органами України Е. було затримано вдруге вже в аеропорту «Одеса» з підробленим паспортом громадянина України. Після притягнення в Україні до кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 358 Кримінального кодексу України 22 жовтня 2012 року Е. передано на територію Федеративної Республіки Німеччина. Компетентні органи ФРН висловили вдячність за високопрофесійну роботу органів прокуратури України. Щодо судді, який безпідставно звільнив Е. з-під варті, Генеральною прокуратурою України до Вищої ради юстиції внесено пропозицію про його звільнення з посади [10].

Таким чином, питання міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України з компетентними органами іноземних держав щодо надання правової допомоги та екстрадиції належать до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва в сфері кримінального провадження.

Одним із перспективних завдань Генеральної прокуратури України є розширення географії міжнародного співробітництва з одночасним підвищенням ефективності розшуку і видачі осіб, які переховуються за межами країни, повернення з-за кордону, включаючи офшорні зони, майна і грошових ресурсів, отриманих злочинним шляхом, перш за все від корупційної діяльності, забезпечення оперативного й ефективного виконання як українських, так і зарубіжних запитів про видачу та правову допомогу.

Враховуючи значення діяльності Генеральної прокуратури України в міжнародно-правовому

співробітництві, можна констатувати: предметом постійної уваги науковців буде дослідження її правового статусу як центрального органу, уповноваженого від імені держави розглядати запит

компетентного органу іншої держави і застосовувати засоби з метою його виконання або направлення іншій державі запиту про надання міжнародної правової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
2. Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: закон України від 16 січня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №23. – Ст. 129.
3. Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: закон України від 16 січня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №23. – Ст. 130.
4. Про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах: закон України від 1 червня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №50. – Ст. 545.
5. Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах: закон України від 10 листопада 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №46. – Ст. 417.
6. Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників: закон України від 6 березня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №25. – Ст. 174.
7. Міжнародне публічне право: підруч. / [Репецький В.М., Лисик В.М., Микієвич М.М. та ін.]; за ред. В.М. Репецького. – [2-ге вид., стер.]. – К.: Знання, 2012. – 437 с.
8. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 22 липня 1998 року: договір ратифіковано Законом України від 10 лютого 2000 року №1438-III (1438-1438-14) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №9. – Ст. 69.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / [Блажівський Є.М., Грошевий Ю.М., Дьомін Ю.М. та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.
10. Матеріали про результати роботи Головного управління міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/zvitmu.html>

Анастасія БОГУЦЬКА

ВИДАЧА ОСОБИ (ЕКСТРАДИЦІЯ) В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Резюме

На підставі аналізу міжнародних договорів України розглянуто повноваження Генеральної прокуратури України щодо надання міжнародної правової допомоги, підстави видачі особи, внесено пропозиції з удосконалення такої діяльності.

Анастасія БОГУЦКАЯ

ВИДАЧА ЛИЦА (ЭКСТРАДИЦИЯ) В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ ГЕНЕРАЛЬНОЙ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ

Резюме

На основании анализа международных договоров Украины рассмотрены полномочия Генеральной прокуратуры Украины по оказанию международной правовой помощи, основания выдачи лица, внесены предложения по совершенствованию такой деятельности.

Anastasiia BOGUTSKA

EXTRADITION OF A PERSON AS A DIRECTION OF PARTICIPATION GENERAL PROSECUTOR OF UKRAINE IN INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION

Summary

Based on the analysis of international treaties of Ukraine the authority of the General Prosecutor's is considered about providing international legal assistance, extradition base, also the suggestions for improving such activities was made.

Павло ГУЛЬБАЙ,

*заступник Іванківського міжрайонного прокурора Київської області,
юрист 2 класу, здобувач кафедри організації судових та правоохоронних
органів Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»*

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ

Ключові слова: прокурорський нагляд; домашній арешт; запобіжні заходи; кримінальне провадження; електронні засоби контролю.

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [1] значний інтерес теоретиків і практиків становить застосування такого запобіжного заходу, як домашній арешт. У зв'язку із новизною цього запобіжного заходу для правового поля України постає потреба теоретичного розгляду проблеми забезпечення законності під час його застосування, зокрема за допомогою здійснення прокурорського нагляду у зазначеній сфері, що визначає актуальність обраної теми.

Питання запобіжного заходу у виді домашнього арешту досліджували такі українські вчені: А. Безрукава [2, 194–198], М. Вільгушинський [3, 9–13], О. Григор'єва [4, 227–228], О. Кучинська [5, 35–36; 11, 17–19], В. Фаринник [6] та інші. У зв'язку із більш тривалою практикою застосування домашнього арешту ці питання детальніше розроблені у російській кримінально-процесуальній науці, зокрема, їм присвячено публікації Ф. Багаутдінова [7], В. Бородінова [8, 28–30], Ю. Овчиннікова [9, 41–43; 10, 26–27], Л. Трунової [18] та інших. Проте проблеми прокурорського нагляду за законністю застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту досі не були предметом самостійного вивчення. Цю теоретичну прогалину необхідно заповнити, що і є метою статті.

Особливості прокурорського нагляду за дотриманням законів при застосуванні домашнього арешту визначаються правовою природою останнього як запобіжного заходу. У наведеному в ч. 1 ст. 176 КПК України системі запобіжних заходів домашній арешт за ступенем суворості займає четверту позицію, розташовуючись між заставою та триманням під вартою. Це зумовлено тим, що ступінь правообмежень, який тягне застосування цього запобіжного заходу, є досить значним, оскільки

відповідно до ч. 1 ст. 181 КПК України домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби. Насамперед він обмежує особисту свободу громадян, і хоча це відбувається у набагато кращих умовах, ніж тримання під вартою, однак ця ознака певною мірою споріднює вказані запобіжні заходи. Враховуючи характер, обсяг обмежень, домашній арешт розглядається дослідниками як захід, рівнозначний обмеженню волі [11, 18]. Тому від його запровадження у національний кримінальний процес очікується, з одного боку, значне розвантаження слідчих ізоляторів, а з другого – надання особі можливості «не втратити себе у суспільстві» [4; 6], бути ізольованою від нього, не зазнаючи негативного впливу умов тримання в установах попереднього ув'язнення.

Відповідно до ч. 3 ст. 176 КПК України слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 цієї статті, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. При цьому найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – тримання під вартою.

Таким чином, на етапі визначення виду запобіжного заходу прокурор повинен переконатися особисто і переконати у цьому слідчого суддю або суд, що за певної ситуації необхідний саме домашній арешт. На наш погляд, це має бути обґрунтовано тим, що інші запобіжні заходи, які не передбачають обмеження особистої свободи, за цієї ситуації неефективні, а застосування такого суворого запобіжного заходу, як тримання під вартою, не ви-

правдано. Як наголошується у науковій юридичній літературі, відповідно до ідеї КПК України та переліку запобіжних заходів домашній арешт буде застосовуватися в тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою – занадто суворим [3, 10]. Отже, обрання домашнього арешту – це певний компромісний варіант, перехідна позиція між іншими запобіжними заходами і триманням під вартою.

Аналізуючи статистичні матеріали щодо практики застосування запобіжних заходів, доходимо висновку, що домашній арешт поки що є менш поширеним, ніж тримання під вартою. Наприклад, за 3 місяці 2013 року в Україні до суду подано 882 клопотання про застосування домашнього арешту, тоді як про тримання під вартою – 3925 клопотань. Цей запобіжний захід застосовується частіше, ніж застава (за вказаний період подано 225 клопотань) [12]. Необхідно зазначити, що подібні проблеми виникали і в інших державах, які запровадили у національне кримінально-процесуальне законодавство запобіжний захід у виді домашнього арешту. Приміром, російські дослідники зауважували, що домашній арешт застосовується вкрай рідко порівняно з триманням під вартою, переважно у справах про тяжкі злочини, з чого робили висновок щодо ексклюзивності домашнього арешту [9, 42], а також відсутності його перспективи стати значущим запобіжним заходом як альтернативи тримання під вартою [8, 30]. Критично висловлюються щодо запровадження домашнього арешту й деякі українські фахівці. Зокрема, М. Сорока зазначає, що відсутність у КПК України чітко визначених обмежень стосовно застосування зазначеного запобіжного заходу створює можливість для маніпуляції законом [13]. Враховуючи викладене, вважаємо, що перспективи розширення сфери застосування домашнього арешту в Україні нерозривно пов'язані з якістю прокурорського нагляду за його законністю, від належного стану якого безпосередньо залежить ефективність цього запобіжного заходу.

Першочерговим завданням прокурора є забезпечення законності й обґрунтованості застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту. Як і для інших запобіжних заходів, застосування домашнього арешту повинно досягати визначеної цілі та спиратися на передбачені законом підстави. Вони зазначені у ст. 177 КПК України, відповідно до якої метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від

органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується особа. Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити вказані вище дії. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України.

Прокурору необхідно враховувати, що домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Як зазначено у науковій юридичній літературі, для того, щоб слідчий суддя чи суд могли обрати запобіжний захід у виді домашнього арешту, підозра у вчиненні особою злочину повинна бути обґрунтованою та підтвердженою відповідними процесуальними документами, але така особа вважається невинною до винесення проти неї обвинувального вироку, що набрав законної сили [2, 196]. Оскільки саме прокурор наділений повноваженням повідомляти особі про підозру (п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК України), то безпосередньо від нього залежить формування і процесуальне оформлення вказаної підстави обрання даного запобіжного заходу.

Також прокурор повинен перевірити наявність підстави застосування домашнього арешту за наявності фактичних даних, які вказують, що за вчинений злочин законом передбачено покарання у виді позбавлення волі (ч. 2 ст. 181 КПК України). В інших випадках цей захід не підлягає застосуванню, тому прокурор має відмовити у погодженні клопотання слідчого, якщо вказана вимога у ньому порушена, або внести на розгляд слідчого судді, суду клопотання про застосування більш м'якого запобіжного заходу.

Таким чином, прокурор зобов'язаний перевірити наявність кожної із встановлених законом умов застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту, оскільки на нього покладено обов'язок їх доказування перед слідчим суддею,

судом. В свою чергу, закон зобов'язує слідчого суддю, суд вирішувати питання про обрання запобіжного заходу не механічно, а оцінюючи щодо кожної окремої підстави, керуючись при цьому принципом презумпції невинуватості і правилами, які з цього принципу випливають, у тому числі правилом про тлумачення всіх сумнівів у доведеності обставин, на яких ґрунтується обвинувачення, та ризики, на користь обвинуваченого [14].

Прокурорський нагляд за законністю застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту поширюється також на його безпосереднє виконання. Відповідно до ст. 181 КПК України ухвала про обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту передається для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого. Науковці вказані законодавчі положення обґрунтовано критикують, оскільки КПК України не містить ніяких вказівок щодо змісту такої ухвали, крім необхідності зазначати точну адресу житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати, та дату закінчення дії цього запобіжного заходу [3, 10]. Позитивним видається приклад Російської Федерації, відповідно до ч. 9 ст. 107 КПК якої у постанові суду про обрання вказаного запобіжного заходу зазначають: місце, в якому буде знаходитися підозрюваний або обвинувачений, строк домашнього арешту, час, протягом якого підозрюваному або обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу, заборони та (або) обмеження, встановлені щодо підозрюваного або обвинуваченого, місця, які йому дозволено відвідувати [15]. З огляду на це в кожному окремому випадку вирішення питання про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту прокурору доцільно клопотати перед судом про визначення вказаних питань в ухвалі про обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту. Таким чином, ця прогалина у законодавстві може бути подолана правозастосовною практикою без зайвого ускладнення.

Важливим аспектом прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні домашнього арешту є перевірка здійснення органами внутрішніх справ, які є безпосередніми виконавцями рішення слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту, покладених на них у цій сфері обов'язків. Так, згідно зі ст. 181 КПК України орган внутрішніх справ повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у виді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід за-

стосовано під час судового провадження. Працівники органу внутрішніх справ, щоб проконтролювати поведінку підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право заходити до житлового приміщення цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю.

При цьому прокурору необхідно враховувати, що порядок застосування електронних засобів контролю регламентується відповідним Положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року №696 (Положення) [16]. І хоча деякі дослідники вважають за доцільне виключити зі сфери прокурорського впливу законотворчавчі, підзаконні акти [17], проте, на нашу думку, додержання вказаного Положення потребує відповідної уваги прокурора, оскільки у ньому уточнюються й конкретизуються питання практичного використання електронних засобів контролю при застосуванні домашнього арешту. Зокрема, Положення встановлює відповідні обов'язки працівників органів внутрішніх справ, виконання яких перевіряє прокурор, зокрема: негайно ознайомити підозрюваного (обвинуваченого) з ухвалою слідчого судді, суду та вручити йому копію ухвали про застосування стосовно нього запобіжного заходу у виді домашнього арешту; роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому вимоги, які пов'язані із застосуванням електронних засобів контролю; бути присутнім при закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого електронного браслета або персонального трекера та приведенні їх у дію; негайно інформувати слідчого, прокурора та суд про поведінку підозрюваного, обвинуваченого, а також про порушення цією особою зобов'язань, зазначених в ухвалі, тощо.

Таким чином, діяльність органів внутрішніх справ є об'єктом прокурорського нагляду на етапі безпосереднього застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту, а додержання ними положень закону щодо застосування цього запобіжного заходу становить найбільш питому складову предмета нагляду. Разом з тим прокурор повинен наглядати також і за виконанням покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків, зумовлених застосуванням зазначеного запобіжного заходу, і вживати відповідних заходів у разі їх невиконання або неналежного виконання, а також здійснювати контроль за виконанням інших вимог закону [18].

Важливим аспектом прокурорського нагляду у вказаній сфері є додержання строків застосування запобіжного заходу. Відповідно до ч. 6 ст. 181 КПК України строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. За потреби прокурор має вжити заходів до продовження строку тримання особи під домашнім арештом. Це здійснюється за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України. При цьому сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. Після закінчення цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим. Отже, якщо визначений ухвалою слідчого судді, суду або встановлений законом граничний строк застосування цього запобіжного заходу було перевищено, прокурор повинен вжити заходів до негайного скасування всіх заборон і обмежень, що застосовуються до особи, підданій домашньому арешту (припинення дії електронних засобів контролю, зняття з тіла підозрюваного, обвинуваченого браслетів тощо).

Отже, алгоритм прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні запобіжного заходу у виді домашнього арешту включає такі аспекти: 1) визначення і перевірку прокурором підстав для застосування зазначеного запобіжного заходу при погодженні відповідного клопотання слідчого або самостійного складання такого клопотання; 2) відстоювання перед слідчим суддею, судом необхідності застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту при розгляді ним відповідного клопотання; 3) перевірка відповідності закону порядку і умов перебування підозрюваного, обвинуваченого під домашнім арештом при безпосередньому застосуванні цього запобіжного заходу; 4) нагляд за додержанням законів щодо продовження строків застосування домашнього арешту, а також припинення його застосування. Як результат, прокурорський нагляд є дієвою гарантією забезпечення законності при застосуванні саме цього запобіжного заходу, слугуючи при цьому як захисту прав особи, до якої він застосований, так і виконанню завдань кримінального провадження, що сприяє розширенню сфери застосування домашнього арешту у вітчизняному кримінальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/t21>
2. Безрукава А.Ф. Підстави обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту / А.Ф. Безрукава // Право і суспільство. – 2012. – №4. – С. 194–198.
3. Вільгушинський М.Й. До питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до Кримінального процесуального кодексу України / М.Й. Вільгушинський, Ю.А. Лихолетова // Адвокат. – 2012. – №11. – С. 9–13.
4. Григор'єва О.І. Домашній арешт як запобіжний захід / О.І. Григор'єва // Юридична осінь 2010 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (23–24 листопада 2010 р.) / Національна юридична академія України. – Х.: Національна юридична академія України, 2010. – С. 227–228.
5. Кучинська О. За ґратами, вдома / О. Кучинська // Український юрист. – 2003. – №5. – С. 35–36.
6. Фаринник В. Домашній арешт – альтернатива триманню під вартою / В. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – №25. – С. 4.
7. Багаутдинов Ф. Новая мера пресечения в УП РФ – домашний арест / Ф. Багаутдинов // Законность. – 2002. – №10. – С. 14–16.
8. Бородинов В.В. Домашний арест «без права переписки» / В.В. Бородинов // Российская юстиция. – 2007. – №3. – С. 28–30.
9. Овчинников Ю. Первые шаги домашнего ареста как меры пресечения / Ю. Овчинников, В. Артемов // Законность. – 2005. – №7. – С. 41–43.
10. Овчинников Ю.Г. Влияние ограничения свободы на домашний арест в современном законодательстве / Ю.Г. Овчинников // Российская юстиция. – 2010. – №9. – С. 26–27.
11. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві / О.П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – №7. – С. 17–19.
12. Звіт про роботу прокурора за 3 місяці 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110140&c=edit&c=fo
13. Сорока М. Мера без пресечения: отсутствие четких ограничений относительно применения домашнего ареста как меры пресечения дает возможность манипулировать законом / М. Сорока // Юридическая практика. – 2013. – №8 (19 февраля). – С. 11, 15.

14. Попелюшко В. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, види та загальна характеристика / В. Попелюшко // Юридичний вісник України. – 2012. – №39 (29 вересня). – С. 6–7.

15. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. – №52. – Ч. I. – Ст. 4921.

16. Положення про порядок застосування електронних засобів контролю, затверджене наказом МВС України від 9 серпня 2012 року №696 // Офіційний вісник України. – 2012. – №76. – Ст. 3093.

17. Ястребов В.Б. Прокурорский надзор / В.Б. Ястребов. – М.: Городец, 2001. – 400 с.

18. Трунова Л. Домашний арест как мера пресечения / Л. Трунова // Российская юстиция. – 2002. – №11. – С. 49–50.

Павло ГУЛЬТАЙ

**ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ
ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ**

Резюме

Досліджено питання прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні домашнього арешту у кримінальному провадженні. Розглянуто алгоритм прокурорського нагляду за законністю застосування цього запобіжного заходу. Аналізується практика застосування домашнього арешту, акцентовано на проблемах, які повинен вирішувати прокурор при здійсненні нагляду у зазначеній сфері.

Павел ГУЛЬТАЙ

**ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОВ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕРЫ
ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ ДОМАШНЕГО АРЕСТА**

Резюме

Исследован вопрос прокурорского надзора за соблюдением законов при применении домашнего ареста в уголовном производстве. Рассмотрен алгоритм прокурорского надзора за законностью применения этой меры пресечения. Анализируется практика применения домашнего ареста, сделан акцент на проблемах, которые должен решать прокурор при осуществлении надзора в указанной сфере.

Pavlo GYLTAY

**PROSECUTOR'S SUPERVISION AFTER THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES
AS HOUSE ARREST IN THE CRIMINAL PROCEEDING**

Summary

The article is devoted to research of questions of public prosecutor's supervision of observance of laws at application of house arrest in criminal proceedings. The algorithm of public prosecutor's supervision of legality of application of this measure of restraint is considered. Practice of application of house arrest is analyzed, the attention is focused on problems which have to be in sight of the prosecutor at supervision implementation in this sphere.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

оголошує на конкурсній основі набір у докторантуру працівників органів прокуратури і науково-педагогічних працівників Академії, які мають класний чин, науковий ступінь кандидата юридичних наук, наукові здобутки та опубліковані праці з обраної наукової спеціальності і в змозі на високому науковому рівні проводити фундаментальні та прикладні наукові дослідження за спеціальностями:

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

12.00.10 – судуострій; прокуратура та адвокатура.

**Інформація щодо переліку документів надається
аспірантурою та докторантурою Академії.**

Телефони для довідок: 206-18-45, 206-00-51 (внутрішній – 305).

Документи приймаються з 15 вересня по 15 жовтня 2013 року
за адресою: м. Київ, вул. Мельникова, 81-б, кабінет 209.

ХРОНІКА МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

14 травня 2013 року за участю представників Ради Європи в Національній академії прокуратури України відбулася відкрита лекція «Докази і доказування: тлумачення крізь призму практики Європейського суду з прав людини».

Захід для студентів-магістрантів та аспірантів Академії було проведено в рамках проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні». Лектором виступила міжнародний консультант Ради Європи пані **Лорена Бахмайер Вінтер** – професор юридичного факультету Університету Комплутенсе (Мадрид, Іспанія). Слід зазначити, що пані **Бахмайер Вінтер** входила до складу групи експертів Ради Європи, які надавали фахову оцінку Кримінальному процесуальному кодексу України, тому знається на українському кримінальному процесі. Професор Мадридського університету наголосила, що КПК України 2012 року цілком відповідає європейським стандартам права і є серйозним кроком уперед на шляху розвитку національного законодавства. Лектор звернула увагу студентів і викладачів Академії на основні положення КПК України, які гармонують з базовими засадами Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод щодо допустимості доказів, дотримання прав підозрюваних на захист під час допиту, забезпечення змагальності сторін у кримінальному процесі. Важливою складовою доповіді професора Університету Комплутенсе було питання імплементації рішень Європейського суду з прав людини як джерела права в українське законодавство. Також у заході взяли участь: національний радник з юридичних питань проекту Ради Європи «Підтримка кримінальної юстиції в Україні» **Божена Маланчук** та науковці Національної академії прокуратури України, а саме: виконавчач об'язків завідувача кафедри нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування, **Олексій Геселев**, завідувач кафедри підтримання державного обвинувачення **Микола Туркот**, завідувач кафедри кримінального процесу **Ганна Власова**.

13 червня на базі Національної академії прокуратури України відбувся семінар «Інтеграційний курс України та реформування кримінальної юстиції відповідно до європейських стандартів».

Участь у заході взяли експерти Ради Європи, керівництво Генеральної прокуратури України, керівники окремих структурних підрозділів, прокурори областей, викладачі Національної академії прокуратури України. До учасників семінару із виступами звернулися Генеральний прокурор України **Віктор Пшонка**, ректор

Національної академії прокуратури України **Євген Блажівський**, віце-прем'єр-міністр України **Костянтин Грищенко**, представник України при Європейському Союзі **Костянтин Єлісєєв**, постійний представник України при Раді Європи **Микола Точицький**. Серед представників Ради Європи на семінарі були присутні та виступили з доповідями директор Генерального Директорату з координації програм Ради Європи **Верена Тейлор**, координатор проекту «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» **Леонід Антохі**, голова наукового комітету Агентства Європейського Союзу з питань основоположних прав **Джеремі МакБрайд**, а також Державний прокурор з питань міжнародних злочинів **Birgitt Вестберг** (Данія). Генеральний прокурор України **Віктор Пшонка**, звертаючись до учасників заходу, подякував представникам Ради Європи за увагу та практичну допомогу.

3 24 до 28 червня 2013 року начальник відділу досліджень проблем економічної злочинності Науково-дослідного інституту Академії **Володимир Молодик** взяв участь у регіональному семінарі «Ефективна правова допомога у розслідуванні справ про відмивання доходів та конфіскацію злочинних заходів», який проходив у місті Батумі (Грузія). Під час цього заходу обговорено правові, організаційні та практичні аспекти взаємної правової допомоги у розслідуванні справ про відмивання і конфіскацію злочинних доходів.

6 червня 2013 року в Національній академії прокуратури України відбувся семінар «Угоди про визнання винуватості», учасниками якого були, зокрема, радники з правових питань Посольства США в Україні **Джон Енгстром** та **Мері Батлер**, федеральний суддя США **Джон Танхайм**, працівники Генеральної прокуратури України та Національної академії прокуратури України.

11 червня, 5 та 10 липня 2013 року з робочим візитом в Академії перебували експерти Представництва Європейського Союзу в Україні **Алекс Шуберт** та **Емануель Верн**. Мета зустрічі полягала в обговоренні технічного завдання до проекту Twinning «Посилення спроможності Національної академії прокуратури України щодо професійної підготовки прокурорів відповідно до моделі та методів країн-членів ЄС». У зустрічі взяли участь члени робочої групи, які були задіяні в розробці проекту технічного завдання.

**Організаційний відділ
Національної академії прокуратури
України**

ВИМОГИ

до оформлення наукових статей, які публікуються в журналі «Вісник Національної академії прокуратури України»

1. Структурно наукова стаття обов'язково має складатися з таких частин, як: постановка проблеми; огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми; формулювання завдання дослідження; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження; список використаних джерел.
2. Автор несе відповідальність за достовірність викладеного матеріалу.
3. Стаття має бути надрукована через півтора інтервала шрифтом Times New Roman 14-го кегля обсягом до десяти сторінок формату А4; обов'язково додається електронна версія матеріалу (програмний редактор Microsoft Word).
4. У верхньому правому куті титульної сторінки рукопису має бути зазначено повністю ім'я та прізвище автора (співавторів), місце роботи, вчене звання, науковий ступінь (якщо є) і посада, яку обіймає (обіймають) автор (співавтори).
5. Після інформації про автора (співавторів) вказується назва публікації з вирівнюванням по центру сторінки і виділяється напівжирним шрифтом.
6. Перед викладом статті необхідно навести від п'яти до десяти ключових слів. (Ключове слово – це слово (словосполучення) із тексту статті, що несе смислове навантаження і відображає основний її зміст поза контекстом.)
7. Бібліографічні посилання у тексті позначаються цифрами у квадратних дужках у порядку зростання.
8. Перелік використаних джерел вказується після статті. Використана література має бути оформлена відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».
9. На статтю потрібно надати резюме українською, російською та англійською мовами. Викладення матеріалу в ньому повинно бути точним і лаконічним.
10. Відповідно до пп. 2.9 п. 2 Порядку формування переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року №1111, обов'язковою умовою опублікування статті є надання автором (співавторами) тексту статті англійською мовою – у реферативному вигляді, обсягом не менше 4 тисяч друкованих знаків із зазначенням прізвища, імені, посади, наукового ступеня, вченого звання та назви статті. Текст статті розміщується на веб-сторінці видання в авторській редакції.
11. Автор має вказати структурний підрозділ вищого навчального закладу (наукової установи), яким стаття рекомендована до друку. Аспіранти та здобувачі повинні подати рецензію наукового керівника, зазначивши його ім'я, прізвище, по батькові, науковий ступінь, вчене звання.
12. На останній сторінці рукопису автор обов'язково має вказати свої координати (службовий чи домашній телефони, електронну та домашню адреси).
13. Автор має надати фотокартку розміром 3 x 4 см.
14. Редакція вправі рецензувати, редагувати, скорочувати та відхиляти статті.
15. У разі недотримання зазначених вимог щодо оформлення рукописів редакція залишає за собою право не розглядати їх.
16. Передрук статей можливий лише з дозволу редакції.
17. Надані для публікації матеріали не повертаються.
18. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Над випуском працювали:

Редактори

*Світлана Барандич, Зоя Пономаренко,
Тетяна Рябокінь, Ірина Байдачна,
Наталія Панфілова*

Технічне забезпечення

Ольга Буряченко, Максим Лимонченко

Дизайн обкладинки

Тетяна Малишева

Комп'ютерна верстка

ТОВ «Європа прінт»

Підписано до друку 26.07.13.

Формат 70 x 100 1/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 10,32. Обл.-вид. арк. 13,5.

Наклад 1000 прим.

Зам. №13-550

Віддруковано на ПАТ «ВІПОЛ».

03151, Київ, вул. Волинська, 60.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

Серія ДК № 752 від 27.12.01.